

ÚZPI

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

4

ROČNÍK 41 (LXVIII)
PRAHA
DUBEN 1995
CS ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření České akademie zemědělských věd a s podporou Ministerstva zemědělství České republiky

An international journal published by the Czech Academy of Agricultural Sciences and with the promotion of the Ministry of Agriculture of the Czech Republic

Redakční rada – Editorial Board

Předseda – Chairman

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Juraj Cvečko, CSc. (Agris, Bratislava, SR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Hudečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Ing. Viera Izáková, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Josef Kraus, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Zdeněk Poděbradský, CSc. (Výzkumný ústav živočišné výroby, Praha-Uhřetěves, ČR)

Ing. Bohumil Prouza, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. František Střelovec, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Šindlářová (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Karel Vinohradský, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra, SR)

Prof. Ing. Ivan Vrana, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblasti ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobusinessu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém. Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12x ročně), ročník 41 vychází v roce 1995.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou vyhotoveních je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, vedoucí redaktorka, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/25 75 41–9, fax: 02/25 70 90. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatném: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden–prosinec) a měly by být zaslány na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 1995 je 468 Kč.

Aims and scope: The journal publishes original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal *Sociologie venkova* a *zemědělství* until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English. Abstracts from the journal are comprised in the databases: Agris, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year), Volume 41 appearing in 1995.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, editor-in-chief, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: 02/25 75 41–9, fax: 02/25 70 90. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January–December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Subscription price for 1995 is 118 USD (Europe), 123 USD (overseas).

Pro českou a slovenskou rurální sociologii je rok 1995 rokem významným, v jehož polovině v Praze proběhne XVI. kongres Evropské společnosti pro rurální sociologii. Informaci o čase a místě konání a o jednání na kongresu najdete v tomto čísle *Zemědělské ekonomiky*.

Na stránkách těch čísel *Zemědělské ekonomiky*, která jsou věnována sociologickým otázkám venkova a zemědělství, budeme v letošním roce pokračovat v tradici založené v bezprostředně uplynulých letech. I když zatím ne v rozsahu, kterým bychom považovali za ideální, podařilo se navázat spolupráci jak s tuzemskými autory příbuzných vědních oborů směřujících svůj zájem do venkovského sociálního prostoru, tak se zahraničními rurálními sociology. Prezентují to uveřejňované statě.

Jedna z nich – *Transformácia hospodárskych funkcií sídiel v rurálnej krajine* (A. Michálek) – je z oboru rurální geografie. Další stat' – *Konflikty vědní a kulturních významů životního prostředí: důsledky pro uspořádání vztahu ekologie a demokracie* (S. J. Rikoon) – je svým pojetím blízka přístupu kulturně antropologickému. Navíc, její autor je spolupracovníkem rurálních sociologů z katedry humanitních věd České zemědělské univerzity v Praze a stat' je prvním obsáhlejším výsledkem navázané spolupráce.

Od minulého roku otvíráme prostor statím, pojednávajícím o otázkách výchovy a vzdělávání zemědělských odborníků v sociologických a příbuzných disciplínách, a to jak po stránce obsahu, tak metod výuky. V tomto duchu je vedena stat' – *Sociologie na Zemědělské univerzitě ve Wageningen*, která jedním z výsledků studijního pobytu autorky (J. Šindlářová) na této holandské univerzitě. Tuto stat' pak lze zasadit do širšího rámce informace o systému vzdělávání zemědělců v Nizozemí.

Nejen tedy výzkumná spolupráce, ale také výměnné studijní pobyty pedagogů – rurálních sociologů začínají přinášet své ovoce pro rozvoj této vědní disciplíny v České republice a na Slovensku.

Čtvrtá ze statí tohoto čísla – *Reprezentace zemědělství v sociální změně českého venkova* (H. Hudečková) – představuje malý výsek z dokončeného projektu, o němž je širší informace podána v rubrice *Z vědeckého života* (*Agrarian changes in the context of renewal and development of rural areas*).

V příloze jsme v loňském roce začali zveřejňovat vybrané příklady místních iniciativ směřujících v různých zemích k rozvoji zaměstnanosti, přičemž věnujeme zvláštní pozornost případům venkovských území. Příklady pocházejí z Zápisníku podnikatelských iniciativ Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj. Přáním jak autora překladu (Z. Linhart), tak redakce je navázat kontakt s těmi, kteří podobné iniciativy vyvíjejí u nás. Rádi bychom veřejnost seznámili s jejich zkušenostmi, ač jsou v dnešní fázi transformace naší společnosti možná spjatá více s bolestmi než s úspěchy. O to více však mohou těžit první, byť i malé úspěchy při rozvoji nových pracovních příležitostí na venkově. Napišete-li nám o vlastních zkušenostech, rádi je zveřejníme. Tuzemské příklady mohou inspirativně působit pro orgány obecní samosprávy v součinnosti s dalšími venkovskými místními iniciativami.

Mgr. Helena Hudečková, CSc.

XVI CONGRESS OF THE EUROPEAN SOCIETY FOR RURAL SOCIOLOGY

**31 July - 4 August 1995
Prague, Czech Republic**

REPRESENTATION OF AGRICULTURE IN THE SOCIAL CHANGE OF CZECH COUNTRYSIDE

REPREZENTACE ZEMĚDĚLSTVÍ V SOCIÁLNÍ ZMĚNĚ ČESKÉHO VENKOVA

H. Hudečková

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: Czech countryside is changing its social structure. These changes are carried up by the chain of newly or otherwise acting stratification factors in changed social context. While in the past period agricultural population reached an exceptional social upheaval (of work conditions including incomes, of material level of living, access to education and social security), nowadays it is undergoing a social decline (endangered by the loss of existential means as a result of substantially lower job opportunities, growing income disparity in comparison with other professional groups). Workers loosened from agriculture often become a problematic group in the labor market (lower qualification, difficult requalification, limited commuting possibilities). Inside farmers, there has differentiated a small group, which has overtaken the active role on the transforming local scene. It is formed mostly by the representatives of the owner's cooperatives, middle business class, owners of the market-oriented family farms and small entrepreneurs in crafts and services for agriculture. In their origin, there are implemented both well-known theories – reproduction and circulation of elites. First one of the mentioned is valid especially in case on the owner's cooperatives and for a part of the family farms representation. The other of theories applies above all for the family farms innovation. Small entrepreneurs in crafts and services for agriculture emerge without regard of any of these theories. The new actors in agriculture usually follow the productivist model to stabilize their market position. They take a very small part in the public life of the commune. Farmers strongly feel the movement of the former collectivist agricultural enterprises' leaders among the new social actors and evaluate it as socially unacceptable. The problem of social inequalities regarding agricultural population has not been solved successfully. Its chance can be seen in fulfilling of the Programme of Countryside Renovation. This chance will be used if the following conditions are fulfilled – acceptance of the agriculture multi-functionality for countryside development, sustaining of the formerly created pro-development elements (modern housing, public transport), creating of the policy for countryside development (interconnecting agricultural policy with that of other economic sectors), the realization of which will become the matter of state administration co-ordinated activities (not that of individual ministries) and communal self-administration.

countryside, agriculture, social differentiation, social structure, social actor

ABSTRAKT: Na českém venkově dochází ke změně sociální struktury, nesené stratifikačními faktory v pracovní i mimo-pracovní oblasti života. Zemědělská populace prožívá pocit sociálního sestupu. Roste příjmová disparita mezi zemědělci a ostatními socioekonomickými skupinami. Část zemědělské populace je ohrožena ztrátou existenčních prostředků a stává se problematickou skupinou na trhu práce. Uvnitř zemědělské populace se vydělila skupina s aktivní rolí na přetvářející se lokální scéně. Zčásti je tvořena reprezentanty bývalých zemědělských podniků. Pokud se v praxi, zejména prostřednictvím naplňování Programu obnovy venkova, projeví uznání multifunkcionality zemědělství, lze předpokládat, že problém sociálních nerovností na venkově může být řešen relativně úspěšně.

venkov, zemědělství, sociální diferenciacce, sociální struktura, sociální aktér

ÚVOD

Vývoj s asistencí modernizačního procesu obrací pozornost k zemědělci – netypickému představiteli moderní společnosti. Zemědělství stále představuje důležitou komponentu venkovské ekonomiky, avšak nehraje v ní zdaleka takovou roli jako dříve. Dochází k radikální restrukturalizaci zemědělství, na venkov pronikají další ekonomické aktivity. Mění se přístup k zemědělství samotnému a mění se také zemědělská

politika. Zemědělství dnes stojí tvář v tvář otázce, jak se zhostit nových funkcí ve společnosti, otázce, která vyplývá z přehodnocování jeho produkčních a mimo-produkčních funkcí.

Vývoj české společnosti byl také vystaven působení kolektivizačního procesu. Při zkoumání kontinuity (diskontinuity) vývoje venkovské společnosti pak můžeme vlivy kolektivizační od modernizačních těžko odlišit. Oba procesy působily především ve směru globalizační tendence. Souhrnný výsledek působení

kolktivizace není jednoznačný. Nebývale stoupal sociální status zemědělce a zřetelně se zvýšily mobilitní šance zemědělského obyvatelstva, ale tyto přínosy na účtu kolektivizace ve prospěch zemědělců byly až příliš mnoho zaplacený narušením kořenů rurální kultury podporující identitu venkova – vztahu k půdě, přírodě, hospodaření. Kolektivizace zanechala zemědělské obyvatelstvo značně oslabené ve schopnostech tvořit, rozhodovat a podnikat.

Pět let probíhající sociální změna české společnosti začíná zřetelně odhalovat problémy, se kterými se stále potýká venkovská společnost zemí tzv. západní evropské kultury. Jsou to problémy sociálních nerovností, založených na ekonomické slabosti venkova a zemědělství ve srovnání s městem a ostatními sektory hospodářství. Pozorujeme-li tuto změnu a uvažujeme-li o dalších perspektivách venkovských obcí, pokládáme si také následující otázky:

- jak probíhá diferenciativní proces ve venkovské společnosti se zřetel k zemědělské populaci,
- jak se chová zemědělská reprezentace v probíhající transformaci venkovské společnosti,
- je zemědělství považováno za důležitý rozvojový prvek venkovské obce?

PŘÍSTUP A KONTEXT

Na položené otázky se pokusíme odpovědět pomocí výsledků empirického pozorování probíhajícího ve čtrnácti českých a moravských vesnicích, lišících se velikostí (od 156 do 2 959 obyvatel v roce 1991) a geografickými charakteristikami s odrazem v charakteristice hospodářské a sociální (vesnice leží v domazlickém, hodonínském, chrudimském, jindřichohradeckém, klatovském, kolínském, kutnohorském a vsetínském okrese).

Tato pozorování probíhala (v některých obcích pokračují) v rámci řešení dvou výzkumných projektů: „Agrární změny v kontextu obnovy a rozvoje venkova“ (projekt řešený v letech 1992–1994 s podporou Středoevropské univerzity) a „Venkovská zaměstnanost a obnova venkova v postsocialistické střední a východní Evropě“ (projekt koordinovaný N. Swainem, University of Liverpool, řešený v období 1993–1996 a financovaný EU).

Pozorování je opřeno o kvalitativní přístup sestávající z rozhovorů s klíčovými představiteli obcí a ze studia dokumentů (statistické povahy a místních dokumentů). Takto bylo dosud provedeno cca 200 rozhovorů, v devíti obcích šetření pokračuje. Všechny shromážděné podkladové materiály, dílčí výstupy a závěrečná zpráva pro Středoevropskou univerzitu jsou uloženy na katedře humanitních věd České zemědělské univerzity v Praze.

Empirické pozorování je zasazeno jak do širších historických souvislostí, tak do obecnějších souvislostí soudobé sociální změny v České republice. Je tedy doplněno studiem historických pramenů, soudobých dokumentů, odborných prací a také odbornými konzulta-

cemi v předmětné problematice. Pomocí takového přístupu lze lokální (zvláštní) umístit do globálního (obecného) kontextu transformace české společnosti.

STRATIFIKAČNÍ PROCES VE VENKOVSKÉ SPOLEČNOSTI

K vývoji sociální struktury českého venkova

Ve 30. letech 20. století nalézáme venkovské obce s relativně rozvinutou hospodářskou strukturou s oporou v rolnických hospodářstvích. Běžně se v obcích vyskytovaly průmyslové závody zpracovávající nejen zemědělské, ale i další místní suroviny a domácí řemeslná výroba. Kromě individuálně poskytovaných služeb na bázi řemesel a živností tam najdeme služby pro zemědělce-výrobce a pro občany-spotřebitele na bázi družstevní či podílnické společnosti a služby veřejné ve státní správě, příp. v obecní samosprávě. To vše doplňovalo obecní hospodářství. Obecní kroniky dokládají, že taková hospodářská struktura byla běžná i v malých obcích (do 500 obyvatel). Nejen ona, ale i hustá sídelní síť a relativně snadná doprava do sídel městského typu vytvořily podmínky pro značnou rozrůzněnost sociálně ekonomické struktury obyvatel předválečného venkova v důsledku vysoké prostorové mobility v českých zemích.

Zatímco Bláha na začátku 20. století (Bláha 1925) považoval ještě sedláka za hlavní postavu českého venkova, v Gallových studiích (Galla 1937, 1939) je posun k pestřejší sociální struktura české vesnice zcela zřetelný. Ne jen vlastnictví půdy a usazení na gruntu, ale vlastnictví vůbec (např. domu), jakýkoli ekonomický kapitál (např. vyšší plat a zajištěná penze) a také kulturní kapitál (vzdělání, morální a povahové vlastnosti, sociabilita) nabývaly na větším významu v sociálním statusu venkovanů. Konkrétní projevy posunu ve statusotvorných elementech se promítaly do volebních aktů obecní samosprávy. Ze studia obecních kronik vyplývá, že na začátku 20. století byli ještě hlavními představiteli obecních samospráv rolníci, ve 30. letech se struktura mění ve prospěch řemeslníků, příp. i dělníků, i když stabilně v ní zůstávají rolníci, vesnická inteligence a živnostníci nebo i větší podnikatelé.

V období socialistického kolektivismu upozorňuje Boguszak (Boguszak 1991) na odstranění nehlubších nerovností v mobilitních šancích, což se týkalo zejména manuálně pracujících zemědělců, resp. zemědělských dělníků. Dynamika vzdělanosti zemědělské populace byla jedna z nejvyšších. Vlastnictví půdy jako stratifikační faktor postupně pozbývalo na svém významu. Špírk uvádí (Špírk a kol. 1975), že již v 70. letech zůstala v sociální struktuře družstevních rolníků jen třetina, která byla v přímém vztahu k vlastnictví půdy (jako vnosu do družstva). Druhou třetinu tvořili dědicové a třetí část, která vykazovala tendenci k růstu, neměla k původnímu podílům žádný vztah. Již tehdy bylo postavení v družstvu mnohem více deklarováno pracovním zařazením než vlastnickým podílem. Členský

vztah se do 80. let postupně zredukoval na pracovní, zaměstnanecký poměr. Nastoupivší industrializace zemědělské práce (podpořená procesy koncentrace a specializace) přispěla ke zlepšování pracovních podmínek včetně odměňování, hmotné životní úrovně, přístupu k sociálnímu zabezpečení a ke vzdělání. V důsledku toho stoupala atraktivita práce v zemědělství a sociální postavení zemědělců se v mnohých případech vyrovnalo na úroveň dělníků. Bezesporně lze říci, že v období socialistického kolektivismu zemědělci jako sociální skupina získali.

Bolavá místa soudobé sociální restrukturalizace

Jisté objektivní ukazatele a také subjektivní prožitky venkovské populace nasvědčují tomu, že diferenciální proces mezi městem a venkovem probíhá v neprospěch venkova a mezi zemědělci a ostatními socioekonomickými skupinami v neprospěch zemědělců⁴.

Současný prudký úbytek pracovních příležitostí v zemědělství je důsledkem přezaměstnanosti z 80. let, ke které došlo po zmíněném vzrůstu atraktivitu zemědělské práce a rovněž tak po růstu úrovně a zájmu o bydlení na venkově. Dnešní stav však signalizuje varování před možným pokračováním odchodů kvalifikovaných a schopných pracovníků do zaměstnání mimo zemědělství. Takové odchody se od roku 1994 zdají být kritické. Dosud příznivý kvalifikační potenciál zemědělců pracujících v transformovaných a privatizovaných zemědělských podnicích by se mohl výrazně zhoršit. Přitom můžeme předpokládat, že teprve v následujícím období se začne zhodnocovat kulturní kapitál v pracovní oblasti.

Ekonomická slabost a rostoucí společenská neatraktivita zemědělství, na něž je reagováno odchody těch aktivnějších, vyvolává myšlenky po srovnávání nynějšího stavu s vývojem situace v českém zemědělství v 50. letech, kdy došlo k masovému exodu zemědělců do průmyslu. Zásadní rozdílnost situací je v tom, že dnes zaměstnání mimo zemědělství nenajdou nekvalifikovaní a neschopní či neochotní k rekvalifikaci. A tak se propouštění ze zemědělství stávají problematickou skupinou na trhu práce.

Z hlediska pocitu sociální nespravedlnosti je důležitý fakt, že pomalý růst nominálních mezd v zemědělství ve srovnání s vývojem v průmyslu neodráží vývoj produktivity práce (v průmyslu rostou nominální mzdy rychleji při současném poklesu produktivity práce – viz Zpráva ... 1994). Je odhadováno, že v důsledku dife-

rencovaného růstu průměrného nominálního pracovního příjmu došlo v roce 1993 k poklesu reálné mzdy v zemědělství přibližně u poloviny, zatímco v celku národního hospodářství zhruba u třetiny pracovníků (Holánová 1993). Všechny dostupné statistické údaje nasvědčují tomu, že se příjmová disparita mezi zemědělci (zemědělskými rodinami) a ostatními ekonomicky aktivními skupinami zvětšuje.

Změny pozorované v oblasti zaměstnanosti a úrovně příjmů způsobují, že zemědělci pociťují, že to jsou oni, kteří v transformaci naší společnosti ztrácejí. Podobný pocit lze zaznamenat i u dalších obyvatel malých venkovských sídel. Pociťují sociálního sestupu prožívají zemědělci v konfrontaci s dalšími pozorovanými důsledky transformace venkovské společnosti. Těžce nesou, že výrazná politizace všech aktů transformace zemědělství jakoby odsuzuje pracovníky kolektivních forem, kteří nepřispěli majetkem, snad v duchu jakési kolektivní viny. A této početné skupině, členům bývalých družstev, kteří se v nich podíleli jen prací, byl i dlouhodobou, není věnována téměř žádná pozornost.

Zemědělci si nedovedou vysvětlit a nepovažují za spravedlivé, že většina pracovníků bývalého vedení družstev a státních statků se snáze zařadila do nově vytvářených struktur, zatímco ti řadoví („méně angažovaní pro minulý režim“) jsou více ohroženi ztrátou existenčních prostředků.

ZROD NOVÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH AKTÉRŮ

Velkou skupinu zemědělců, kteří jsou ohroženi ztrátou existenčních prostředků, charakterizují jejich vyčkávací postoje. Proti nim stojí menšina, která se do nově vytvářené sociální scény zapojuje v roli aktérů. Podívejme se blíže na tuto skupinu zemědělců, na jejich profesní dráhy a jejich inovační strategie.

Mezi novými sociálními aktéry v zemědělství najdeme nejčastěji reprezentanty čtyř skupin:

- reprezentace družstev vlastníků,
- reprezentace nerodinných podniků fyzických nebo právnických osob hospodářských na půdě, příp. bez půdy (střední podnikatelský stav),
- reprezentace rodinných hospodářství tržního charakteru,
- reprezentace řemesel a živností pro zemědělskou výrobu.

Jaké bylo jejich dřívější postavení, ukazuje následující přehled. Je možné soustředit se pouze na nejtýpější dráhy:

⁴ Dokladem může být:

- pokles pracovních příležitostí v zemědělství od roku 1990 o více než 50 %;
- index vývoje průměrných nominálních mezd v zemědělství v letech 1989–1993, který je 147,6 (srovnaj: v průmyslu 178,7 a v národním hospodářství 179,8);
- index vývoje reálných mezd v zemědělství v letech 1989–1993, který je 70,8 (srovnaj: v průmyslu 85,9) (prameny: Zpráva o stavu českého zemědělství. MZe ČR, Praha 1994; Statistika životních nákladů. ČSÚ, Praha 1994);
- zemědělci a nekvalifikovaní dělníci tvoří skupinu, ve které se nejčastěji objevují osoby a domácnosti pod hranicí chudoby (definované výpočtem podle standardní metody OECD), ve srovnání s jinými profesními skupinami mají nejčastěji pocit, že jejich rodiny jsou chudé (pramen: Večerník, J.: Chudoba – různé metody, odlišné výsledky. Data a fakta, Sociologický ústav ČSAV, Praha 1991).

noví aktéři

dřívější postavení

předsedové družstev vlastníků

předsedové zemědělských družstev zvolení v letech 1990–1992

ředitelé v družstvech vlastníků

větší vlastníci půdy, kteří se stali členy družstev po transformaci na družstva vlastníků, předtím pracovali nebo nepracovali v zemědělství

předsedové zemědělských družstev zvolení v letech 1990–1992

osoby, které zvítězily v konkurzu – zemědělská odborníci, členové či nečlenové družstev

vedoucí středisek výroby v družstvech vlastníků

vedoucí středisek výroby v zemědělských družstvech

„šéfové“ nerodinných zemědělských podniků

předsedové zemědělských družstev kolektivistického období a z let 1990 až 1992

ředitelé státních statků

členové vrcholového managementu zemědělských družstev a státních statků
zemědělská odborníci střední úrovně řízení zemědělských družstev a státních statků

restituenti pracující v zemědělství, příp. i mimo ně

majitelé rodinných hospodářství tržně orientovaných

majitelé rodinných hospodářství

restituenti pracující v zemědělství

drobní podnikatelé – řemeslníci a živnostníci spojení se zemědělstvím

zemědělská odborníci střední úrovně řízení anebo vyučení manuální pracovníci zemědělských družstev a státních statků

Dřívější postavení nových sociálních aktérů napovídá, že se při jejich zrodu uplatňuje jak teorie reprodukce, tak i teorie cirkulace elit. První jmenovaná teorie platí nejvíce pro případ družstev vlastníků, a dále pro část reprezentace nerodinných hospodářství, zatímco teorie cirkulace je platnější v případě rodinných hospodářství. Lze však najít i aktéry, kteří se vynořují bez ohledu na obě známé teorie. To platí nejvíce o čtvrté skupině – o drobných podnikatelích v řemeslech a službách spojených se zemědělstvím, neprovozující zemědělskou prvovýrobu.

Reprezentace družstev vlastníků

V družstvech vlastníků mohlo dojít k propojení nových aktérů – větších vlastníků půdy (dříve nečlenů družstva) se staronovými aktéry (reprezentací bývalých družstev). Napomohlo tomu zřízení institutu odborného vedení v čele s ředitelem. Bývalé vedení družstev z konce 80. let tvořili z naprosté většiny odborníci, za které lze jen těžko na lokální úrovni najít náhradu. Proto tito lidé zaujali nezřídka pozice v odborném vedení transformovaných družstev. Jestliže se tak stalo v družstvech s vysokým podílem externích vlastníků v členské struktuře, jejichž reprezentace není příliš kompetentní a odbornému vedení podléhá, je vytvořena nejvíce živná půda pro sociální konflikty (interní kontra externí vlastníci a zaměstnanci kontra členové). Udržení pozic ve vedení transformovaných družstev dovoluje dřívějším vedoucím zaujmout vyčkávací strategii pozorovatelů, připravujících si prostor k vybudování jiných pozic, bude-li družstvo spět k bankrotu nebo rozpadu.

Jinak se mohla situace vyvinout tam, kde reprezentace vlastníků v družstvu zároveň pracuje, je odborně erudovaná a potom může lépe kontrolovat odborné vedení. Zde se pak může podařit dosáhnout vyššího stupně solidarity a větší shody zájmů, lépe pomýšlet na budoucnost. Je většinou volena strategie úsporného vý-

voje, co možná rychlého vyrovnání majetkových podílů a přechodu na podnik typu společnosti.

Střední podnikatelský stav v zemědělství

Zrod těchto aktérů se vyvíjel dvěma hlavními způsoby:

- Specialisté a restituenti disponující kulturním kapitálem se chopili zákonně nabízených možností a z kolektivních hospodářství se vydělila soukromá (na vrácené či najaté půdě, příp. bez půdy). Často se spojili, aby koncentrovali odborné schopnosti (agronomové, mechanizátoři, zootechnici, vedoucí středisek služeb aj.) a ekonomický kapitál. Spadají často do věkové skupiny 35–45 let, disponují informacemi, mají manažerské zkušenosti, získávají pozice v profesionální síti a jsou způsobilí jednat v zájmu svého nového postavení. Působí v prvovýrobě, ve službách, ve zpracovatelských, v dopravě a v malém stavebnictví. Jejich výhodou je nezávislost předchozími vzory jednání, šance dosáhnout racionální organizace práce a výkonovou orientaci (budou-li mít dostatek sociálních kompetencí). Jejich rozhodování (ve srovnání s družstvy vlastníků) je snazší v tom smyslu, že mohou nastolit průhledné vztahy se zaměstnanci. Obecné politické a ekonomické prostředí (včetně byrokratických překážek a nízké podpory vznikajícího podnikatelského stavu) tlačí tyto nové „šéfy“ k úsporné zaměstnanecké politice s uplatněním vysokých pracovních nároků. Jejich činnost je typická iniciativním, profesionálním a osobně odpovědným jednáním, které vyžaduje principiální rozhodování, tedy jednáním svobodnějším s vyšší mírou rizik. Zemědělci povětšinou jeví zájem pracovat v těchto nově vytvářených hospodářstvích jako zaměstnanci a přijmout nové vzory jednání vyvěrající ze změněných sociálních vztahů.
- Nezřídka to je bývalá elita, vrcholový management, který přešel do středního zemědělského stavu. Tako-

vý přechod je často spojen se znehodnocováním a výprodejem kolektivizovaného zemědělského majetku za nízké ceny jeho bývalým vedoucím pracovníkům, kteří usilovali především o atraktivnější části kolektivizovaného majetku a pomocí svých četnějších kontaktů bránili první jmenované skupině v jejím ustavení na lokální ekonomické scéně (týká se především státních statků). Rok 1994 lze z tohoto hlediska považovat za počátek období, kdy bývalé sociální vztahy jsou již natolik rozrušeny, že šance nových aktérů se začaly vyrovnávat šancím těchto staronových aktérů. Ti však provedli svou proměnu z velké většiny beze ztrát. Nejčastěji omezili své dobré mocenské pozice v politické a ekonomické sféře jen na sféru ekonomickou.

Hospodářství rodinného typu

Tržně orientovaná hospodářství rodinného typu (výměry se pohybují zhruba mezi 10–150 ha zemědělské půdy, k níž bývá připojena i půda ostatní a les) jsou reprezentována ponejvíce manželským párem (ve stáří partnerů mezi 40–60 lety) anebo dvougenerační rodinou. Vkladem starší generace (mezi 50–70 lety) je v tomto druhém případě majetek, pracovníost a případná minulá zkušenost s nezávislým hospodařením, vkladem mladší generace (mezi 20–35 lety) je hlavně zdraví, odhodlání a odborné schopnosti. Rodinná solidarita zde plní funkci koncentrování sil k překonání mnoha překážek. Tato hospodářství volí většinou velmi opatrnou a úspornou strategii, málokdy se objevují příklady strategie expanzivní. Úsporná strategie je typická absencí či velmi omezenou přítomností úvěrů, velmi omezenými investicemi a téměř vždy přítomností bezúročných půjček určených k instalaci hospodářství. Často se hospodáři i na pronajaté půdě. Většinou nejsou zaměstnávány cizí osoby, příp. v počtu jedné či dvou, anebo pouze v sezoně. Rodinná hospodářství si vzájemně vypomáhají především při sezonních a náročných strojních pracích. Většina z nich ještě nemá v síti organizací sloužících zemědělské výrobě vytvořené potřebné množství kontaktů. Můžeme najít taková, kde kontakty vyplývají z profesního postavení některého člena hospodářské rodiny, příp. dalšího příbuzného. Nakup a prodej se snaží organizovat vlastními silami a přitom se více orientují na nově vznikající drobné soukromé firmy. Kombinují často zemědělskou výrobu s nezemědělskou – lesní hospodářství, obchod, opravářství, agroturistika, stavební činnost a různá jiná domácí nezemědělská výroba. Již dnes se setkáváme s případy, kdy původní záměr založit rodinné hospodářství ztroskotává. Vedou k tomu důvody nedostatečného zajištění pracovních sil v rodině, nalezení atraktivnějšího zaměstnání jinde, chuť věnovat se i jiným činnostem než hospodaření a pocit nadměrné závislosti na okolí v době zakládání hospodářství.

Drobní podnikatelé ve službách pro zemědělství

Reprezentace této čtvrté skupiny je nevýrazná. Především proto, že řemeslníci a živnostníci zdaleka ne-

omezují svou činnost na zemědělství. Jsou s ním spojeni více minulostí, tedy bývalým zaměstnáním a získáním základního vkladu pro nezávislé provozování činnosti (např. restituční či nájem dílny, stodoly, strojního parku či zařízení, zařízení pro stavební činnost aj.) než budoucí orientací.

Zakládáním malých a středních soukromých podniků konkurují jejich majitelé – noví a staronoví aktéři zbytkům kolektivistických struktur. V období recese, která zemědělství postihuje, nejsou i přes diverzifikaci činností schopni nabídnout uvolněným pracovníkům z kolektivních forem více pracovních příležitostí. Postupují většinou po vzoru produktivistického modelu. Zvyšováním intenzity a produktivity práce, pokud možno rozšiřováním výroby, se snaží stabilizovat vlastní pozici. Těžko si lze představit, že by sami od sebe vkládali do vlastních plánů požadavky vyplývající z potřeb ekologické ochrany krajiny, příštích mezistátních dohod, zachování kulturního dědictví venkova atp. Vinou přemíry dalších problémů a necitlivého přístupu k zemědělství nedává stát dost podnětů k zabezpečování mimoprodukčních funkcí zemědělství.

Váha zemědělských aktérů v životě lokální společnosti stoupá se zmenšující se velikostí obce. Mezi zemědělci s aktivní rolí při přeměně lokální společnosti však najdeme málo výraznějších osobností. Navíc, starosti spojené s ustavením a zavedením zemědělského hospodářství vyčerpávají většinu jeho představitelů všechen čas. Spíš výjimečně se tyto lidé podílejí na práci obecního zastupitelstva či přebírají hlavní funkce ve venkovských spolcích.

Poslední poznámka je věnována choulostivé otázce hodnocení strategie „přesunu pozic“ staronových aktérů, patřících k bývalé elitě lokálních společností. V prostředí odhalujících se sociálních nerovností je jejich jednání sledováno jako nemorální a tudíž sociálně neúnosné, choulostivé proto, že tento fakt je v diferenciálním procesu venkovské společnosti citelně vnímán. Neboť, svázání s minulým režimem, využili toho k novému životnímu startu. Na druhé straně však nutno připustit, že tyto staronoví aktéři patří společně s novými aktéry k nejdynamičtějším prvkům transformace místní ekonomiky, k prvkům, které ji významně oživují.

ZEMĚDĚLSTVÍ – ROZVOJOVÝ PRVEK VENKOVSKÝCH OBCÍ?

Jako závěrečná byla položena tato otázka. Její aktualnost vyzdvihují fakta popsaná v textu – sociální restrukturalizace venkova se děje v neprospěch zemědělské populace, především té její části, která nedisponuje „vkladem“ vytvořeným v předkolektivistickém (rodová tradice a majetek) a/nebo v kolektivistickém období (kulturní kapitál, vyšší pozice v řídicích strukturách).

Problém je však obecnější povahy. Země západní Evropy si po léta pokládají otázku, jak vyrovnávat horší sociální postavení zemědělců ve společnosti konce

20. století. Dokladem jejího řešení je např. sociologický výzkum financovaný ES a probíhající v letech 1987–1991 ve dvaceti čtyřech zónách dvanácti evropských zemí. Je známý pod názvem „Arkletonský projekt“ a řeší jednu z možných cest zmíněného sociálního vyrovnávání tzv. pluriaktivitami zemědělských domácností. Výsledky tohoto a dalších podobných projektů slouží jako podklady pro politickou praxi vůči venkovu. Dokládají také potřebu pojímat zemědělství v mnohem širším rámci než jako jedno z odvětví národního hospodářství – zemědělství je aktivitou, která v dané lokalitě a při její správě plní řadu funkcí, od hospodářské počínaje přes ekologickou až po kulturní.

Pojmeme-li zemědělství jen jako hospodářskou aktivitu, můžeme na závěrečnou otázku odpovědět slůvkem „ne“. Toto úzké pojetí funkcí zemědělství dokládají i výsledky našeho pozorování. V žádné ze sledovaných čtrnácti obcí (i když ve čtvrtině z nich pracovala v zemědělství ještě v roce 1990 zhruba polovina ekonomicky aktivní místní populace) nepředstavuje zemědělství by tam mohlo hrát roli jádra dalšího rozvoje. Hlavními argumenty proti tomu (ať jde o obec jakkoli velkou a s jakoukoli geografickou polohou včetně přírodních klimatických podmínek) jsou postavení zemědělství v soudobé společnosti obecně a nejasnost zemědělské politiky v České republice konkrétně. Na takovém postoji nic nemění ani historické dědictví – bohatá rolnická minulost s dodnes platnými známkami.

Avšak i ono širší pojetí multifunkcionálního zemědělství je v odpovědích představitelů obcí patrné. Nepříteli uvědomované stojí na pozadí našich rozhovorů. Je totiž považováno za samozřejmost, že v obcích by „nějaký větší zemědělský podnik“ měl fungovat. Je to pro venkov přirozené – je přirozené vykonávat tam zemědělské aktivity, je přirozené z hlediska konce 20. století i z hlediska tradice kolektivistické organizace práce, aby tyto aktivity byly koncentrovány. Kritika předchozího kolektivistického modelu nesměruje k jeho podstatě, ale ke způsobu jeho zavádění, k organizaci a řízení a k nadměrnosti koncentrace. Optimální míra koncentrace je vybírána zpravidla v souladu s katastrofem obce. Ve volbě míry koncentrace výrobní plochy se zobrazuje mimoekonomické hledisko tradiční venkovské orientace na komunitu. Stejná orientace je důvodem nespokojenosti s faktem, že noví zemědělští aktéři často nebydlí v obcích, kde je sídlo podniku. Potom se stává, že spojení dvou důležitých sociálních institucí – obecní samosprávy a zemědělského podniku – není těsné a vzájemné informace jsou zprostředkovány. V dnešní fázi transformačního procesu se tudíž většinou nedá mluvit o spolupráci, ale spíše o vzájemném

nepřekážení si, založeném jednak na vzájemném pochopení vlastních problémů, „kterých má dnes každý dost“ a jednak na zatím se jen rýsujícím blížící nespecifikovaném příštím společném zájmu. V obecních zastupitelstvech jsou zemědělci zastoupeni méně než by odpovídalo struktuře obyvatelstva obcí podle příslušnosti k ekonomickému sektoru.

Odpověď na položenou otázku, připustíme-li, že funkce zemědělství pro venkov (a venkova pro celou společnost) mají dále dosahující společenský kontext, bude – „ano, zemědělství by mělo být považováno za rozvojový prvek venkova“. Neboť tvoří základnu pro diverzifikovaný hospodářský rozvoj venkova, udržuje krajinu, pečuje o přírodu a neobnovitelné zdroje, je významným stabilizačním prvkem v moderní společnosti (vyskytuje se tam méně sociálně patologických jevů, venkov nabízí zdravější životní prostředí a alternativní životní styl). Příležitostí k rozvoji v tomto smyslu je Program obnovy vesnice. Může svůj účel splnit jen tehdy, podchytí-li dříve vytvořené pozitivní prorozvojové prvky (moderní bydlení, veřejná doprava), prováže-li zemědělskou politiku s politikou dalších hospodářských sektorů v politice pro rozvoj venkova a stane-li se rozvoj venkova záležitostí koordinovaných činností státní správy (ne jednotlivých ministerstev) a obecní samosprávy.

LITERATURA

- BLÁHA, I. A.: Sociologie sedláka a dělníka. Praha 1925.
 BOGUSZAK, M.: Socioprofesionální mobilita v Československu. Sociol. Čas., 1991, č. 3, s. 255–275.
 BRUN, H. – FULLER, A. M.: Farm Family Pluriactivity in Western Europe. Arkleton Trust, Oxford 1991.
 GALLA, K.: Dolní Roveň (Sociologický obraz české vesnice). Praha 1939.
 GALLA, K.: Sány (Příspěvek k sociologii družstevnictví československé vsi). Praha 1937.
 HOLÁNOVÁ, E.: Vývoj v souladu se záměry. Sociál. Polit., 1993, č. 11, s. 2–4.
 HUDEČKOVÁ, H.: Agrární změny v kontextu obnovy a rozvoje venkova (závěrečná zpráva). CEU, Praha 1994.
 ŠPIRK, L. a kol.: Sociálně ekonomická charakteristika JZD a perspektivy jejich dalšího vývoje. [Výzkumná zpráva]. VÚEZV, Praha 1975.
 VAN ELZAKKER, B.: České zemědělství na křižovatce. Nadace pro občanskou společnost New York USA, Praha 1994.
 VEČERNÍK, J.: Chudoba – různé metody, odlišné výsledky. Data a fakta, Sociologický ústav ČSAV, Praha 1991.
 Zpráva o stavu českého zemědělství („Zelená zpráva“). MZe, Praha 1994.

Došlo 27. 2. 1995

Kontaktní adresa:

Mgr. Helena Hudečková, CSc., Česká zemědělská univerzita, Praha 6 – Suchbátka, Česká republika, tel. 02/338 2311

TRANSFORMÁCIA HOSPODÁRSKÝCH FUNKCIÍ SÍDIEL V RURÁLNEJ KRAJINE

TRANSFORMATION OF THE DWELLINGS IN THE RURAL COUNTRYSIDE ECONOMIC FUNCTIONS

A. Michálek

Institute of Geography, Slovak Academy of Science, Bratislava, Slovak Republic

ABSTRACT: Changes in the national economy development in Slovakia after 1945 led immediately to the substantial changes in occupational structure of the economically active population and to the transformation of dwellings economic function. Industrial development with dominating chemical and machinery production, constructing and transition from the small-scale to the socialist large-scale production in agriculture and development of the non-production branches changed to a considerable extent also the occupational structure of Záhorie inhabitants and transformed in a pronounced way economic functions of this region's dwellings. Záhorie, which for a long period was characterized as an agrar area with pronounced prevalence of population employed in agriculture, its dwellings fulfilling typically agricultural functions, has changed through several years into an industry-and-services region. Loss of the agricultural functions in some of the dwellings has activated the other economic spheres and finally leads to the development of these dwellings. However, some of the dwellings are not capable of assimilation, loss of the traditional agricultural functions leads to employment decrease in the primary sector, to higher commuting, to emigration of the population to the urban areas, to deterioration of the age structure and to other negative developments which in its final impact result in degradation of these dwellings. Since the functions of dwellings reflect their economic basis, which is the fundamental element of the dwellings' existence in itself, we will try to characterize in this study the important process of dwellings' economic functions transformation in the mezo-region Záhorie.

stagnation, primary sphere, rural countryside, function structure, economic functions, development, function transformation, typification, economic activity, commuting, function classification

ABSTRAKT: Zmeny v rozvoji národného hospodárstva na Slovensku po roku 1945 bezprostredne viedli k podstatným zmenám v zamestnaneckej štruktúre aktívneho obyvateľstva a k transformácii hospodárskych funkcií sídiel. Rozvoj priemyslu s dominujúcou chemickou a strojárskou výrobou, stavebníctva, v poľnohospodárstve prechod od drobnej malovýroby na socialistickú veľkovýrobu a rozvoj nevýrobných odvetví, v značnej miere zmenili zamestnaneckú štruktúru aj obyvateľov Záhoria a výrazne transformovali hospodárske funkcie sídiel tohto regiónu. Dlhé obdobie agrárne územie Záhoria s výraznou prevahou obyvateľstva zamestnaného v poľnohospodárstve, so sídlami s typickými poľnohospodárskymi funkciami, sa v priebehu niekoľkých rokov mení na priemyselno-službový región. Strata poľnohospodárskych funkcií v niektorých sídlach aktivizuje ostatné hospodárske sféry a v konečnom dôsledku vedie k rozvoju týchto sídiel. Mnohé sídla však nie sú schopné asimilácie, strata tradičných poľnohospodárskych funkcií vedie k poklesu zamestnanosti v primárnom sektore, k zvýšeniu dochádzky za prácou, k emigrácii obyvateľstva do miest, ku zmene vekovej štruktúry a k ďalším negatívam, ktoré v konečnom dôsledku spôsobujú degradáciu týchto sídiel. Pretože funkcie sídiel odrážajú ich ekonomickú podstatu, ktorá je fundamentom samotnej existencie sídiel, pokúsime sa v tejto štúdii zachytiť významný proces transformácie hospodárskych funkcií sídiel v mezoregión Záhoria.

stagnácia, primárna sféra, rurálna krajina, funkčná štruktúra, hospodárske funkcie, rozvoj, funkčná transformácia, typizácia, ekonomická aktivita, dochádzka za prácou, funkčná klasifikácia

Problematica funkčnej premeny sídiel úzko súvisí so zmenami odvetvovej štruktúry ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Preto pri evaluácii funkčnej štruktúry obcí budeme najprv sledovať vývoj a súčasný stav zamestnaneckej štruktúry obyvateľstva. Z dôvodu zjednodušenia súboru prvkov a snahy poukázať na rozvoj sekundárnej a terciárnej sféry, zhrnuli sme jednotlivé hospodárske odvetvia do troch sektorov (tab. I).

Do primárnej sféry sme zaradili prvovýrobu, t.j. poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov, do sekundárnej priemysel, výrobné remeslá, stavebníctvo a do terciárnej dopravu, služby a ostatné odvetvia. Z tab. I môžeme vidieť, že od roku 1961 do roku 1991 výrazne poklesol podiel pracovníkov v primárnej sfére z 41,7 % na 16,4 %, naproti tomu podiel zamestnaných v sekundárnej sfére vzrástol z 38,2 % na 46,2 % a podiel eko-

Sféra ¹	Počet ekonomicky aktívnych v jednotlivých sférach v absolútnych a relatívnych hodnotách ²							
	1961	v %	1970	v %	1980	v %	1991	v %
Primárna ³	33 452	41,7	20 758	24,0	17 321	17,8	16 036	16,4
Sekundárna ⁴	30 695	38,2	36 513	42,2	45 625	47,0	45 193	46,2
Terciárna ⁵	16 173	20,1	29 253	33,8	34 162	35,2	36 572	37,4
Spolu ⁶	80 320	100	86 507	100	97 108	100	97 801	100

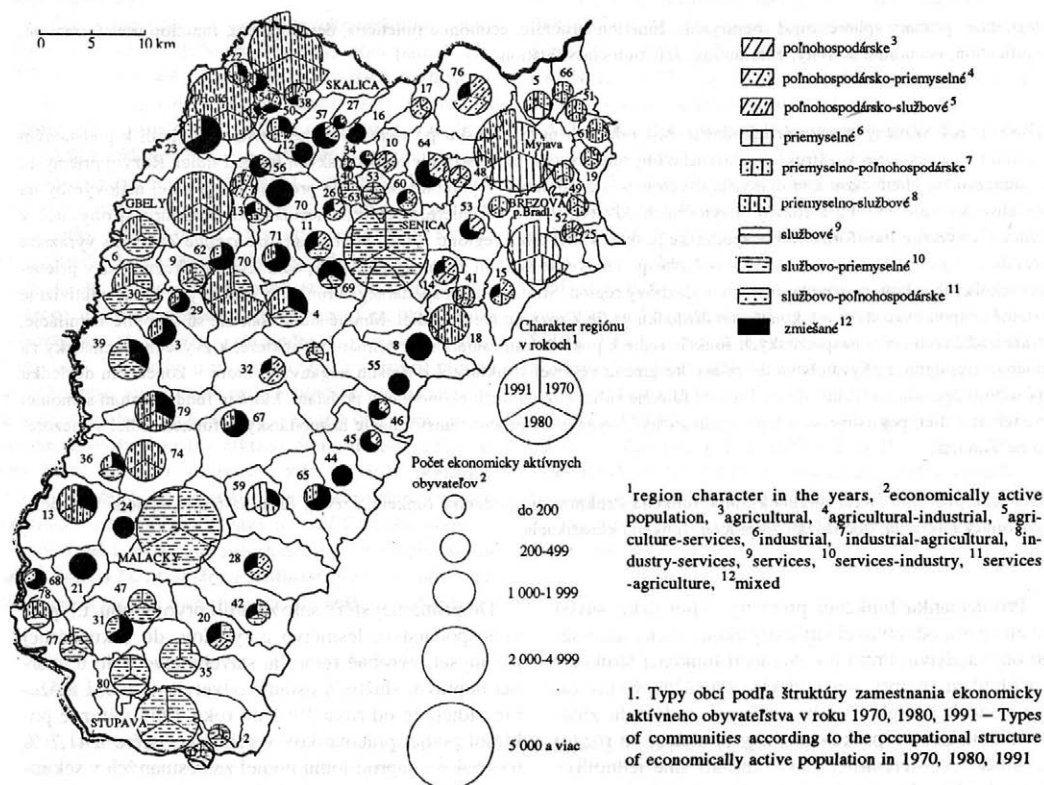
¹sphere, ²number of economically active persons in individual spheres absolutely and relatively, ³primary, ⁴secondary, ⁵tertiary, ⁶total

nomicky aktívnych v terciárnej sfére vzrástol z 20,1 % na 37,4 %. Tento pokles zamestnanosti v primárnej sfére bol dôsledkom kvalitatívnych zmien poľnohospodárskej veľkovýroby, ktorá uvoľnila množstvo pracovníkov, ktorí prešli pracovať do iných sfér. Tieto presuny ekonomicky aktívneho obyvateľstva z primárnej do sekundárnej a terciárnej sféry spôsobili väčšiu dochádzku za prácou do miest, čo vyvolalo urbanizáciu vidieckych obcí v dôsledku toho, že dochádzajúci priťahujú na vidiek mestské zvyky a mestský spôsob bývania. Túto skutočnosť odrážajú výrazné zmeny funkčných typov obcí v sledovanom období klasifikované podľa príslušnosti ekonomicky aktívneho obyvateľstva k hospodárskym odvetviám (obr. 1).

Pre všetky obce sme vypočítali percentuálny podiel zamestnaných v uvedených troch sektoroch. Pre čisté typy sme určili medznú hodnotu 60 % a pre výrazne

čisté typy 75 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva v jednom z troch sektorov, pre zmiešané typy 25 % všetkých troch sektorov. Na základe tohto percentuálneho zastúpenia ekonomicky aktívneho obyvateľstva v troch základných sektoroch sme rozlíšili na našom území 12 hospodárskych typov obcí, ktoré sme zoskupili do troch skupín:

1. obce poľnohospodárskeho charakteru, ktoré majú najvyšší podiel ekonomicky aktívnych osôb zamestnaných v primárnom sektore (obce výrazne poľnohospodárske, poľnohospodárske, poľnohospodársko-priemyselné a poľnohospodársko-službové),
2. obce priemyselného charakteru, ktoré majú najvyšší podiel ekonomicky aktívnych osôb zamestnaných v sekundárnom sektore (obce výrazne priemyselné, priemyselné, priemyselné-poľnohospodárske, priemyselné-službové),

Zoznam obcí - List of communities

1. Bilkové Humence	21. Jakubov	41. Osuské	61. Rudník
2. Borinka	22. Kátov	42. Pernek	62. Smolinské
3. Borský Jur	23. Kopčany	43. Petrova Ves	63. Smrdáky
4. Borský Mikuláš	24. Kostolište	44. Plavecké Podhradie	64. Sobotište
5. Brestovec	25. Košariská	45. Plavecký Mikuláš	65. Sološnica
6. Brodské	26. Koválov	46. Plavecký Peter	66. Stará Myjava
7. Bukovec	27. Koválovec	47. Plavecký Štvrtok	67. Studienka
8. Cerové	28. Kuchyňa	48. Podbranč	68. Suchohrad
9. Čáry	29. Kuklov	49. Polianka	69. Šajdíkove Humence
10. Častkov	30. Kúty	50. Popudinské Močidlany	70. Šaštín-Stráže
11. Dojč	31. Láb	51. Poriadie	71. Štefanov
12. Dubovec	32. Lakšárska Nová Ves	52. Priepasné	72. Trnovec
13. Gajary	33. Letniče	53. Prietrž	73. Unín
14. Hlboké	34. Lopašov	54. Prietržka	74. Veľké Leváre
15. Hrádište pod Vrátn.	35. Lozorno	55. Prievaly	75. Vrádište
16. Chropov	36. Malé Leváre	56. Radimov	76. Vrbovce
17. Chvojnicia	37. Mariánka	57. Radošovec	77. Vysoká pri Morave
18. Jablonica	38. Mokrá Háj	58. Rohovské Rybky	78. Záhoriská Ves
19. Jablonka	39. Moravský Ján	59. Rohožník	79. Závod
20. Jablonové	40. Oreské	60. Rovensko	80. Zohor

3. obce službového charakteru, ktoré majú najvyšší podiel ekonomicky aktívnych osôb zamestnaných v terciárnej sfére (obce službové, službovo-priemyselné, službovo-poľnohospodárske). Ostatok tvoria obce zmiešaného typu, v ktorých 25 a viac percent ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracuje vo všetkých troch sektoroch.

V tab. II môžeme sledovať príslušnosť jednotlivých obcí k hospodárskym typom v roku 1961.

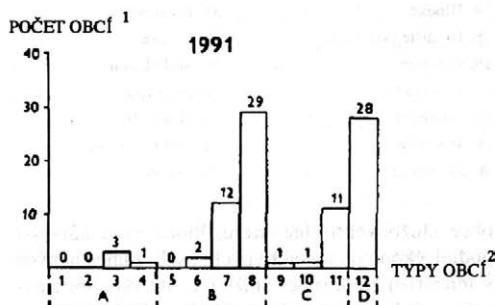
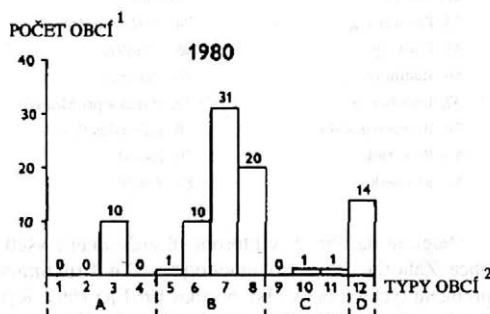
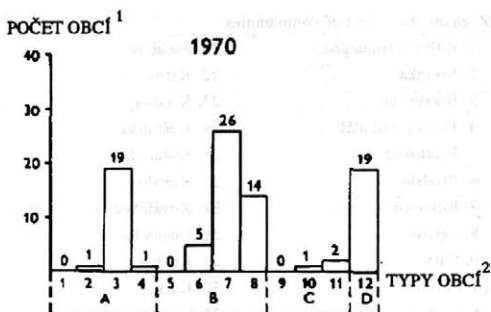
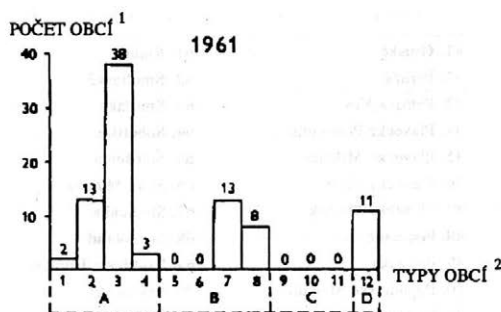
Z tabuľky vidíme, že v roku 1961 bolo na Záhorí zastúpených len sedem hospodárskych typov obcí, pričom najväčšie zastúpenie mal poľnohospodársko-priemyselný typ (38 obcí).

Diagram na obr. 2, v ktorom sú znázornené všetky obce Záhoria, jasne dokumentuje veľkú štruktúrálnu premenu týchto obcí v období roku 1961 až 1991. Kým v roku 1961 malo poľnohospodársky charakter až 56 obcí, čo predstavovalo 63,6 % z celkového počtu obcí, v roku 1991 mali poľnohospodársky charakter len štyri obce t.j. 4,5 %. V roku 1961 malo 21 obcí priemyselný charakter, ktorých počet v roku 1991 vzrástol na 43 obcí (48,9 %). V roku 1961 ani jedna obec nemala službový charakter, ale v roku 1991 to bolo až 13 obcí (14,8 %). V roku 1961 malo 11 obcí (12,5 %) zmiešaný charakter a ich počet sa v roku 1991 zvýšil až na 28 (31,8 %).

II. Funkčné typy obcí v roku 1961 — Functional types of communities in 1961

Charakter obce ¹	Obec ²
Výrazne poľnohospodársky ³	Koválov, Prietrž
Poľnohospodársky ⁴	Borský Mikuláš, Bukovec, Častkov, Hlboké, Chvojnicia, Koválovec, Lakšárska Nová Ves, Plavecký Peter, Radimov, Podbranč, Rovensko, Štefanov, Vrbovce
Poľnohospodársko-priemyselný ⁵	Dojč, Dubovec, Hrádište, Chropov, Jablonka, Košariská, Kuklov, Letniče, Lopašov, Mokrá Háj, Malé Leváre, Moravský Ján, Oreské, Osuské, Petrova Ves, Plavecké Podhradie, Plavecký Mikuláš, Polianka, Popudinské Močidlany, Priepasné, Prietržka, Prievaly, Radošovec, Rohovské Rybky, Rohožník, Smolinské, Sobotište, Sološnica, Studienka, Šajdíkove Humence, Trnovec, Unín, Gajary, Jakubov, Láb, Kostolište, Pernek, Suchohrad
Poľnohospodársko-službový ⁶	Cerová-Liesková, Smrdáky, Kuchyňa,
Výrazne priemyselný ⁷	
Priemyselný ⁸	
Priemyselný-poľnohospodársky ⁹	Bilkové Humence, Brestovec, Brezová p. Bradlom, Čáry, Gbely, Jablonica, Kátov, Kopčany, Poriadie, Rudník, Stará Myjava, Vrádište, Borinka
Priemyselný-službový ¹⁰	Brodské, Holíč, Myjava, Skalica, Šaštín-Stráže, Veľké Leváre, Malacky, Mariánka
Službový ¹¹	
Službovo-poľnohospodársky ¹²	
Službovo-priemyselný ¹³	
Zmiešaný ¹⁴	Senica, Borský Jur, Kúty, Závod, Jablonové, Lozorno, Plavecký Štvrtok, Stupava, Vysoká pri Morave, Záhoriská Ves, Zohor

¹character of community, ²community, ³expressively agricultural, ⁴agricultural, ⁵agricultural-industrial, ⁶agriculture-services, ⁷expressively industrial, ⁸industrial, ⁹industrial-agricultural, ¹⁰industry-services, ¹¹services, ¹²services-agriculture, ¹³services-industry, ¹⁴mixed

¹number of communities, ²type of communities

Hospodárske typy obcí – economic types of communities

A = poľnohospodárske – agricultural

1. výrazne poľnohospodárske – expressively agricultural

2. poľnohospodárske – agricultural

3. poľnohospodársko-priemyslové – agricultural-industrial

4. poľnohospodársko-službové – agriculture-services

B = priemyselné – industrial

5. výrazne priemyselné – expressively industrial

6. priemyselné – industrial

7. priemyselné-poľnohospodárske – industrial-agricultural

8. priemyselné-službové – industrial-services

C = službové – services

9. službové – services

10. službovo-poľnohospodárske – services-agricultural

11. službovo-priemyselné – services-industry

D = zmiešané – mixed

12. zmiešané – mixed

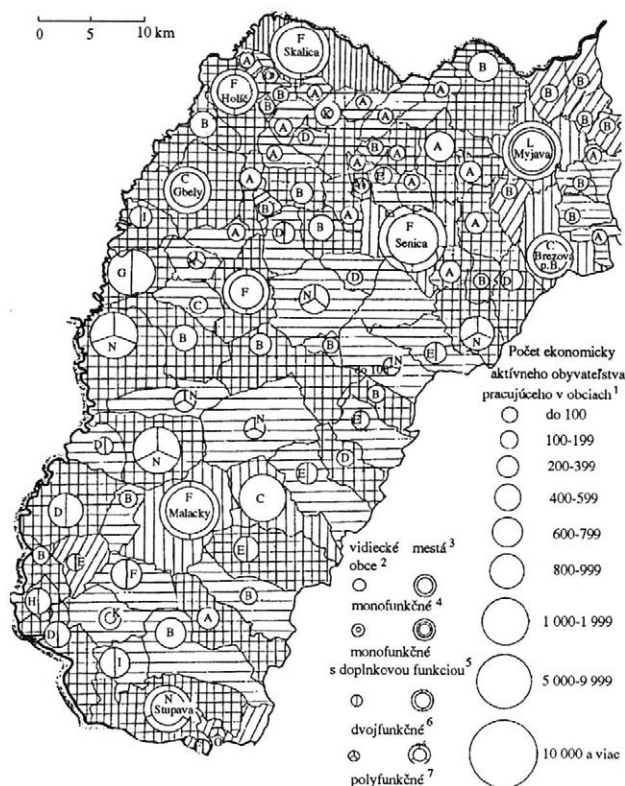
2. Početné zastúpenie hospodárskych typov obcí v roku 1961, 1970, 1980, 1991 – Numerousness of economic types of communities in 1961, 1970, 1980, 1991

Vyššie uvedené dosiahnuté výsledky sa výrazne líšia od výsledkov, ktoré sme získali sa pri funkčnej klasifikácii obcí podľa zamestnaneckej štruktúry ekonomicky aktívnych pracujúcich v obci. Pri tejto funkčnej typizácii obcí sme použili postup, ktorý vychádza zo zamestnanosti obyvateľstva pracujúceho v obci (ako hlavné kritérium) a dochádzanie do zamestnania (kritérium vlastnej ekonomickej aktivity). Tento postup sme zvolili na základe empirických poznatkov o sídlach na Záhorí, z ktorých vysoké percento aktívneho obyvateľstva odchádza za prácou mimo miesta trvalého bydliska. Údaje pre funkčnú klasifikáciu obcí Záhoria sme získali z pramenného materiálu zo sčítania ľudu, domov a bytov k roku 1970 a k roku 1991. Pri obciach, u ktorých nebola spracovaná dochádzka do zamestnania, ale iba odchádzka, sme pracovali s údajmi o zamestnaneckej štruktúre ekonomicky aktívneho obyvateľstva bývajúcего a pracujúceho v obci. Keďže išlo predvažne o menšie obce, ktoré dochádzku spravidla ne-

vykazovali, resp. vykazovali len minimálne hodnoty, považujeme tento materiál za dostatočne spoľahlivý pri určovaní ich funkčnej typizácie. I napriek tomu, dosiahnuté výsledky v týchto obciach sme porovnávali a korigovali s výsledkami, ktoré sme dostali sledovaním pracovných príležitostí v obciach.

Podľa zamestnaneckej štruktúry aktívneho obyvateľstva pracujúceho v obciach rozlíšili sme štyri skupiny typov obcí:

1. obce monofunkčné, v ktorých jedno odvetvie dosahuje 60 % a u čistých typov 80 % a viac;
2. obce monofunkčné s dopĺňujúcou funkciou, v ktorých jedno odvetvie má nad 60 %, dopĺňujúca funkcia nad 20 %;
3. obce dvojfunkčné, v ktorých dve odvetvia majú nad 20 %, pričom prvé má relatívnu väčšinu;
4. polyfunkčné, v ktorých tri odvetvia majú nad 20 % (obr. 3); z mapy môžeme vidieť, že na Záhorí prevažovali v roku 1991 monofunkčné typy obcí, kto-

typy obcí podľa dochádzky do zamestnania⁸

- výrobné⁹
- výrobo-obytné¹⁰
- obytné¹¹
- výrazne obytné¹²

Typy obcí podľa hospodárskej štruktúry obyvateľstva pracujúceho v obciach – Types of communities according to the economic structure of inhabitants working in the communities

Obce monofunkčné – Monofunctional communities
A = čisto poľnohospodárske – exclusively agricultural

B = poľnohospodárske – agricultural

C = priemyselné – industrial

Obce dvojfunkčné – Bifunctional communities

D = poľnohospodársko-priemyselné – agricultural-industrial

E = poľnohospodársko-službové – agriculture-services

F = priemyselné-službové – industry-services

G = priemyselné-dopravné – industry-transport

H = priemyselné-poľnohospodárske – industrial-agricultural

I = službovo-poľnohospodárske – services-agriculture

Obce monofunkčné s doplnkovou funkciou – Monofunctional communities with additional function

J = poľnohospodárske s doplnkovou funkciou priemyselnou – agricultural with additional industry

K = poľnohospodárske s doplnkovou funkciou službovou – agricultural with additive services

L = priemyselné s doplnkovou funkciou službovou – industrial with additive services

M = službové s doplnkovou funkciou poľnohospodárskou – services with additive agriculture

Obce polyfunkčné – Polyfunctional communities

N = poľnohospodársko-priemyselné-službové – agriculture-industry-services

O = poľnohospodársko-priemyselné-stavebnícke – agriculture-industry-building

¹ numbers of economically active population working in communities, ² villages, ³ towns, ⁴ monofunctional communities, ⁵ monofunctional with additive function, ⁶ bifunctional communities, ⁷ polyfunctional communities, ⁸ types of communities according to commutation, ⁹ production, ¹⁰ production-dwelling, ¹¹ dwelling, ¹² expressly dwelling

3. Funkčné typy obcí v roku 1991 – Functional types of communities in 1991

rých bolo až 49, t.j. 55,7 % z celkového počtu obcí. Dvojfunkčných obcí bolo 24 a predstavovali 27,3 %. Polyfunkčných bolo 10, t.j. 11,4 % a len 5 obcí bolo monofunkčných s doplnkovou funkciou (5,7 %).

Z jednotlivých funkčných typov sú najviac zastúpené poľnohospodársky (26), čisto poľnohospodársky (19), poľnohospodársko-priemyselné-službový (8), poľnohospodársko-priemyselný (7), poľnohospodársko-službový (6).

Pri analýze hospodárskej základne a na vystihnute rozdielov v teritoriálnom rozmiestnení sme využili údaje o počte pracovných príležitostí v jednotlivých obciach v roku 1991. Tieto údaje vyjadrujú počet pracovníkov zamestnaných v jednotlivých organizáciách sídliačich v obci. Poskytujú teda údaj o celkovom počte realizovaných pracovných príležitostí v obci, ako i o štruktúre jej ekonomickej základne. Na základe tých-

to údajov môžeme konštatovať, že teritoriálny obraz štruktúry hospodárskej základne obcí Záhoria je takmer zhodný s obrazom, ktorý sme získali pri funkčnej klasifikácii.

Z hľadiska dochádzky do zamestnania, ako kritériá vlastnej ekonomickej aktivity obcí, môžeme rozlíšiť:

- obce, v ktorých majú prevahu zamestnaní v bydlisku;
- obce, v ktorých je počet odchádzajúcich do zamestnania mimo bydliska a pracujúcich v bydlisku približne rovnaký;
- obce s prevahou odchádzajúcich za zamestnaním mimo bydliska.

Zistili sme, že na základe vlastnej ekonomickej aktivity najväčšie zastúpenie na Záhorí majú obce výrobo-obytného charakteru, ktorých bolo v roku 1991 až 40, t.j. 45,5 %. Tieto obce majú čiastočne rozvinutý priemysel prípadne služby a zväčša ide o väčšie obce

(Moravský Ján, Vefké Leváre, Kúty, Jablonica), z menších obcí sú to (Suchohrad, Gajary, Kopčany, Radošovce, Prietrž a pod.).

Obytný charakter má 37 obcí (42,0 %). Z týchto obcí odchádzalo za prácou 66,0–79,9 % ekonomicky aktívnych a väčšina z nich leží v okolí Senice, Skalice, Malaciek.

Šesť obcí (6,8%) malo výrazne obytnú funkciu. Ide zväčša o satelity miest, ktoré boli úplne závislé od svojho centra. Z týchto obcí odchádzalo 80 a viac percent ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracovať do priemyslu a služieb alebo do poľnohospodárstva väčších obcí. Takými to obecnými obcami boli Brestovec, Stará Myjava, Rudník, Poriadie, Trnovec, Mariana.

Najmenšie zastúpenie mali obce výrobné, ktorých bolo len šesť (5,6 %), z ktorých menej ako 33 % aktívneho obyvateľstva odchádza za prácou. Päť z nich boli mestá (Senica, Malacky, Skalica, Myjava, Brezová p. Bradlom) a len jedna bola vidieckeho typu – Rohožník.

Tak ako sa mení a vyvíja hospodársky život, menia sa tiež funkcie sídiel. Od rozvoja, resp. degradácie funkcií závisí rozvoj, stagnácia či úpadok sídiel. Z tohto dôvodu, t.j. že funkcie sídiel nie sú statickým, ale dynamickým prvkom, pozornosť sme venovali aj zmenám funkcií sídiel za dvadsaťročné obdobie. Hoci ide len o relatívne krátke obdobie, môžeme konštatovať tieto zmeny: oproti roku 1970 poklesol počet obcí monofunkčných s doplňujúcou funkciou o dve a počet monofunkčných obcí o jednu. V dôsledku toho vzrástol počet polyfunkčných obcí o tri. Výraznejšie zmeny sme pozorovali v zastúpení v jednotlivých typoch. V roku 1970 najviac obcí patrilo do čisto poľnohospodárskeho typu (až 32 obcí) a len 16 do poľnohospodárskeho typu. V roku 1991 až 26 obcí patrilo do poľnohospodárskeho typu a len 19 obcí do čisto poľnohospodárskeho typu. Príčiny týchto zmien vidíme v znižovaní zamestnanosti v poľnohospodárstve v dôsledku jeho úsporných trendov, začínajúceho zániku pridružených výrobných, resp. útlmových tendencií, ako aj z dôvodu umiestnenia niektorých menších prevádzok priemyslu a služieb do týchto poľnohospodárskych obcí.

Veľmi významnými zmenami prešli obce, čo sa týka ich výrobných, resp. obytných funkcií. Ak v roku 1970 až 66 obcí, t.j. 75 % obcí patrilo výrobně-obytného typu obcí, 15 obcí (17,0 %) malo obytnú funkciu a šesť obcí (7 %) malo výrobnú funkciu, v roku 1991 až 37 obcí malo obytnú funkciu, 40 obcí výrobně-obytnú funkciu a 6 obcí malo výrazne obytnú funkciu. Počet výrobných obcí zostal nezmenený.

Pokles výrobně-obytných obcí o 26 obcí a naopak výše dvojnásobný nárast obytných obcí bol spôsobený koncentráciou výroby do miest a s tým súvisiacou zvýšenou intenzitou dochádzky do zamestnania. Napriek veľkej dochádzke vidieckeho obyvateľstva do miest v sedemdesiatych rokoch sa ich počet v deväťdesiatych rokoch v absolútnych hodnotách ešte zvyšuje. Príčinou bolo zastavenie bytovej výstavby v mestách, resp. jej zníženie, ale väčšmi tu pôsobila neochota presťahovať

sa do mesta, či už z majetkových dôvodov alebo v dôsledku zhoršenia životného prostredia a pod. Svoje zohráva i vzťahy s vidieckym prostredím, ľahšia možnosť obživy (dopestovanie potravín vo vlastných záhradách), ľahšie a pohodlnejšie bývanie vo vlastnom rodinnom dome a pod. Preto aj napriek časovým strátam a výdavkom na dopravu volila a volí značná časť zamestnancov z vidieka dochádzku za prácou. Ak k tomu prirátame šesť obcí s výrazne obytnou funkciou (viac ako 80 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva odchádza za prácou) oproti jednej v roku 1970, môžeme hovoriť o výraznom transformačnom procese prebiehajúcom na skúmanom území.

ZÁVER

Odvetová štruktúra obyvateľstva na Záhorí prešla výraznými zmenami, ktoré súviseli so štruktúrnou transformáciou celej spoločnosti a jej ekonomiky. Dlhodobý pokles primárneho sektoru aj na Záhorí vyvažovala najskôr prudká dynamika priemyselnej a stavebnej činnosti, neskôr rýchlo sa rozširujúci terciárny sektor. Funkčné typy obcí Záhoria sú z veľkej časti tiež podmienené rozdielnou veľkosťou a centralitou obcí a podľa jednotlivých znakov sa výrazne líšia. Zatiaľ čo podľa zamestnaneckej štruktúry všetkých ekonomicky aktívnych obyvateľov prevládajú obce s viacerými funkciami, podľa zamestnaneckej štruktúry ekonomicky aktívnych pracujúcich v obci prevládajú monofunkčné obce zastúpené najmä poľnohospodárskymi typmi. Z jednotlivých funkcií prišlo k ústupu poľnohospodárskej funkcie a rastu významu predovšetkým službovej funkcie. Presun ekonomicky aktívneho obyvateľstva z primárnej do sekundárnej a terciárnej sféry spôsobil, že územie Záhoria postupne zmenilo svoj poľnohospodársky charakter na priemyselno-službový. Diferenciácia hospodárskej štruktúry jednotlivých obcí úzko súvisí s celkovou štruktúrou regiónu.

Na Záhorí môžeme sledovať, že zastúpenie jednotlivých funkčných typov obcí sa z podstatnej časti zhoduje s veľkostnými skupinami obcí. Vo veľkostných skupinách obcí do 1 999 obyvateľov sa najčastejšie vyskytujú výrazne poľnohospodárske obce. V ďalších veľkostných skupinách do 4 999 obyvateľov sú zastúpené najmä poľnohospodárske resp. poľnohospodársko-službové obce. Vo veľkostných skupinách nad 5 000 obyvateľov prevažujú priemyselno-službové obce.

V súvislosti s dlhodobou koncepciou rozvoja osídlenia a v súlade s očakávanými zmenami môžeme predpokladať, že najmä v bývalých strediskových obciach príde ešte k výraznejšiemu posilneniu službovej funkcie. Pri kombinácii znakov zamestnaneckej štruktúry a vlastnej ekonomickej aktivity hrá vo väčšine obcí (okrem priemyselných centier) dominantnú úlohu obytná funkcia. V sledovanom období vyše polovica obcí stratila svoju výrobnú funkciu a stali sa obytnými satelitmi miest. Výrazne obytnú funkciu mali najmä sídla v oblasti Myjavskej pahorkatiny, ako aj menšie sídla

ležiace v blízkosti ostatných miest. Ak jedným z cieľov premeny našich sídiel je zníženie dochádzky za prácou, je nutné venovať zvýšenú pozornosť ekonomickej aktivite v týchto sídlach a podporiť rozvoj tých hospodárskych funkcií, ktoré by viedli k ich celkovému rozvoju.

LITERATÚRA

Atlas SSR. Mapová časť, Bratislava 1980.

BAŠOVSKÝ, O.: Funkčná štruktúra obcí okresov Juhoslovenskej nížiny v roku 1980. AFRNUC Geographica 1985, Nr. 25, Bratislava, s. 3–17.

BEZÁK, A.: (1990). Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. Geogr. Čas., 1990, č. 42, s. 57–73.

CLOKE, P. J.: Key settlements in rural areas. Methuen London 1979.

DONNELLY, P. – HARPER, S.: British rural settlement in the hinterland of conurbations: a classification. Geogr. Annal., 1987, 69 B, pp. 55–63.

DZIEWOŃSKI, K.: Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miest. Prace geogr., 1971, Nr. 63, s. 135.

IVANIČKA, K. a kol.: Functional Types of Country Settlement in Slovakia. AFRNUC, Geographica, 1966, Nr. 6, s. 51–92.

OČOVSKÝ, Š.: Vývoj a funkcie miestnych stredísk na Slovensku. Geogr. Čas., 1982, č. 34, s. 221–241.

PAŠIAK, J.: Sídelný vývoj. Veda, Bratislava 1990.

VEREŠÍK, J.: Geografia sídiel Slovenska. Slovensko. Ľud. I. časť. Obzor, Bratislava 1974.

WILLIAMS, P.: Economic processes and urban change: an analysis of contemporary patterns of residential restructuring, Austral. Geogr. Stud., 1984, No. 22, pp. 39–57.

Štatistické pramene

Dojízďka za prací podle odvětví národního hospodářství a společenské skupiny a podle centra dojízďky a obce výjízďky. Okresy Senica a Bratislava-vidiek. FSÚ, Praha, 1983.

Sčítanie ľudu, domov a bytov roku 1970, 1980 a 1991 – okresy Senica a Bratislava-vidiek. SŠÚ, Bratislava.

Sčítanie ľudu, domov a bytov roku 1991. Vybrané údaje za základné sídelné jednotky – okresy Senica a Bratislava-vidiek. SŠÚ, Bratislava.

Základní údaje za obce a lokality ze sčítání ľudu 1970 – okresy Senica a Bratislava-vidiek. FSÚ, Praha, 1974.

Západoslovenský kraj v číslech. SEVT, Praha, 1964.

Došlo 30. 11. 1994

Kontaktná adresa:

RNDr. Anton Michálek, Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, Slovenská republika, tel. 07/492 751/210, fax. 07/491 340

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

ŽIVOTNÉ JUBILEUM DOC. JURAJA CVEČKA

Popredný a uznávaný odborník v oblasti poľnohospodárskej informatiky, člen redakčnej rady nášho časopisu, doc. Ing. Juraj Cvečko, CSc. oslávil 15. marca tohto roku 60 rokov svojho, usilovnou pracou naplneného života.

Keď chcem vyjadriť najvýstižnejšie osobnú a odbornú charakteristiku jubilanta, nenapadá mi lepšie slovo ako vernosť – vernosť svojmu rodisku, Devínskej Novej Vsi, kde stále žije, vernosť kultúrno-etnickej tradícii prostredia, z ktorého vyšiel, vernosť odbornému zameraniu svojej vedeckej, pedagogickej a riadiacej práce, ktorej sa venoval viac ako tri desaťročia.

Vytrvalosť a húževnatosť pomáhali jubilantovi prekonávať ťažké existenčné podmienky v mladosti, vyštudovať diaľkovo strednú odbornú i vysokú školu. Po zamestnaniach na STS v Stupave a v JRD v rodnej obci pracoval vo Výskumnom ústave ekonomiky poľnohospodárstva, na Povereníctve poľnohospodárstva zakotvil v roku 1970 v Podniku racionalizácie (dnešnom Agrise), kde v súčasnosti pôsobí ako riaditeľ odštepného závodu. Patrí k tej skupine informatikov, ktorí zakladali informačné systémy v rezorte poľnohospodárstva a výživy. Bol pri tom, keď sa začali rozvíjať prvé vedecko-výskumné práce na úseku ASR a zavádzania výpočtovej techniky do rezortu MPVŽ ešte na Výskumnom ústave ekonomiky a poľnohospodárstva, ktoré potom pokračovali v predchodcovi dnešného Agrisu. Z tohto obdobia pochádza aj štúdiá o ekonomicko-matematickom modelovaní ako súčasť ASR, ktorú úspešne obhájil ako kandidátsku prácu.

Od roku 1974 bol doc. Cvečko ako výskumník zodpovedným riešiteľom a koordinátorom významných dlhodobých úloh, ako bol „Systém riadenia Ústrednej banky údajov v PPoK“ (1975–1980) alebo „Automatizácia v riadení PPoK“ (1981–1985).

Počas svojej viac ako dvadsaťročnej vedecko-výskumnej činnosti preukázal výraznú vedeckú erudíciu a schopnosť iniciatívne a vysoko odborne riešiť aktuálne otázky mikro a makroekonómie v oblasti tvorby a plošného zavádzania projektov automatizovaných systémov riadenia podniku a odvetvia a z projektovania a realizácie automatizovaných systémov riadenia technologických procesov. Po roku 1990 sa aktívne venuje sfére tvorby marketingového informačného systému.

V rokoch 1981 až 1990 bol koordinátorom domácich ako aj medzinárodných projektov v oblasti budovania informačných systémov, vrátane databánk. Viac rokov pôsobil v Komisii ekonomickej kybernetiky ČSAZ. V roku 1990 ho zvolili za člena ČSAZ. Po rozdelení je riadnym členom Slovenskej akadémie pôdohospodárskych vied.

Výsledky svojej vedecko-výskumnej práce publikoval v 11 vedeckých prácach (z toho dve boli uverejnené v zahraničí), 18 odborných článkoch a v 23 referátoch a príspevkoch na vedeckých konferenciách a sympóziách doma i v zahraničí. Vďaka nim si získal medzinárodné uznanie v zahraničných informatických kruhoch, kde sa stal známou osobnosťou.

Ako veľmi záslužnú treba menovať aj pedagogickú činnosť jubilanta. Je autorom piatich učebných textov spracovaných pre poslucháčov Prevádzkovoekonomickej fakulty VŠP v Nitre a Vysokiej školy ekonomickej v Bratislave, študujúcich smer Automatizované systémy riadenia. Už od roku 1978 pôsobí pravidelne ako externý prednášateľ disciplín „Automatizované systémy riadenia“ a „Výpočtová technika“. Svoje bohaté praktické a výskumné skúsenosti odovzdával škole aj vo svojich ďalších aktivitách, viažúcich sa na školu: pri usmerňovaní vedeckej odbornej činnosti študentov, pri vedení diplomových prác, posudzovaní habilitačných prác vysokoškolských učiteľov a účasťou na štátnych záverečných skúškach. Vyvrcholením jeho dlhoročnej pedagogickej činnosti bola habilitácia za docenta na PEF VŠP prácou „Rozvoj údajových základní pre ekonomické analýzy a prognózy PPoK SR“.

Napokon, hoci nie naposledy sa žiada spomenúť vzácne ľudské kvality jubilanta: jeho priateľský a úprimný vzťah ku všetkým spolupracovníkom a kolegom, optimizmus a chuť bojovať s prekážkami i zníženosť, s ktorou sa venuje kultúrno-spoločenským aktivitám a politickej reprezentácii príslušníkov chorvátskej komunity na Slovensku ako predsedu Chorvátskeho kultúrneho zväzu na Slovensku od jeho založenia (1990).

Želáme mu do ďalších rokov veľa tvorivých síl a pracovných úspechov.

Ing. Gejza Blaas, CSc.

CONFLICTS OF KNOWLEDGE AND THE CULTURAL CONSTRUCTION OF THE ENVIRONMENT: IMPLICATIONS FOR THE MEDIATION OF ECOLOGY AND DEMOCRACY¹⁾

KONFLIKTY VĚDĚNÍ A KULTURNÍCH VÝZNAMŮ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ: DŮSLEDKY PRO USPOŘÁDÁNÍ VZTAHU EKOLGIE A DEMOKRACIE²⁾

S. Rikoon

University of Missouri-Columbia, USA

ABSTRACT: This essay views the environment as socially constructed, and with no inherent meanings outside of particular times and sociocultural contexts. To understand the environment requires us to understand the ideas which we as humans bring as the foundation of specific human-nature relationships. Further, ecology and democracy are viewed as ideas about order and, by extension, disorder. The ecology-democracy relationship is examined at times of conflicts over the environment, which are understood here as clashes among differing cultural knowledge and meaning systems manifested among different social groups. When one group charges another with polluting the environment or threatening the environment, what they are really talking about is the threat of one system of meaning to another system of meaning.

The initiation of environmental concern is typically a personal response to a perceived societal issue and challenge to socially constructed meaning. This notion of socially constructed ideas has immense implications for resolving environmental issues because there are diverse notions about "the proper order of things" as represented by peoples' models of nature and the environment. Conflicts arise because different groups employ different models, and because the essential processes (e.g. objective testing vs. subjective experience) through which models themselves are constructed vary widely. Every new wave of environmental action represents the ascendance of cultural knowledge and values of one or more groups, and very often at the expense of knowledge and values of other groups. In these situations, policy outcomes typically represent particular balances of power, and the power to decide what reality is and should be, the power to decide who is to blame when reality does not meet our expectations. The essay emphasizes that systems of cultural knowledge do not refer to domains of knowledge (e.g. sociology, ecology), but to non-random ways of understanding, perceiving, experiencing, in sum of defining reality, which includes human relationships both with one another and the natural environment. Conflicts between systems of cultural knowledge, including those of ecologists, are thus viewed as representative of attempts to impose or, better yet, to privilege particular definitions of the physical environment.

In the U.S., the conflicts of groups with vested interests in the environment reflect the relationships of power in our form of democratic system. For the process of democracy as it is played out in the political arena depends on and reflects power relationships built, in part, on the privileging of specific kinds of knowledge. And the spoils of their victory in these conflicts include the imposition of one type of cultural system of knowledge on others. This is so because knowledge is a cultural system embedded in social groups. Conflicts of knowledge are thus likely to reflect and contribute to social group conflict rather than to the establishment of common perceptions and interests.

One critical contemporary challenge is thus to attain solidarity and identity through collective consensus based on the raising and resolution of multiple validity claims. This is difficult because there has been an eroding away of alternative cultural meanings of nature, in part due to the rise of and domination of the ecological sciences and acceptance of their views of the world. As former ways of understanding and knowing have been undermined and transformed, people have been left with a much more narrow repertoire from which to derive meanings. What is left is largely the so-called scientific rationality of ecology and the administrative rationality of bureaucracy, in many respects parallel to what Habermas terms the "colonization" of the life-world due to the intrusions of bureaucratic and instrumental forms of reason into everyday life.

Ecology's interests and ecosystems do not necessarily imply a defense of diverse cultural systems or of the liberation of cultural systems from the hegemonic forces that threaten their existence. The danger of certain kinds of ecologisms, as Andre

¹⁾ Překlad: PhDr. Michal Lošák, Česká zemědělská univerzita Praha, Česká republika

²⁾ Tento výzkum se uskutečnil s podporou The University of Missouri Agricultural Experiment Station a The Missouri Management Systems Evaluations Area Project (USDA). Původní verze článku byla přednesena na mezinárodní konferenci pod názvem Ekologie a demokracie – výzva 21. století v Českých Budějovicích v září 1994.

Gorz and others have so well explained, is the substitution of a new kind of "expertocracy". Under the worst case scenarios, the technocratic arm of the ecological movement becomes yet another pretext and means for tightening control on culture and social environment, denying individuals the capacity for judgement and subjecting them to an "enlightened authority" claiming to represent the higher interests of a cause beyond their understanding.

Two primary responsibilities inherent in the challenge of mediating democracy and ecology are discussed. First, the responsibility of democracy to ecology is the recognition of pluralistic cultural knowledge systems that bring diverse meaning systems to human-nature relationships. We must recognize the diverse meanings that individuals derive through their relationships with the biosphere and use the democratic process for negotiating among competing cultural constructs. Second, the challenge of ecology to democracy is the infusion of ecosystem needs into cultural knowledge systems so that the meanings that people derive from the environment respect and enhance the viability of ecosystems. If knowledge systems are based on values respectful of nature, diversities of cultural expression and meaning can both contribute to the vitality and creativity of human experience and serve the needs of ecosystems.

democracy, ecology, environmental policy, social construction of environment, knowledge systems, cultural knowledge

ABSTRAKT: Esej pojednává o sociálním vytváření životního prostředí a analyzuje environmentální konflikt, který zde vystupuje jako konfrontace mezi konkurujícími si systémy kulturního vědění. Vyřešení často závisí na upřednostňování specifických znalostních systémů a sociálních skupin vystupujících na demokratické politické scéně. Ekologická věda je nyní zvláště upřednostňována, což však nemusí být vhodné z hlediska demokracie a veřejné participace. Demokracie by měla uznávat pluralistické systémy vědění, zatímco ekologie by měla být nápomocná vpravováním potřeb ekosystému do rozličných významových systémů.

demokracie, ekologie, environmentální politika, sociální význam životního prostředí, systémy vědění, kulturní vědění

V tomto eseji vycházím z velmi antropocentrických, ale ještě přípustných a snad i nepopulárních perspektiv kultury, abych vyjádřil potřebu sociálního uspořádání vztahů mezi ekologií a demokracií. Ekologie a demokracie jsou dva rozhodující výtvoři soudobé společnosti a jejich úspěšná synchronizace je důležitá pro řešení mnoha vážných přírodních i sociálních hrozeb další existenci lidstva. Tato problematika je teoretická i pragmatická, neboť na uspořádání vztahu mezi ekologií a demokracií závisí možnosti rozvinutí efektivní veřejné politiky, která by vyzdvihla jak lidské bytosti, tak biosféru. K výchozím principům v tomto eseji patří, že neefektivnějším přístupem k pojednání problematiky je především uznání faktu, že koncept životního prostředí je sociálně vytvářen, a potom, že pojmy environmentální změny – jako znečištění, degradace, zlepšení a životaschopnost – jsou také sociální významy a nemají žádné inherentní významy mimo určitý čas a sociokulturní kontext. Spíše než na zkoumání specifických významů přírody sociálně vytvářených (Evernden 1992; Glacken 1967; Oelschlaeger 1991) se tento esej zaměřil na otázky kultury, pluralismu a kulturního konfliktu, jak se odráží v uspořádávání vztahů mezi ekologií a demokracií.

Ústřední téma spojující ekologii a demokracii je zaměřeno k lidskému významu životního prostředí; to jest na životní prostředí jako symbolický výtvar, jehož význam je určován na základě systémů vědění existujících v různých kulturách (Greider a Garkovich 1994; Ward a Minton 1992). Příroda sama o sobě nemá symbolický podtext. Ten jí připisují lidé. Navíc, tento podtext, který považují za typ semiotického systému, je ve stavu neustálého pohybu vzhledem

k množství faktorů včetně měnících se hodnot vztažených ke specifickým environmentálním charakteristikám (např. potravin, ropa), měnících se vzorů užívání půdy, státní regulace atd. Mění se hodnoty ve vztahu k biosféře mohou být také následkem obratu v jiných hodnotových systémech (např. v oslabení náboženských principů, na nichž mohou být založeny hodnoty určitých míst nebo environmentálních charakteristik).

Nechci popírat přírodu samu o sobě, ale raději bych ji zvýraznil jako zkušenost, přírodu filtrovanou přes naše zrakové nervy, naše „smysly“, naše často romantická očekávání, náš smysl pro vhodnost, správnost a chybnost. A všechny tyto filtrované výsledky ve významových konstruktech životního prostředí je nejlépe označit jako „mimické“ v tom smyslu, že příroda, která nás těší, nás takto těší proto, že imituje naše duše (nebo nám poskytuje krásnou iluzi, že to tak dělá), a příroda, která nás straší, podobně odráží naše osobní, sociální a kulturní zděšení z rozervání řádu věcí. Oskar Wilde píše o přírodě (Wilde 1981, s. 212): „Příroda není velkou matkou, která nás porodila. Ona je naším výtvozem. Představa, že oživuje život, existuje v našem rozumu. Věci jsou proto, že je vidíme, a to, co vidíme a jak to vidíme, závisí na společenském a humanistickém povědomí, které nás ovlivňuje. Pohledět na věc je velice odlišné od vidění věci.“

Pochopit životní prostředí od nás vyžaduje, abychom porozuměli idejím, které my – lidé – používáme jako základ mezilidských vztahů a obzvláště vztahů mezi člověkem a přírodou. Touto druhou skupinou vztahů se velmi detailně zabývali ekologizující filosofové a filosofující ekologové. Spíše než prozkoumávat

specifické kodexy nebo etiku je možná užitečnější přistoupit ke vztahu ekologie a demokracie v kontextech konfliktů týkajících se životního prostředí. Takové konflikty by mohly být nejlépe pochopeny jako střety mezi konkurujícími si systémy vědění, jak jsou manifestovány různými sociálními skupinami. V těchto skupinách nevystupují pouze konkurující si uživatelé půdy a krajiny (např. rekreanti, turisté, farmáři), ale také soupeřící státní a správní orgány (např. místní, národní a nadnárodní), stejně jako vědci a ekologové. Dochází k tomu, že v těchto prostorech a časech konfliktu se hranice ekologie a demokracie stávají nejvíce zjevnými a potřeba uspořádání vztahu mezi ekologií a demokracií se stává nejnáléhavější. Ekologie je především určitou formou poznání a představuje jeden způsob náhledu na správný řád (a chcete-li, rozšíření i na neřád) věcí. Demokracie pak představuje z velké části určitý proces vyjednávání mezi konkurujícími si systémy vědění. Během environmentálních konfliktů není často nejhlučnější střet kolem takových věcí, jako je konkurující si užívání půdy, zdrojů energie nebo soupeření o ekonomický zisk. To jsou pouze zjevné, veřejné symptomy toho, co je skutečným jádrem zápasu – zápasu mezi soutěžícími systémy kulturního poznání, významy a hodnotami. Mělo by být zdůrazněno, že systémy kulturního poznání nejsou vztaheny k oborům znalostí a vědomostí (např. sociologie, ekologie), ale k nenáhodným způsobům chápání, vnímání a prožívání, tedy souhrnně řečeno k pojmání reality, která zahrnuje jak vztahy mezi lidmi, tak vztahy mezi lidmi a přírodním prostředím (Banuri a Marglin 1993). Když jedna skupina obviňuje druhou, že znečišťuje životní prostředí nebo ohrožuje přírodu, tak jde ve skutečnosti o hrozbu jednoho systému významů vůči jinému. To je velmi mocná věc, protože moc, která představuje nebezpečí pro neopatrné lidi, je tou mocí, která se zřetelně jako červená nit táhne strukturou myšlenek. Moc skupinové ideologie je tou mocí, prostřednictvím které struktura chrání a reprodukuje sama sebe (Douglas 1966).

Konflikty týkající se životního prostředí a toho, co dělat s pozorovanými environmentálními problémy vyžadují, abychom si položili řadu otázek, jež se vztahují ke konkurujícím si organizovaným systémům kulturního poznání, včetně ekologie. Které významové konstrukty životního prostředí by měly být chráněny, které jsou ohrožovány nebo zneužívány? Zvlášť v kontextu politiky je nejdůležitější otázkou to, na koho svalit vinu. Environmentální politika v USA tak, jak vystupuje v našem (předpokládáme) demokratickém politickém systému, je v podstatě soutěží mezi konfliktními systémy vědění, vírou, legitimitou a autoritou.

Každá nová vlna environmentálních akcí představuje nadvládu kulturního vědění a hodnot jedné nebo více skupin, a to velmi často na úkor těchto jiných skupin. Za těchto okolností výsledky politiky typicky představují určitou rovnováhu moci, moci rozhodovat, co je realita a jaká by měla být, a moci rozhodovat, kdo je vinen, když realita není v souladu s našimi očekávaní-

mi. Konflikt mezi systémy kulturního vědění včetně vědění ekologického typu představuje pokusy vnútit nebo, ještě lépe řečeno, upřednostnit určité definice přírodního prostředí.

Konflikt skupin s pevnými zájmy o životní prostředí v USA odráží vztahy moci v naší formě demokratického systému. Demokracie tak, jak vystupuje v politické praxi, závisí a odráží mocenské vztahy budované také na upřednostňování specifických druhů vědění. A „válečná kořist“ z vítězství těchto vědění ve zmíněných konfliktech představuje uvalení jednoho typu kulturního systému vědění na ostatní. Je tomu tak proto, že vědění je kulturním systémem založeným v sociálních skupinách. Konflikty vědění tak pravděpodobně odrážejí a přispívají více ke konfliktu sociálních skupin než k ustanovování společných pohledů a zájmů.

Jednou z potíží, kterým demokracie čelí, jsou různé úrovně zvyků, obyčejů a sankce, na které se konkurující skupiny spoléhají, aby udržely hodnotové vzorce interakcí s přírodou. Ve většině konfliktů, týkajících se užívání prostředí v USA, vystupují protikladné kulturní systémy, které soutěží nejen v navrhování vhodných interakcí mezi člověkem a přírodou, ale také v silách, na které se mohou spolehnout při kontrole odchylek a přestupků zákona. Např. vládní orgány a vědci se typicky spoléhají na sankce formálních právních systémů a na regulace. Přestupky zákona se projednávají před soudem a pravidla daná právními sankcemi jsou chráněna proti změně psanými kodexy chování. Naproti tomu místní skupiny, závislejší na zkušenostních formách vědění, se spoléhají na sankce, jež jsou vlastní členství v sociální skupině, a na zvyk. Takové kodexy chování jsou vůči členům skutečně mocné, ale jejich moc netkví v psaných kodexech, nýbrž v neformálních sociálních sankcích vykonávaných jinými členy skupiny. Překročí pravidla těchto kodexů znamená risk uvěznění nebo pokuty, ale ohrožuje komplexnější sociální a materiální vztahy členů ve skupině.

Výsledkem modernizace a formalizace kultury je to, že sankce vhodné interakce člověka s přírodou, které jsou dány zvykovými požadavky a místním věděním, jsou ve velké nevýhodě, když se dostávají do konfliktu s formálními statutárními sankcemi vlády. V mnoha případech je tento druhý typ sankcí upřednostňován přístupem k technickým a finančním zdrojům a svým založením ve všeobhajujících tržních strukturách. Např. zákon v USA směřuje ke zdůraznění soukromého vlastnictví majetku jako jediné legitimní formy práva na určitý geografický prostor. Takový zákon znamená, že se půda stává zbožím, a znamená právní uznání pouze pro ty, kteří vlastní majetek určený formálními popisy prostoru. Naproti tomu u části domorodých populací (např. Indiánů) nezaznamenáváme v jejich historii půdu jako zboží ani koncept soukromovlastnických práv, přestože tyto populace mají pevné pouto k prostorům definovaným podle kulturních a sociálních hranic.

Pohledme na tento konflikt. Domorodí Američané (Indiáni) postupně ztrácejí nejen materiálně, pokud jde

o půdu, ale trpí také duševní disonancí z kulturní a sociální kooptace do části vládních nebo jiných ekonomických zájmů. Mnoho amerických domorodých skupin není schopno znovu získat půdu, která jim nebyla vzata „zrovna férovým způsobem“. Je tomu tak proto, že státní správa vyžaduje psaný důkaz předchozího vlastnictví. Avšak pro skupiny, v jejichž kultuře půda není komoditou a nemůže tedy být nakupována, prodávána a vlastněna, jsou regulativy soukromého vlastnictví, podle nichž se řídí užívání půdy, úplně bezvýznamné (toto chápání lze rozšířit i na význam půdy).

Představa, že v životním prostředí vystupují významy vytvářené sociálně (s prvky subjektivity) a nazírání demokracie jako politiky vědomostí vyvolávají nepokoje, zvláště mezi těmi, kteří vidí svět přírody jako objektivní svět, rozeznatelný optikou vědy, a rovněž mezi těmi, kteří spatřují ochranu životního prostředí jako sestávající převážně z instrumentálních řešení vědeckých dilemat. Z tohoto pohledu na svět se odpovědné environmentální jednání jeví jako určitá forma logiky managementu a lidé se jeví jako bytosti jednajících logiky v souladu se systémem znalostí primárně založeným v objektivních hodnoceních, která jsou vytržena ze sociokulturních kontextů a charakterizovaná univerzalizmem a instrumentalismem. Je ale zřejmé, že takzvaná objektivní kritéria hodnocení sama o sobě vznikají v sociální rozpravě a environmentálně managementská rozhodování se stále mění jako výsledek měnících se definic konsensu ohledně toho, co je přijatelné a kdo je vinen za vnímané problémy. V tomto smyslu je iniciace environmentálního zájmu typicky osobní odpovědí na vnímané problémy společnosti a výzvou k významům tvořeným sociálně (Greider a Garkovich 1994). Instrumentální přístupy navíc selhávají, mají-li vysvětlovat individuální volbu mezi alternativami, rozličné projevy individuálních alternativ a veřejnou podstatu mnoha činností existujících mezi člověkem a přírodou. Odlišné kulturní hodnoty existují jako kolekce alternativních strategií, typy repertoáru možných odpovědí, a volba určité strategie odráží vnímání vhodné odpovědi uvnitř specifického sociálního a přírodního kontextu.

Pojetí sociálně utvářených vizí založených v hlubších kulturních vzorech má důležité implikace pro demokratické řešení otázek životního prostředí, protože tak existují různá chápání toho, co je vlastním řádem věcí, který představují lidské modely přírody a životního prostředí. Většina konfliktů totiž vzniká nejen proto, že odlišné skupiny používají odlišné modely, ale také proto, že podstatné procesy, kterými se tyto modely samy utvářejí, se liší ve své šíři a mají důležité implikace v průběhu i následně po konfliktu.

Např. běžným zjištěním získaným při studiu systémů vědění ekologů a místní populace je, že spoléhání se na systémy znalostí je založeno na vědecké percepci u ekologů a na víře (ne nutně náboženské) u místní populace. Ekologické modely se spoléhají na vědeckou percepci, která vyvěrá z přímého setkání jednotlivců se světem filtrovaným objektivními čocnými měření,

srovnávání a teorie. Jisté nazírání se drží tak dlouho, dokud je uznáváno za nezpochybnitelné jeho paradigma. Přijde-li někdo a dokáže neadekvátnost takového nazírání, zformuluje se v krátkém (či ne příliš dlouhém) čase nebo s minimálními sociálními dopady nová pojetí. Víra je naproti tomu „regulována“ sociálními sankcemi a rozprostírá se většinou prostřednictvím moci skupinového utváření a posilování. Podobně jako u vědy může u víry být přítomen empirický základ a instrumentální racionalita. Ale často slouží víra stejně dobře i jiným cílům a co je zvláště důležité, narušení víry je sociokulturní „urážkou“, a ne přiležitost pro objektivní vědeckou disputaci. Je to proto, že ve víře jsou zakotvena morální a subjektivní chápání světa, dotýkající se těch, kteří věří. Sociální reality, které se vyjevují prostřednictvím víry, jsou zdrojem ponaučení jak jednat a jak cítit.

VÝZVY 21. STOLETÍ

Jednou z výzev k nastupující globální vesnici 21. století je přetěžký úkol dosáhnout kolektivitu v jednání uvnitř sociálního kontextu heterogenní identity. Tento cíl bude dosažen pouze prostřednictvím formování konsensu založeného na vzbuzování, respektování a řešení pluralitních věrohodných nároků. To je samozřejmě nejtěžší výzva pro demokracii. Část problému leží v nestejném rozrušování alternativních kulturních významů přírody a část se váže k dominanci kapitalistické tržní ekonomiky a centralistických socialistických ideologií a k podmaňování tzv. marginálních lidí a místních kulturních systémů. V USA je útok na kulturní významy nejzřetelněji vidět ve vztahu k následkům kolonizace amerických domorodců, k africkým Američanům a k ženám. Neskrývaná opatření, zahrnující vědomou destrukci prostorů, kde domorodci žili, prohibice vyjadřování domorodého vědění či dokonce prohlašování jejich domovských míst za divočinu jsou velice dobře známa. Nedávno se již některé ze skupin hlavního kulturního proudu obrátily k minoritním skupinám, aby tam hledaly alternativní vize. Proces přímého rozkladu a včleňování byl tedy již zeslaben, ale ne zastaven. Ve skutečnosti dochází k tomu, že popularizace a komercializace domorodých systémů vědění v mnoha ohledech pokračuje, podemílá tyto systémy a začleňuje je do systému hlavního proudu jako prvky lidové subkultury (Churchil 1993; Rikoon 1994).

Pokud jde o konflikty vědění, lze obecně říci následující. V USA již existuje nadvláda jednoho typu systému vědění nad všemi ostatními. Módní typ, podporovaný především v akademických a vládních kruzích, je charakteristický univerzalizmem, individualismem, objektivitou, instrumentalismem a vytržením ze sociokulturního kontextu. Naproti tomu potlačované, neosvobozené, bezmocné a marginalizované systémy vědění jsou charakterizovány lokalitou, společenstvím, nedělností na subjektivní a objektivní část, neinstrumentální

racionalitou a hlubokým zakořeněním v sociokulturním kontextu.

Výsledkem těchto trendů je, že již mnoho lidí ztratilo spojení se světem přírody prostřednictvím původních významů, ať již byly či nebyly založeny na náboženství, rozličných systémech mysticismu a spirituality nebo na sociálních filosofiích různého druhu. S tím, jak byly tyto bývalé způsoby chápání a vědění poddolovány a transformovány, zůstávali lidé sami s mnohem omezenějším kulturním repertoárem, od něhož odvozovali významy a vhodné chování. Co ale přetrvává, je rozsáhlá tzv. vědecká racionalita ekologie, logika managementu průmyslu a administrativní racionalita byrokracie. Výsledkem jejich působení se příroda stala abstraktním principem, vytrženým a segmentovaným z lidské zkušenosti. Tento moderní systém vědění má své základy v dualismu subjektu a objektu, je napájen etosem racionální kontroly a obecně nerespektuje alternativní zkušenosti poznání a místní sociální komunity. Tento proces, který popisují, se ukazuje jako velice krásná paralela s tím, co Habermas (1982, 1987) nazývá „kolonizací“ žitého světa vníkaním byrokratických a instrumentálních forem rozumu do každodenního života. Pro Habermase, samozřejmě, fenomenologicky odvozený pojem žitého světa (život-svět, life-world) poskytuje kontext pro vytváření významů. Život-svět sestává z „kulturně přenášeného, předreflexivně určitého a intuitivně dostupného rámce znalostí, vědění“ (Habermas 1982, s. 271). Pro Habermase jsou předpoklady interakce vtěleny do kulturních tradic, skupinových identit a individuálních kompetencí, které používají účastníci komunikace. Ty také poskytují základ pro tvorbu, udržování a přenos přirozené krajiny.

Zmíněný typ sociokulturní změny je vážnou záležitostí, protože vede k odumírání „jádrových hodnot“, které lidé používají k definování vlastní identity a formulování práv a odpovědností ve vztahu k přírodě. Ovšem velké úsilí již vyprodukovalo zdroje naděje a základ pro odpor k současné kulturní a politické hegemonii. Co bych rád poznamenal, je, že systematické vníkané byrokracie, vědy a regulace do systémů kulturního vědění je politický útok, který není běžně přijímán bez otázek, vyjednávání nebo přímé opozice. Ve skutečnosti vzniká odpor právě proto, že toto vníkané ohrožuje normy a hodnoty v jádru kulturního vědění. Často se lidé ani nezastaví, aby uvažovali nad mocí a důležitostí kulturních tradic, a to do doby, dokud tyto nejsou ohrožovány jinými silami. To, co je považováno za dané, za samozřejmé v současnosti, se potom stává předmětem otevřené rozpravy. Tak vzniká příležitost k potenciálnímu dialogu s jinými skupinami a k potenciálnímu řešení konfliktu.

Někdo se může ptát, zda odpor, o kterém mluvím, není vědomě vyvoláván pouze v dobách krize nebo změny. Myslím si, že tato otázka je méně důležitá než ta, zda již není na odpor příliš pozdě, anebo zda není příliš malý. Jinými slovy – jde o to, jak dalece již byly alternativní vize a významy přírody nahrazeny nebo

vytlačeny systematickými hodnotami ekologie a byrokracie? Domnívám se, že jsme nebezpečně blízko postavení ohrožených druhů pokud jde o mnoho kulturních tradic, které poskytují alternativní a životaschopné vzory vzájemně prospěšných vztahů člověka a přírody. Není mým záměrem pojmát kulturní tradice kokoholi jako statické a neměnné. Ale měli bychom pochopit hrozivý stupeň tlaku, který působí na tyto alternativní a heterogenní pohledy.

IMPLIKACE A ZÁVĚRY

Zájmy ekologie nemusí nutně znamenat obranu rozličných kulturních systémů nebo jejich osvobození od hegemonistických sil, které ohrožují jejich existenci. Nebezpečí určitého druhu ekologismu, jak již dobře ukázali Andre Gorz (1993) a další, tkví v náhradě novým druhem „expertokracie“. V případě nejhorších scénářů takového vývoje by se technokratické zbraně ekologického hnutí staly další záminkou a prostředkem ještě pevnější kontroly kultury a sociálního prostředí, popírající schopnost jedinců posuzovat a podroboující jedince „osvícené autoritě“, která si činí nárok představovat vyšší zájmy, které leží mimo lidské chápání. Mohlo by se to stát částečně proto, že ekologické vědění je velice komplexní a stále více se vzdaluje od života většiny lidí. Expertokracie by požadovala ultimativní pravomoc týkající se životního prostředí, všemohoucnost ekosystémů, ekologickou realitu založenou na jedné specifické formě získávání a hodnocení znalostí.

Abychom si nemysleli, že je to nemožné, uvedl bych, že v USA existují v environmentálních a politických sférách lidé, kteří věří, že environmentální politika (zřejmá forma politiky) by měla být založena na tzv. čisté vědě a měla by být pod kuratelou vědeckých expertů a poradců. Tato forma může vést k vytváření autonomní (a zdá se mi že spíše totalitární) formy kontroly, ač by se tak dělo pod praporem potřeb ekosystémů namísto jiných forem racionalizace.

Lze překonat propast mezi demokracií a ekologií tak, aby hodnocení jednotlivci bralo v úvahu potřeby ekosystémů a aby se skupiny cítily svobodně při sledování svých vlastních cílů uvnitř světa, který vytvářejí? Zásadním problémem je, jak vpravit potřeby ekosystémů do normativního chování. Toto je hlavní a komplexní výzva! Jak jsem již uvedl, systémy vědění mají vliv na způsob, jakým je životní prostředí nazíráno, modifikováno a jaký je mu dáván význam. A opakně, tyto systémy poskytují vzory pro určování základních osobních a sociálních potřeb na základě zkušeností. V ideální demokratické společnosti by naděje měla být spatřována v poskytování vhodného vědění občanům s motivací, aby je používali jako základ rozvoje relevantních kulturních hodnotových systémů a cílů.

Jaká by zde měla být role státu? Měl by určitě začít s větším důrazem na kulturní systémy, které zvýrazňují eko-kompatibilní životní styly, a s úsilím zavést kon-

cepty sebeomezujících a vzájemně prospěšných spojení mezi člověkem a přírodou do těch kulturních systémů, které takovou tradici téměř postrádají. Tento poslední cíl je samozřejmě jak filosofickým cílem hlubinné ekologie, tak politickým a sociálním cílem práce určitých frakcí uvnitř Strany zelených, a je základem vznikající politické ekologie. Takováto úsilí, ať už jsou přímo politickým jednáním anebo spíše filosofickými konstrukty bioregionálních mytologií a vyprávění, mohou potenciálně (i když určitě ne inherentně) vytvářet neautoritativní směr kompatibilní s demokratickými systémy.

Nesdílím přesvědčení mnoha lidí o širokém odmítnutí prospěšných kulturních znalostí a hodnotových systémů a rovněž nevěřím, že je nutné zcela přebudovat pozitivní kulturní tradice nebo vynalézt či znovuobjevit novou kulturu. Především, jak ve vyspělých, tak v rozvíjejících se zemích existují subkulturní skupiny, jejichž způsoby života obsahují pozitivní etické hodnoty a chování, které jsou v zásadě eko-kompatibilní. Za druhé se ptám, zda různé formy industrialismu již rozložily existující kulturní systémy hlavního proudu natolik, že jsou nezachránitelné nebo přinejmenším vyžadují úplnou generální opravu. Např. náš nedávný výzkum na středozápadě USA ukazuje kontinuální existenci heterogenních systémů vědění, zahrnujících systémy založené na zkušenostech, v nichž ochrana přírody je zvykovou a stálou záležitostí (Raedecke a Rikoon 1994).

Perspektiva kultury, o které se v tomto eseji mluví, poukazuje na dvojí zásadní odpovědnost, která je vlastní výzvě po uspořádání vztahů mezi ekologií a demokracií:

- 1) Demokracie nese odpovědnost za uznání pluralitních systémů kulturního vědění, které předkládají různé významy životního prostředí a vztahů mezi člověkem a přírodou. Není nutné všem těmto významovým systémům přisuzovat stejnou váhu. Musí se však začít s uznáním rozličných významů, které jedinci odvozují vyjadřováním sociálních a kulturních hodnot ve svých vztazích s biosférou. Demokratický proces pak také nese odpovědnost za vyjednávání mezi konkurujícími si významovými konstrukty.
- 2) Výzvou ekologie k demokracii je vpravení potřeb ekosystému do systému vědění tak, aby významy, které lidé odvozují od prostředí, respektovaly a podporovaly životaschopnost ekosystémů. Nadále by měly existovat rozdílné významové systémy a vyjednávání mezi konkurujícími si systémy vědění by mělo být považováno za nezbytné. Jestliže jsou tyto

systémy vědění založeny na hodnotách respektujících přírodu, diversitu kulturních vyjádření a významů, mohou přispívat jak k životnosti a kreativitě lidské zkušenosti, tak sloužit potřebám ekosystému.

LITERATURA

- CHURCHILL, W.: Indians Are Us? Culture and Genocide in Native North America. Monroe, Maine: Common Courage Press, 1993.
- DOUGLAS, M.: Purity and Danger. London: Routledge and Kegan Paul, 1966.
- EVERNDEN, N.: The Social Creation of Nature Baltimore: John Hopkins University Press, 1992.
- BANURI, T. – MARGLIN, F.: Who Will Save the Forests?: Knowledge, Power, and Environmental Destruction. London: Zed Books, 1993.
- GLACKEN, C.: Traces on the Rhodian Shore Berkeley: University of California Press, 1967.
- GORZ, A.: Political Ecology: Expertocracy versus Self-Limitation. New Left Rev., 20, 1993, pp. 55–67.
- GREIDER, T. – GARKOVICH, L.: Landscapes: The Social Construction of Nature and the Environment. *Rur. Sociol.*, 59, 1994, pp. 1–24.
- HABERMAS, J.: A Reply to My Critics. In THOMPSON, J. – HELD, D. (Eds.): Critical Debates, Cambridge: MIT Press, 1982, pp. 219–283.
- HABERMAS, J.: The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System, A Critique of Functionalist Reason. Vol. II. Boston, Beacon Press 1987.
- OELSCHLAEGER, M.: The Idea of Wilderness: From Prehistory to the Age of Ecology New Haven: Yale University Press, 1991.
- RAEDEKE, A. – RIKOON, J. S.: Competing Knowledge Systems: The Case of Nitrogen Fertilizer Management. Paper presented at Rural Sociological Society meeting, Portland, Oregon, 1994.
- RIKOON, J. S.: Imagined Culture and Cultural Imaging: The Case of the USDA-SCS 'Harmony' Campaign. Paper presented at the Fifth International Symposium on Society and Natural Resource Management, Ft. Collins, Colorado, 1994.
- WARD, N. – MINTON, R.: Conceptualizing Agriculture-Environment Relations: Combining Political Economy and Socio-Cultural Approaches to Pesticide Pollution. *Sociol. rur.*, 32, 1992, pp. 127–145.
- WILDE, O.: NEED THIS ONE.

Došlo 27. 2. 1995

Kontaktní adresa:

Dr. Sandy Rikoon, Department of Rural Sociology, University of Missouri, 105 Sociology Bldg. Columbia, MO 65211, USA, tel. 001/314/882 0861, fax: 001/314/882 1473

SOCIOLOGIE NA ZEMĚDĚLSKÉ UNIVERZITĚ VE WAGENINGEN

SOCIOLOGY AT WAGENINGEN AGRICULTURAL UNIVERSITY

J. Šindlářová

Mendel University of Agriculture and Forestry, Brno, Czech Republic

ABSTRACT: There are many courses of sociology at Wageningen Agricultural University (WAU, The Netherlands). The article makes report about the system of sociological study and its exploitation by students in their practice. The particular attention has been paid to international relations of WAU in research and teaching: the Centre for Environmental Studies as well as the international centre of European Society for Rural Sociology (and its Journal *Sociologia Ruralis*) have been working for many years. The Jan Kopshuis Library and Documentation Centre with its data bases offer an excellent service to public and to students. The close collaboration both in teaching and research exists among various departments at the WAU. The departments used to form ad hoc groups to solve problems, which are of common interest for different fields of studies. The Department of Sociology involves two originally independent departments: the western sociology and the non-western (tropical) one. There are various groups within the framework of this department: Rural Sociology, Sociology of Agriculture, Environmental Sociology, General Sociology, Sociology of Work and Technology, Sociology of Tourism, Methods and Technics of Sociological Research and many others. The students of WAU can award their PhD degree also in Sociology after finishing their Bachelor and Master courses. They can join international research projects. Many of WAU graduates find their job in government administration, local rural development management and extension. Some of them take position in various EC offices and are members of EC committees. The qualification in Agriculture, Economy and Sociology enables the students to combine and join different views and aspects of problems of modern society, which is highly appreciated by their employers. The large number of sociological specializations as well as obligatory core give students the opportunity to learn both social and special problems not only of rural and environmental development.

Wageningen Agricultural University, organization of study, sociology – teaching and research, rural sociology, sociology of agriculture, sociology of work, environmental sociology, general sociology, international collaboration, Tempus project

ABSTRAKT: Článek informuje o systému výuky sociologických disciplín na Zemědělské univerzitě ve Wageningen. Zdůrazňuje propojenost a komplexnost přístupu sociologie a dalších věd při zkoumání i výkladu reality.

univerzita Wageningen, organizace studia, sociologie – výuka a výzkum, sociologie venkova a zemědělství, sociologie práce, sociologie prostředí, obecná sociologie, mezinárodní spolupráce, program Tempus

ÚVOD

Wageningen je městečko mezi Utrechtem a Arnhemem. Jeho velikost je nepřímě úměrná jeho významu: je sídlem významné zemědělské univerzity, která kromě řady jiných mezinárodních dlouhodobých kontaktů se v minulých třech letech také zapojila do projektu TEMPUS a umožnila tak studijní pobyty učitelům i studentům z brněnské a pražské VŠZ.

Poznatky uvedené v tomto příspěvku byly získány během šestitýdenního studijního pobytu v květnu až červnu 1994 na základě rozhovorů s učiteli katedry managementu a katedry sociologie university ve Wageningen (Nizozemsko) a studia písemných materiálů univerzity.

Navazujeme tak na příspěvky uvedené v č. 5/1994 tohoto časopisu, které byly věnovány systému výuky sociologie na vysokých zemědělských školách. Výuku

sociologie venkova a zemědělství považujeme za nedílnou součást rozvíjení tohoto oboru.

ZAMĚŘENÍ UNIVERZITY A ORGANIZACE STUDIA

Univerzita ve Wageningen má počátek v době, kdy v západní Evropě probíhala zemědělská krize. Holandská ekonomická podpora zemědělství byla doprovázena novým zákonodárstvím pro státní zemědělské školy a první z nich byla otevřena v roce 1876 právě ve Wageningen. Oficiálním datem vzniku Univerzity je 9. březen 1917. Po celou dobu existence je její příznačnou charakteristikou orientace na společenské problémy a jejich praktické řešení.

Univerzita ve Wageningen byla tradičně zaměřena na zemědělství, lesnictví a zahradnictví. V současné době její jediná fakulta zemědělských a environmentálních věd s velkým počtem kateder nesmírně rozšířila

spektrum svého zájmu a je považována za ojedinělou světovou instituci, spojující akademickou teorii a praxi, vědu a výzkum, ekonomické, sociální a přírodní vědy. Výzkum a výuka se zabývá stejně biotechnologií, molekulární biologii a obory computer science jako životním prostředím a jeho devastací, sociální situací farmářů, územním plánováním, rozvojem venkova i managementem a marketingem a řadou dalších oborů a okruhů.

Holandské absolventy Zemědělské univerzity ve Wageningen (WU) získávají titul inženýr, který je srovnatelný s americkým a britským titulem Master a obsahuje už v sobě bakalářskou úroveň. Titul inženýra umožňuje pokračovat v doktorandském studiu (PhD), což je v Holandsku nejvyšší univerzitní stupeň vzdělání.

Pro každý rok je vydán obsáhlý seznam kursů, z něhož studenti vybírají určité závazné „jádro“ svého oboru (společný program), dále v každé specializaci omezený počet povinně volitelných předmětů (např. vždy jeden kurs ze tří nabízených) a konečně podle svého výběru volně volitelné jakékoliv další kursy k dosažení povinného počtu kreditů. V současné době je vyšší počet volitelných a nižší podíl povinných předmětů než byl dříve, což je výsledkem boje studentů za otevřenější systém studia.

Předměty nejsou děleny podle ročníků, ale podle toho, zda se u nich předpokládá již absolvování nějakého nižšího stupně kursů daného oboru, specializace.

MEZINÁRODNÍ KONTAKTY WU

Významnou kapitolou činnosti WU je její přesah do zahraničí, a to jak ve vzdělávání, tak ve výzkumu. Počátek této tradice sahá až k vzdělávání posluchačů z nizozemských kolonií před II. světovou válkou. V současné době probíhá řada projektů s mezinárodním obsazením řešitelských týmů, jednotlivé katedry mají externí učitele ze zahraničí a výzkumníky, kteří ve spolupráci s WU řeší problémy zadané svými vládními a odbornými institucemi. Internacionalizace je v současném desetiletí považována za jeden ze strategických cílů WU. Od prvního anglicky přednášeného kursu v roce 1971 (Soil Science and Water Management) už univerzita přešla k řadě 17měsíčních masterských kursů, určených pro zahraniční studenty. Tak např. jen v oboru ekologie nabízí čtyři velké specializace v angličtině: Environmentální ochrana, Zdraví, Technologie a konečně Ekologický management. Jednotliví pracovníci univerzity pracují jako poradci nejen v národním měřítku, ale také jako experti např. pro EU, FAO, WHO a další organizace.

Mezinárodní kontakty ve výzkumu pomáhá rozvíjet při univerzitě Centrum pro ekologické studie, známé pod holandskou zkratkou CMW. K životnímu prostředí se přímo nebo nepřímo vztahuje více než jedna čtvrtina celého výzkumu této univerzity. Centrum chce přenést zkušenosti v multidisciplinárních výukových programech na univerzity ve střední a východní Evropě a po-

dílit se na Evropském postgraduálním kursu ekologického managementu. Pochopitelně Centrum řeší také řadu environmentálních problémů třetího světa. Většina univerzitních kateder je zapojena do konkrétních výzkumů Centra a uplatňuje integrovaný přístup a spolupráci při výzkumu mezi katedrami sociálních a ostatních věd.

DOKUMENTAČNÍ CENTRUM A KNIHOVNA

Vynikajícím základem pro zmíněné aktivity je centrální knihovna Jan Kopschuis, umístěná v několika budovách ve Wageningen. Poskytuje pomocí počítačové sítě všechny potřebné informace každému zájemci, který si může sám vyhledat bibliografické údaje i abstrakty článků podle zadaných hesel. Potřebné údaje si hned může vytisknout nebo okopírovat. Na kopírování si čtenář může koupit průkazku, kterou může po vyčerpání částky opět obnovit, tisk z počítače se neplatí. Na rozdíl např. od naší Státní vědecké knihovny si čtenář vyhledá knihu podle údaje na kartotéčném lístku sám v příslušném očíslovaném regálu a označeném sektoru knihovny. Služba pouze pomáhá v případě, že kniha je vypůjčená nebo je umístěná v některé z dalších budov knihovny. Knihovna vlastní přes 900 000 knih a 12 000 vědeckých časopisů z celého světa.

WAGENINGEN A RURÁLNÍ SOCIOLOGIE

Pro ty, kteří se zabývají sociologií zemědělství a venkova (rurální sociologií), má univerzita ve Wageningen zcela mimořádný význam. Je místem, kde je vydáván nejvýznamnější evropský mezinárodní časopis „Sociologia ruralis“, který patří Evropské společnosti pro rurální sociologii a jeho hlavním odborným redaktorem je Henk de Haan, který na univerzitě ve Wageningen přednáší sociologii zemědělství. Navíc se právě zde konal poslední XV. kongres Evropské společnosti pro rurální sociologii 2.-6. 8. 1993, který měl jako hlavní téma „Sociální změna zemědělství, rurální společnosti a stát.“

Je zajímavé, že v letošním roce se bude XVI. kongres této společnosti konat po prvé v historii v České republice, v Praze ve dnech 30. 7.-4. 8. 1995. Jeho hlavním námětem je otázka: „Od produkcionismu k udržitelnému rozvoji zemědělství a venkova?“ a předsedajícími dvou pracovních skupin jsou profesoři wageningské univerzity. Jedním z nich je vedoucí katedry sociologie Jan Douwe van der Ploeg.

KATEDRA SOCIOLOGIE A ORGANIZACE VÝUKY

Katedra sociologie se integruje z původních dvou sociologických kateder, které byly chápány jako pozůstatek koloniální minulosti, kdy se dělily na západní a tropickou sociologii.

Pokud se týká personálního obsazení katedry, má kolem 20 systemizovaných míst vědeckých a pedago-

gických pracovníků, ale ve skutečnosti to znamená větší počet fyzických osob, jednak proto, že je obecně dávana přednost práci na částečný úvazek, jednak proto, že poměrně značný počet osob pracuje na katedře na výzkumu, ale platí je instituce, které si výzkum objednal. Navíc má katedra kolem 20–25 studentů v doktorandském studiu (PhD). Celkem i s administrativními a technickými pracovníky má katedra kolem 50–60 osob. Někteří pracovníci katedry působí v zahraničí.

Výuka sociologie se zaměřuje na různé oblasti: na rodinu, životní prostředí, rozvoj venkova a zemědělství, práci, turistiku a rekreaci, na obecnou sociologii, její dějiny a metody výzkumu. Kurzy poskytují jak zaměření speciální – na zemědělství a venkov, tak obecné, které mohou absolventi uplatnit v nejrůznějších oblastech svého působení. Všechny oblasti postupují vždy od nejnižší úrovně kursů (úvod) přes kurzy pro pokročilé až k nejvyšším, ve většině případů diplomovým nebo disertačním kursům.

Většina sociologických kursů probíhá jednak v podobě přednášek pro studenty různých ročníků, jednak se studenti v malých skupinkách pak prezentují svými příspěvky při diskusích a praktické výuce. Přednášky a semináře nejsou závaznou součástí každého kursu: některé obsahují jen přednášky, jiné přednášky a výzkum, přednášky a praktika se splněním úkolů, u dalších je určeno, kolik setkání je věnováno diskusím po prostudování materiálů. Existují i kurzy skládající se pouze z praktik (např. Fenomenologie pro studenty ekologického zemědělství, případně zahraniční exkurze pro tento i jiné obory), v jejichž závěru studenti napíší práci nebo zprávu o exkurzi.

Zkoušky bývají formou náročných písemných testů (trvajících 2 hodiny), písemnou odpovědí na zadanou zkušební otázku, případně formou předložení písemné seminární práce, zpracování případové studie a diskuse o ní. Výjimkou je např. kurs Metody a techniky sociálního výzkumu, který kromě splnění zadaných postupových úkolů končí ústní zkouškou.

Studenti absolvují individuální praktika v délce 3 až 6 měsíců a účastní se sociologických výzkumů v terénu. Skripta – vlastně texty ke čtení – i učebnice jsou často přepracovávány podle ohlasů a upravovány.

NĚKTERÉ SOCIOLOGICKÉ SPECIALIZACE

Sociologie venkova a zemědělství

Rurální sociologie se zabývá velmi širokým spektrem problémů a na rozdíl od našeho pojetí sociologie venkova a sociologie zemědělství jako dnes velmi blízkých, ale v podstatě již víceméně samostatných disciplín, převažuje začleňování agrární sociologie do rurální sociologie. Ta je prostřednictvím výběru různých druhů kursů velmi těsně propojena s ostatními sociologickými disciplínami (např. se sociologií práce, prostředí, území, s kursem komunikace atd.) i dalšími obory (např. ekonomickými), takže absolventi nejsou úzce

specialisté, kvalifikovaní pouze např. pro oblast venkova nebo pouze pro sociologické úkoly.

Sociologickou specializaci (Rural Development Studies) studuje průměrně ročně 40–50 studentů, ale sociologie venkova a zemědělství je povinná např. pro všechny ekonomy a některé další obory. Jako volitelný předmět jsou různé typy sociologických kursů vybírány u nejrůznějších kombinací a specializací, které si tak studenti sami vytvářejí.

Absolventi rurální sociologie se uplatňují dobře – nejen v Holandsku, ale i v zahraničí (např. v Itálii, Španělsku, Irsku), pracují pro vládu, pro Evropskou komisi, pro farmářské organizace, pro ústav, který se zabývá výzkumem a kontrolou technologií. Mají kvalifikaci inženýrskou i sociologickou, dobře znají praktické potřeby a jsou vyhledáváni při výzkumu, při územním plánování a regionálním rozvoji.

To platí zvláště při využívání území, vytvořených člověkem (poldery), kde se sociologové podíleli např. na stanovení optimální velikosti a rozmístění farem. Katedra řeší i problémy praktické politiky vzhledem k farmářům, problémy venkovských domácností, rodin, bydlení, otázky vzdělávání i transferu vědomostí a inovací k farmářům (extension). V souvislosti s tím se absolventi seznamují s problémy komunikace, práva, geografie, ale i aplikované filosofie. Zajímavé je, že univerzita nemá vlastní katedru psychologie.

Environmentální sociologie

Důležité místo je věnováno environmentální sociologii, která nabývá na významu vzhledem k intenzitě dopadů zemědělské výroby v některých oblastech Nizozemí. Naprosto běžné je vytváření ad hoc týmů podle problematiky z členů různých kateder, takže např. environmentální sociologové spolupracují především s odborníky z jiných kateder, např. managementu, biologie atd., nikoliv pouze se sociology. To se týká výzkumu stejně jako výuky.

Již zmíněné wageningské Centrum pro ekologické studie funguje jako styčná organizace mezi univerzitou a vládou, polovládními i nevládními organizacemi, průmyslem atd. v záležitostech týkajících se životního prostředí. Pro každého klienta a jeho problém je utvořena výzkumná skupina z pracovníků různých kateder, přičemž se za zvláštní přínos University ve Wageningen považuje kombinování sociálních, ekonomických a technologických přístupů v expertizách. Jedním z úkolů Centra je i práce na zdokonalení konceptu udržitelného rozvoje a jeho jasnějšího definování.

Environmentální sociologii se věnují tři docenti. V současné době pořádají pět základních kursů: Úvod do sociologie životního prostředí, Úvod do environmentální politiky, rozšířený kurs environmentální sociologie, rozšířený kurs ekologické politiky a managementu a konečně Metody a techniky výzkumu. Pak již následují diplomové kurzy. Masterské kurzy z environmentálních věd trávící jeden a půl roku mají také jednu specializaci na sociologii a jsou určeny i pro studenty z rozvojových zemí. Roční kurs Ekologického

managementu je organizován ve spolupráci čtyř univerzit. Kromě prvního úvodního kursu, kde se přednášek zúčastňuje kolem 200 posluchačů, jsou ostatní kursy organizovány většinou jako diskuse, semináře, sezení asi 25 studentů. Studenti také participují na výzkumech. Ty jsou placeny většinou z univerzitních grantů, ale také od EU a jednotlivých států a organizací. V současné době mají environmentální sociologové dva doktorandy a vlastní výzkumné úkoly: „Ekologická transformace produkčního systému“, „Spotřební vzorce a styly života“ a „Příroda – pojmové chápání“.

Sociologie práce a technologie

Zajímavé svou náplní zvláště pro ekonomy je zaměření kursů sociologie práce a technologie, úzce spojené s praxí při projektech a výzkumech zadávaných různými institucemi. Na katedře sociologie se tomuto oboru věnuje prof. A. L. Mok. Zaměřuje se na pracovní podmínky, rizika a stresy práce, na systém péče o pracovníky. Pracovní podmínky definuje ve vztahu ke kvalitě prostředí a ve vztahu ke kvalitě práce i produktu. Zabývá se rovněž problematikou pracovních norem a jejich dodržování i riziky. Kursy sociologie práce jsou orientovány obecně, ne pouze na zemědělství. Pracovní problematika je propojena s problémy managementu a s oblastí politiky. Sociologický kurs technologie se zabývá v makroúrovni problémy kontroly techniky, technokracií, tím, jak společnost zachází s technikou a jak technika mění společnost. Studenti se zúčastňují výzkumů, pomáhají při projektech pro různé společnosti, vypracovávají případové studie. Každý projekt trvá 3–4 měsíce a je poskytován jako placená služba zákazníkům.

Základy obecné sociologie

Hlavním cílem při výuce základů sociologie, sociologické teorie a dějin sociologie je rozvíjení sociologické imaginace u studentů, jejich pohledu na realitu a snahy ptát se po příčinách aktuálního stavu reality. Během prvního ročníku v úvodu do sociologie se studenti seznamují hlavně s existenciálními problémy, etickými problémy, kulturou, lidskými právy atd. v jejich sociologickém chápání. Během dalšího roku pokračuje kurs pro 40–50 studentů o dějinách a významných osobnostech sociologie. V následujícím roce zůstávají už jen zájemci o fakultativní kurs (kolem 12 studentů) založený na diskusích nad četbou textů. Jinou formou kursu ve vyšších ročnících je studium státu a státní moci, zakončené celodenní skupinovou diskusí nad texty, které v předcházejících týdnech studenti samostatně připravili. Těch, kteří se specializují na sociologickou teorii a vypracují z ní i závěrečnou diplomovou práci, je málo, většinou 2–3 ročně. Masterské studium z této specializace je tedy možné. Pokračovat ve studiu

doktorandském z obecné sociologie však už je třeba na jiné univerzitě.

Další sociologické specializace

Další specializace profesorů a učitelů na katedře sociologie WAU se týkají např. sociologie turismu a rekreace, sociologie území, metod a technik sociologického výzkumu, povolání, rurálních společností cizích zemí, sociologie organizace, vědy, kulturní antropologie, zemědělské ekonomie aj. Velmi početně jsou zastoupeni zahraniční asistenti z nejrůznějších zemí.

Jak vyplývá z uvedených údajů (které si nečiní nárok na úplnost), jsou sociologické disciplíny na Zemědělské universitě ve Wageningen zastoupeny obsáhleji a variabilněji než na Mendelově zemědělské a lesnické universitě v Brně, kde byly po dlouhé odmlce obnoveny v roce 1990. Naši studenti se v manažersko-ekonomickém oboru seznamují povinně se základy sociologie a se sociologií řízení a jako volitelný předmět mohou absolvovat disciplínu Sociologie venkova a zemědělství (podrobněji viz Šindlářová 1994). Odlišnosti však se netýkají pouze sociologických disciplín. Ze stručného přehledu je patrný i rozdíl v koncipování systému studia a jednotlivých oborů mezi zemědělskými universitami ve Wageningen a v Brně.

ZÁVĚR

Zemědělská universita ve Wageningen umožňuje studentům širokým spektrem nabídky různých kursů získat řadu specializací, které zdaleka nesouvisí jen se zemědělstvím a venkovem, i když tyto oblasti jsou chápány jako velmi podstatné pro fungování celé společnosti. Její absolventi jsou žádanými odborníky jak v národním, tak mezinárodním měřítku. Volnost výběru kursů a akademická atmosféra na jedné straně i nároky a studijní disciplína na druhé straně zřejmě přispívají k dobrému jménu univerzity. Zvláště to platí o oborech, kterými se zabývá katedra sociologie. Její spolupráce ve výuce a výzkumu s odborníky zcela odlišně orientovanými katedry a úspěšnost takto pružně sestavovaných týmů mohou být určitou inspirací.

LITERATURA

ŠINDLÁŘOVÁ, J.: Sociologie venkova a zemědělství na VŠZ v Brně. Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 5, s. 337–345.
Materiál skupiny environmentální sociologie.
Seznam kursů masterského studia 1993/94.
Zápisy rozhovorů s učiteli katedry sociologie a katedry managementu.

Došlo 29. 1. 1995

Kontaktní adresa:

PhDr. Jana Šindlářová, Ústav práva a sociologie PEF, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, tel. 05/4513 2071

AGRARIAN CHANGES IN THE CONTEXT OF RENEWAL AND DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

The research reports (112 pages) on "Agrarian Changes in the Context of Renewal and Development of Rural Areas" have been completed in October 1994 by Helena Hudečková, Czech University of Agriculture Prague, Faculty of Economics and Management, Unit of Humanities, Dept. of Rural Sociology. The project duration was 1992–1994 with the support of Central European University (Number of contract 853/91). The research report is available at the CEU. Another copy can be provided by the author. The research report is written in Czech language with extensive conclusions in English. The conclusions in English are presented below.

This work addresses the development of Czech countryside since the 30s of the 20th century. It is based on sociological point of view concerning agrarian change.

The basic sources of the work are monographic studies of seven villages (six Czech villages, one Moravian) selected according to particular criteria, empirical observations in other seven villages (four Czech villages and three Moravian ones), the analysis of works written on similar issues, the study of contemporary materials influencing the process of agrarian change, and consultations with experts.

The main goal is to create hypothetical ideas about the future of the Czech countryside. They are based on the analysis of mechanisms of rural development and analysis of contemporary agrarian change. These ideas can be used as a document mapping the process of social change in agriculture during 1990–1994. They can play a role of starting point for future research, could be a background for discussions among sociologists, politicians and others, and form the background for the elaboration of new policy that should address the countryside and agriculture from long-term point of view.

The body of the work consists of the part about the historical development and the heritage of Czech countryside at the end of the 80s, the part describing today's general situation (political and economic surroundings of agriculture), and the core part dealing with the contemporary agrarian change. The conclusions are drawn as the answers to two basic questions – the clash between the past and the future in preparing the scenario of rural change; the conditions for the solution of the conflict between purely economic, on one hand, and social, environmental and regional aspects, on the other.

The structural and sociocultural development analysis suggests that Czech countryside had undergone significant modernization during the period before the World War II. The density of settlements, and economic development of Czech Lands fostered the process of industrialization. The modernization was charac-

terized by relatively high lateral and professional mobility of rural population (it helped to reduce farming overemployment), the growth of cultural potential of rural population and great variety of associations in the economic, social and political, and cultural spheres. These were the ways in which the village overcame its isolation. The traditional value orientation of rural culture was slowly changed. The social change can be generally described in following words: the Czech village, under the influence of modernization, transformed itself from relatively sovereign (as for the production and consumption of material and immaterial goods) and homogeneous "microcosm", existing within heterogeneous "macrocosm" of national society, into more heterogeneous "microcosm" within homogenizing "macrocosm" of national society.

In the second half of the 20th century, this phase of natural modernization, urbanization and industrialization was confronted with the change of society organization. The individualistic orientation was replaced by socialistic and collectivistic orientation. It was typical by centralistic and planned directive administration in almost all areas of life, disrespect to the rules of market economy, refusing private ownership, and political enforcement of social welfare.

The first phase of change in agriculture – the collectivization (the 50s) – significantly disturbed the way of farmers' life. The identity of countryside with the fundament in rural culture was disarranged. There are the main social impacts of this change:

- farmer was detached from land with the results in the change of relations with the space, because he lost the feelings of ownership to the land;
- the universal farmer's work (incl. decision-making) was changed into specialized (qualified or not) profession of worker in agriculture;
- the original sense of farming cooperative movement was abolished;
- the farming family of French-English type was changed into heterogeneous mixed family;
- increased lateral and professional mobility (emigration from the countryside and agriculture) was ac-

accompanied by decrease of farming population almost on critical level.

The mentioned tendency of social change in agriculture continued also in its second phase – the amalgamation of farms into concentrated large-scale farming (the 1970s). These are its typical features:

- many small rural settlements (up to 100 inhabitants) lost the agricultural production (except the auxiliary household farming), and they lost also a lot of their jobs;
- the inefficiency of investments in agriculture and environmentally hostile farming grew;
- the exchange of farming population (in the term of generation) accomplished the change of work in agriculture as for the professional and qualificational structure of workers in agriculture;
- relative social status equality of workers in agriculture and industrial workers enabled the chances for social mobility and social prestige of farmers to grow, their social and economic position was unusually reinforced;
- increased attractiveness of employment in agriculture and relatively favourable conditions of life in the countryside (as the result of development in agriculture) gave agricultural overemployment the chance to emerge again.

The fundament of rural culture, that was disturbed under the collectivization, could not resist the penetration of modernization in the sense of the tendency of globalization. The homogenization of rural community into national society (and global society) was fostered by the ideology of collectivization. This ideology concentrated in the terms: unity, equality, uniformity, etc. It suppressed the regional activities, initiatives, or movements that would both originate in local identity and foster it in the same time. Moreover, the heterogeneous "microcosm" of rural community was influenced by the offer of attractive elements of urban culture – consumption, free time, leisure.

The privatization of agriculture and restructuralization of farming model is framed within political and economic environment that has been establishing in the Czech Republic since 1990. Originally there emerged seven political parties oriented toward agriculture and the countryside. After the 1992 elections, only one out of them – Agrarian Party – survived on the Czech political scene. This party became an important part of the Liberal and Social Union (LSU). However, the establishment and work of any strong party defending the interests of farmers as a social group cannot be assumed due to a very modified structure of countryside and absolutely different ownership relations compared to the pre-war period, and regarding today's polarization of farming population.

The program of LSU addresses, of course, the issues of agrarian policy in wider scope. Also the Czechoslovak Party of Social Democrats (CSSD) and the Communist Party of Bohemia and Moravia (KSCM) dealt in their programs with the questions of agrarian policy.

The mentioned parties form the opposition in today's Czech Parliament. The Civic Democratic Party (ODS) and the Christian Democratic Union – Czechoslovak People's Party (KDU-CSL) are the parties the programs of which address the issue of agrarian policy in wider extent among today's governing coalition. The attitudes concerning the innovations of basic legal frame of privatization in agriculture indicate that options on these very broad and politically fragile issues are continually defined with more precision.

The spectrum of political parties' views concerning the solution of agrarian question is very broad. The neo-liberalistic approach of ODS attributes to farming an almost neglectable specificity and rather considers farming as one of the sectors in industry. This view, prevailing within today's Czech political scene, is subdued by KDU-CSL (partner in coalition). This party favours, under the influence of Christian solidarity, the social market economy, private ownership, and minimal state interventions. KDU-CSL (its chairman is also the minister of agriculture) enforces the sustainable agriculture through emphasizing the regional and social aspects in agrarian policy. Left parties also incline to social market economy (or eco-social market economy) with various modifications and equal rights of all forms of farming. They request state protectionism for farming. The agrarian policy in 1991–1993 was shaped within the clashes of different conceptions. Nowadays, the ministers responsible for economic affairs discuss the specificity of farming regarding its peculiarities, or only the modification of generally accepted instruments in national economy for the case of farming.

Four particular and lasting aspects of farming (the risks due to biological nature of farming, atomized structure of farming subjects, the production of exclusive goods, strong relations to natural resources, landscape, and the countryside – the parts of national heritage) are not precisely reflected in the tools for the implementation of agrarian policy. That is why we can frequently meet the opinion among the farmers (whatever type of farm they operate) that there is no agrarian policy in Czech Republic, at all.

General social conditions (results of the Czech economy, particular decline of social prestige of farming and the abolition of former preferences the farming was used to), the legislation under very strong political influences and macroeconomic conditions (especially the price relations in agrarian market, and the development of fiscal relations between the agriculture and the state) are the basic parameters of environment that lead Czech agriculture mostly to productivism. If there are not adopted further instruments, and if domestic and foreign markets are not expanded, contemporary agrarian policy will have to think in the terms of releasing human and capital resources out of farming (with set-aside land), ceasing farming in less favourable agricultural areas.

The reactions of all farming subjects reflect the thinking over today's general circumstances. The reac-

tions play an important role in the transformation of farming. Today's situation is typical by low level and low efficiency of state administration. No wonder, that the adaptation of rural population and particularly of farmers is slower and many active farmers with greater cultural capital prefer to leave agriculture, eventually they would even migrate out of the countryside, because of unfavourable environment. The representatives of former management in newly transformed farms are deeply anchored in social networks. Therefore, they have more chances than emerging private farmers. New farmers try to cope with this disadvantage through high enthusiasm and high working efforts in establishing their farms. It is very often without corresponding remuneration. Advisory and informational services (they are very necessary for the orientation in unclear and unstable environment) are inadequate and expensive. Also many suppliers and consumers from state (for the while) and private spheres are characterized by low entrepreneurial culture, and they rather prefer short-term profits.

The analysis of general social environment and reactions of farmers influence the experts' statements that although agrarian policy improves itself through the elaboration of its mechanisms and institutional guarantees of its instruments, the acceleration of basic intentions is not successful, however. Therefore the contemporary orientation of farming will continue, with possible greater economic disadvantages for farmers, however.

The contemporary social change in agriculture is manifested by the transition from collectivistic into individual land ownership. The specific Czech feature is the preference given to restitution and reprivatization of collectivized farming assets. The result of such approach is social restoration. At the beginning of transformation, the findings indicated strong pro-privatization attitudes among farming population, and, at the same time, weak awareness and feeling of ownership relations. High level of willingness to own again the land, is therefore probably more the response to strict collectivization than a true desire to acquire the farming property and to farm it. This statement is corroborated also by the attitudes of former cooperative and state farm workers. Their attitudes are strongly influenced by collectivistic heritage – workers preferred the cooperative ownership, emphasized active participation and working partnership. However, the privatization of agriculture did not follow this way.

The transformation of agricultural cooperatives is beneficial especially for external owners without active participation in cooperative work. The conflicts between internal and external owners, and between owners and workers (who are disappointed by the process of transformation) can become more acute. The privatization of state farms was a different process. There emerged the group of "bosses" (the group consists of those who restituted their property and tenants) in farming operations. The clash of interests between former management and

new "bosses" is evident. The result of privatization in agriculture within the sphere of social relations is a great gap between ownership, labour and decision-making.

The preferences concerning the future forms of farming are changing. The changes depend on the development of overall situation. The preference of co-operative and family farming, prevailing up to now, is now slowly giving up its leading position to the benefit of non-family farming in modern large-scale farming operations with low number of owners (1–3). The pressures of economic environment disrespecting the specificity of agriculture play their role in this process. Non-family farming is considered an appropriate form of farming, because it can meet economic, sociologically psychological, and broader social and historical conditions for the existence of this form at the same time. There is a hypothesis that considerable amount of owners' cooperatives (which came into being after the transformation) will undergo another phase of transformation up to the year 2000, because today's solutions do not provide the guarantees for necessary stability of farming property.

Farmers enter the agrarian market in weak position. They are mostly in debts and experience the unfavourable face of price policy. They reduce their investments and attempt to process their production. In this respect, the collectivistic heritage provides more chances because of the accumulated capital from the past. The year 1994 seems to be a border when the basic composition of transformation costs in agriculture is changed: from the profit of processing industry (formed by the loss of farmers and consumers) toward the profit of processing industry and farmers in detriment of consumers.

The new forms of associating in farming and other activities connected with farming are based on family, relatives, or neighbourly-friendly principles connected with the functional and professional relations. The co-operative movement in its true version (corroborated as a principle of associating by many years of existence) was not re-established. However, today's cooperatives use various types of collaboration to expand their activities also in the sphere of services and food processing. They try to continue the tendency to occupy the dominant position in rural economy. The associations of farmers in political, civic, and cultural areas are weak.

The new actors in farming and related activities form several groups. Today's middle entrepreneurial stratum is formed by former political and economic elite, former agricultural experts and those who restituted large farms. Small entrepreneurs are represented mostly by former middle collective farm management, former family farmers (who continue their activity), and those who restituted smaller farms. Since 1994, the chances of new and old-new actors on agrarian market (incl. contacts and information) are becoming equal. The position of small entrepreneurs is

worse than the position of middle entrepreneurs. Because of the unfavourable economic environment, both groups adopt the "economized strategy". Though they diversify their activities, neither group is able to provide greater offer of new jobs for rural population. They are active, and involved mostly in farming. Their participation in local self-government and civic activities is low.

Post-socialist period (i.e., the period of transition from socialist collectivization) is characterized by the processes of privatization and restructuralization. In this period Czech Republic goes again toward heterogeneity of rural "microcosm" and probably also toward the heterogeneity of rural society. This society will probably diverge in its heterogeneity from national (global) society, because of differential processes prevailing over integration in this period. More probably the difference among rural settlements will take place. The division line will be drawn between those villages,

which are under the threat of extinction and those villages (depending on circumstances) which will be integrated into the process of globalization and homogenization. The last mentioned settlements will more likely lose their rurality. The last question is, if there is a chance for rural areas to survive in modern viable form. The processes of destruction of rural communities prevail over their reconstruction now.

The productivistic tendencies of farming will continue also in restructuralized farming. It is the result of contemporary short-time agrarian policy. This trend can result into social and cultural decline of the countryside. Probably, the pressures of public opinion will counteract this trend. The pressures originate in intellectual sphere and are disseminated through social and civic movements. The scenario of rural social change respecting the future, will probably depend on the understanding of social and cultural aspects of rural areas also by politicians.

Mgr. Helena Hudečková, CSc., Czech University of Agriculture Prague, Czech Republic

ZEMĚDĚLSKÝ TRH, SOCIÁLNĚ EKONOMICKÁ SKUTEČNOST ČI ILUZE?

Trh a zemědělství, zemědělský trh – či již tyto formulace nejsou rozporné? Či je možná tržní ekonomika (v klasickém pojetí) – nemluví již o tzv. dokonalém trhu v zemědělství. Či je možný trh s volnou tvorbou cen, trh průhledný, trh, kde rozhodování o nákupu a prodeji se děje pouze a výlučně na základě cen.

Mnoho ukazuje na to, že to není možné v případě trhu se zemědělskými výrobky, trhu s potravinářskými výrobky – potravinami, které mají v zásadě strategický význam.

V závislosti na jejich dovozu se velmi ohraničuje ekonomická a politická suverenity země. Ne bez důvodu se Japonsko brání všem způsobům dovozu rýže – ve snaze zachovat si, mimo jiné, zmíněnou hospodářskou nezávislost a uchovat si svůj venkov a zemědělství.

Vyplývá-li z toho nutnost větší či menší (o tom rozhodují již různé hry zájmů) škály intervencí (jde-li o intervence), pak by bylo lépe mluvit spíše o tak zvaném zemědělském trhu.

V Polsku je hospodářskou a společenskou skutečností (?), jak čteme ve „Zprávě o stavu zemědělství a výživy“ Ministerstva zemědělství a výživy z května 1994 (s. 3), to, že „v letech 1989–1993 byly vytvořeny právní základy zřízení tržní ekonomiky. Vznikly instituce základního významu pro tržní hospodářství. Zvýšila se úloha tržních mechanismů a takových ekonomických kategorií, jako jsou peníze, zisk, poptávka, konkurence, kapitálový trh, podnikání... Zásadně se zvýšil význam a úloha tržních sil v oblasti tvorby cen, poptávky i nabídky. V této oblasti se většinou jedná o typové kategorie pro tržní ekonomiku.“ Z mechanismů či činností, vytvářejících trh v rámci transformace zemědělsko-potravinářského sektoru v letech 1989 až 1994, autoři zmíněné zprávy uvádějí:

- uvolnění cen potravinářských výrobků od administrativní kontroly, jakož i zrušení dotací na tyto produkty a výrobní prostředky a omezení dostupnosti úvěrů, zejména preferenčních;
 - liberalizace obchodu se zahraničím;
 - demonopolizace a zahájení privatizace v zemědělsko-potravinářském průmyslu a zemědělském obchodu;
 - zahájení procesu vytváření tržních institucí v zemědělství, včetně Agentury zemědělského trhu, Agentury státního pozemkového fondu, Agentury restrukturalizace a modernizace zemědělství, velkého počtu nadací a fondů soustřeďujících prostředky na rozvoj zemědělsko-potravinářského sektoru a venkova.
- Jestliže výše zmíněné skutečnosti jsou jednoznačně ve prospěch trhu, pak poslední z nich (zejména ve vztahu

ku k Agentuře zemědělského trhu) již v klasickém pojetí není.

Výsledkem však je, že máme „trh“. Trh nového zřízení – kapitalismu? Trh přechodného období, se všemi jeho vadami, avšak přes všechno s mnohými přednostmi.

Dřívější tzv. socialistický trh se dnes často spojuje na vesnici jen s elementy pro zemědělce „dobrymi“. A to zvláště s netržní kontraktací, (s netržní) jistotou odbytu, stabilní cenou zemědělských výrobků, stabilizovanou (mimo jiné i prostřednictvím exportu?) poptávkou po zemědělsko-potravinářských výrobcích.

Tento „trh“ uvedl do společenského povědomí především „gierkovský“ odchod od povinných dávek a pozdější tzv. zemědělská politika.

Mezi rolníky existují zásadně rozdílné představy o dnešním trhu. Jedni se domnívají, že by to měl být ten dřívější socialistický trh – modifikovaný o neomezenou dostupnost výrobních prostředků a úvěrů. Druzí pak, že to bude ze dne na den trh západní Evropy s jeho pozitivními vlastnostmi. Navíc zaznamenáváme výrazný rozdíl názorů jak o současné skutečnosti, tak mezi různými představami o trhu.

Pro netržní chování (postupy) v zemědělství podle sdělení „Rolníci o tržním hospodářství“ – leden 1993 – Střediska pro výzkum veřejného mínění (CBOS) se rozhodlo ve svých odpovědích 11 % individuálních (soukromých) rolníků a v zásadě jich 74 % vybralo odpověď „zemědělství by mělo podléhat pravidlům trhu, ale mělo by mít jistá privilegia“. Či to není rozpor?

Pouze 11 % dotazovaných rolníků tvrdilo, že „v zemědělství musí platit stejná tržní pravidla jako v celém hospodářství“.

Ti, kteří se vyslovili pozitivně „pro trh“, jsou podle těchto výzkumů mladší lidé, s vyšším vzděláním než zbývající část dotázaných rolníků, nejčastěji bydlících ve Velkopolsku (severozápadní a centrální část Polska), jakož i osoby, které mimo práci v zemědělském podniku mají též jiné zdroje výdělku (sdělení CBOS, s. 9). Tedy lidé s alternativou, pro které je v současné formě polského trhu snazší nalézt svoji „tržní“ sociální úroveň.

Do nedávné doby slova trh, zejména volný trh, a tržní ekonomika působila u nás jako jakýsi „paklíč“. Měly (a mají ještě?) „pokrokový znak“ zejména ve srovnání s pojetím ekonomiky na základě příkazu a regulovaného rozdělování.

Ve vztahu k polskému zemědělství pozorujeme tyto netržní jevy v tržním zemědělském hospodářství na tzv. zemědělském trhu:

- slabé propojení zemědělství s bankami. Banky až „zdráhavě“ reagují na potřeby zemědělství; např. v roce 1993 nabídka úvěrů nepokryla potřeby zemědělství a potravinářského průmyslu;
- vysoká rozdrobenost obchodní sítě, omezený přístup k produktům (výrobním prostředkům) velkých průmyslových podniků;
- nedostatek profesionálního zemědělsko-potravinářského velkoobchodu a jeho nedostatečný rozvoj v oblasti konzervace zemědělských výrobků, standardizace a kompletace dodávek;
- nedostatečná infrastruktura trhu (např. podíl burz na obrátu v letech 1989–1993 nepřekročil 2 %; tyto burzy byly podle autorů „Zprávy“ nejčastěji obchodní agentury různého druhu), malá průhlednost a velké riziko obchodních operací a chybějící ochranné instituce, zejména autentická družstva, chránící zájmy rolníků;
- chybějící výkonný (profesionální a sjednocený) systém informací;
- nedostatek schopnosti prosazovat zemědělské a potravinářské výrobky na tuzemských a zahraničních trzích.

Pokud přijmeme definici trhu z publikace „Ekonomika“ (D. R. Kamerschen, R. B. McKenzie, C. Nardinelli,

li, Gdaňsk 1991), že tento trh se skládá „ze spotřebitelů a podnikatelů usilujících koupit a prodat v co nejlepších reálných podmínkách, že během dlouhého procesu „dávání“ a „brání“ oni přecházejí od relativní neznalosti tužeb a potřeb k poměrně dost přesnému poznání, kolik se může koupit a prodat a za jakou cenu, že trh funguje jako nepřetržitý systém informací a výměny a že trh se konfrontuje s výše zmíněnými slabostmi našeho obecného zemědělského trhu“ – pak docházíme k závěru, že máme blíže do iluzorního zemědělského trhu než do trhu chápáního v klasickém pojetí.

Zaostávání je především v oblasti informací o trhu a v infrastruktuře (velkoobchod a plodinové burzy v pravém slova smyslu) a může být naším handicapem – paradoxně tak jako zachování postojů většiny rolníků k nynějšímu trhu.

Tento trh je ovšem přechodným a málo průhledným výtvorem, ne vždy si vynucujícím společenské a individuální příznivé (pozitivní) chování ve sféře koupě a prodeje, ale co je nejdůležitější, ve stylu práce a života.

Skutečnost – výtvor (produkt) – iluze(?) si často vynucují chování ještě předčasné a násilné, a to jak s ohledem na dané místo, tak daný čas.

Dr. ing. Marius Kosieradzki, Vysoká škola zemědělská, Varšava, Polsko
Mgr. ing. Janusz Mierwinski, Výzkumný ústav zelinářská, Skierniewice, Polsko

PŘIPRAVUJEME XVI. KONGRES EVROPSKÉ SPOLEČNOSTI PRO RURÁLNÍ SOCIOLOGII V PRAZE, 31. 7.–4. 8. 1995

Potřeba transformace produkcionistického heterogenního modelu zemědělství ve vyspělých státech s jeho nadbytkovými strukturami, který je v kontrapozici s nejzaostalejšími sebezáchovnými formami v zemědělských rozvojových zemích, vyplývá jako jedna z hlavních zákonitostí komplexní krize světového zemědělství, jeho výrobních a sociálních funkcí. Takový model katastroficky ovlivňuje vývoj přírody a prostředí života společenstev žijících v rurálním prostoru.

Je proto snahou řady vědních disciplín zformulovat režim trvale udržitelného vývoje zemědělství, který by nejen celosvětově, ale i regionálně zabezpečil trvale udržitelné žití na venkově včetně potřeb budoucí generace. Koncepce trvale udržitelného zemědělství zahrnuje transformaci různých ekonomických a sociálních modelů zemědělských systémů v rozmanitosti venkovského prostoru a v něm žijících lokálních společenstev.

Rozsah takové transformace vyžaduje nejen změnu rutinních a tradičních přístupů k náročným biologickým, technologickým, ekonomickým a sociálním problémům, ale přímo nutnost interdisciplinárního postupu při řešení dané problematiky.

Současná demografická situace s 5,5 miliardami obyvatel a jejich téměř ston milionovým ročním přírůstkem staví lidstvo na prahu 21. století před historickou otázkou konečného vyřešení výživy, neboť jinak svět stojí před kataklyzmaty nepředvídatelných sociálních katastrof.

Dalším morálním imperativem je problém, na který již upozornil Aristoteles svou tézí o tom, že „lakota, hrabivost lidstva je nenasytná“, čímž otevřel věčnou a vášnivou debatu, která se dotýká všech sociálních věd i sociologie venkova. Kolik chtivosti a nenasytnosti je v bohatých zemích tohoto světa, kde je rozhodující měřítkem sociálního statusu jednotlivců a skupin luxusní spotřeba, tolik je bídy a hladomoru v rozvojových zemích, kde 40 000 dětí umírá denně v důsledku živoření na hladině smrti.

Jak tedy nasměrovat vývoj sociálních struktur zemědělství a venkova 21. století ve světě, v Evropě, v národních podmínkách, aby tento trend prospěl lidstvu i jeho jednotlivým částem? To je otázka, kterou si pokládá XVI. kongres Evropské společnosti pro rurální sociologii (ESRS), který proběhne v létě v Praze.

Uspořádání kongresu v Praze je uznáním podílu české sociologie venkova a zemědělství na budování ESRS po 25letém přerušení činnosti. Česká sekce obnovila spolupráci s ESRS po roce 1989. Od té doby již

uspořádala dvě větší setkání na Vysoké škole zemědělské v Praze. XV. kongres ESRS ve Wageningen v roce 1993 přijal usnesení o organizaci XVI. kongresu v Praze. Bude se konat ve dnech 31. 7.–4. 8. 1995 na České zemědělské univerzitě. České pobočce ESRS tak byla projevována důvěra a vložena na ni odpovědnost za úspěšný průběh kongresu. Tehdejší rektor VŠZ prof. J. Petr a současný rektor ČZU prof. J. Hron převzali záštitu nad kongresem. Téma kongresu je: „Od produkcionismu k trvale udržitelnému rurálnímu rozvoji? Transformace rurálního prostoru, ekonomiky a společnosti na konci 20. století“. O záštitu nad kongresem projeví dále zájem FAO v Římě a její vrcholné orgány, v České republice předseda českého parlamentu M. Uhde, místopředseda vlády a ministr zemědělství J. Lux a ministr školství, mládeže a tělovýchovy I. Pilip.

Ve smyslu zmíněného tématu kongresu budou předneseny hlavní úvodní referáty rektora ČZU prof. Hrona a prof. Redclifta z Wye College, University of London. Jednání s širokým obsahovým programem bude probíhat v sedmácti pracovních komisích. Bude promítnut film ze života irské rolnické rodiny s komentářem irských sociologů a uvedený ředitelem irského filmu. Součástí kongresového programu budou i další akce včetně exkurze účastníků na český venkov. Závěrečná část kongresu bude věnována volbě místa pro uspořádání XVII. kongresu, volbě nového předsedy a členů výkonného a vědeckého výboru ESRS pro příští období.

Podrobná informace o kongresu je obsahem brožury připravené v anglickém jazyce, kterou je možno získat u organizátorů kongresu. Z této brožury vyjímáme základní informace:

- Jednáním jazykem kongresu je angličtina, simultánní překlad nebude zajištěn.
- Zájemci o aktivní účast na kongresu kontaktují vedoucího pracovní skupiny, jejíž práce se mní zúčastnit, zašlou mu abstrakt svého příspěvku (250 slov v angličtině) do 1. 5. 1995. Po přijetí abstraktu vedoucí pracovní skupiny a zaplacení registračního poplatku pošle zájemce celý svůj referát vedoucímu pracovní skupiny do 15. 6. 1995.

Registrační poplatek ve výši 400 DM pro členy a 450 DM pro nečleny ESRS zašlou zájemci do 1. 6. 1995 na adresu organizátora kongresu. Po tomto datu bude registrační poplatek zvýšen. Poplatek zahrnuje účast na zasedáních a exkurzích, celodenní stravování. Noclehy (v ceně od 25 DM do 50 DM) se objednávají

na přihlášce vložené do brožury. Je pravděpodobné, že poplatek pro české členy ESRS bude snížen, podaří-li se rozšířit finanční konto kongresu.

Doporučujeme zájemcům, kteří ještě nemají brožuru, aby se přihlásili o další informace u členů přípravného výboru kongresu:

Josef Špaček, Věra Majerová
členové organizačního výboru XVI. kongresu ESRS
katedra humanitních věd PEF
Česká zemědělská universita v Praze
Kamýcká 129
165 21 Praha 6 – Suchbát
Fax: +42 2 393 708
Tel.: +42 2 338 23 13

CONGRESS OF THE EUROPEAN SOCIETY FOR RURAL SOCIOLOGY

31 July – 4 August 1995, Prague, Czech Republic

Téma kongresu:

„Od produkcionismu k trvale udržitelnému rurálnímu rozvoji?“

Transformace rurálního prostoru, ekonomiky a společnosti na konci dvacátého století.

Program

Neděle, 30. července - příjezd

Pondělí, 31. července:

- 09.00-12.30 Registrace
- 14.00-14.45 Zahajovací ceremoniál
- 14.45-15.30 Uvítací řeč: Prof. Jan Hron, rektor České zemědělské university v Praze
- 16.00-17.15 Hlavní řečník: Prof. M. Redclift, Wye College, University of London
- 19.30 Slavnostní večeře

Úterý, 1. srpna

- 09.00-12.30 Pracovní skupiny
- 14.00-16.00 Pracovní skupiny
- 16.30-17.30 Zasedání Rady ESRS

Středa, 2. srpna

- 09.00-12.30 Pracovní skupiny
- 14.00-14.30 Vystoupení mladých vědců:
Dr. A. Dawson, University of Hull
- 14.30-17.30 „Pole“: Film a diskuse, pozvaní diskutující:
Dr. L. Doolin, Director of Irish Film Board
Dr. G. McFarlane, Queen's University of Belfast
Dr. N. Rapport, University of St. Andrews
- 18.30 Plenární zasedání ESRS

Čtvrtek, 3. srpna

- 09.00-12.30 Pracovní skupiny
- 14.00-15.30 Panelová diskuse na kongresové téma (diskutující budou ohlášeni)
- 16.00-16.45 Závěrečný ceremoniál

Pátek, 4. srpna

Celodenní exkurze

Jednání bude probíhat v 17 pracovních skupinách:

1. Sociální regulace: Trvale udržitelný rozvoj jako proces soutěžení a vyjednávání

Vedoucí skupiny: Philip Lowe (University of Newcastle upon Tyne, Velká Británie)

2. Platformy usnadňující jednání o využití zdrojů

Vedoucí skupiny: Niels Roling (Wageningen Agricultural University, Nizozemí)

3. Hledání nových paradigmat rurálního rozvoje

Vedoucí skupiny: Andrej Kaleta (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Polsko)

4. Od státně subvencovaného produkcionismu k tržně řízeným krizím: Hledání modelů přežití a životaschopných strategií pro venkov střední a východní Evropy

Vedoucí skupiny: Nigel Swain The University of Liverpool, Velká Británie a Gejza Blaas (Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, Slovenská republika)

5. Globalizace, trvalá udržitelnost a restrukturalizace zemědělsko-potravinářských sítí

Vedoucí skupiny: Sarah Whatmore, (University of Bristol, Velká Británie), Terry Marsden a Luis Llambi

6. Rodinné farmy - teoretické a empirické problémy

Vedoucí skupiny: Goran Djurfeldt (Lund University, Švédsko) a Imre Kovach

7. Naděje a problémy trvale udržitelného rybářství

Vedoucí skupiny: Oddmund Otterstad (The University of Trondheim, Norsko)

8. Změny obchodních farem a vývoj alternativních podnikatelských farem

Vedoucí skupiny: Demetrios Damianos (University of Patras, Agrinion, Greece)

9. Trvalá udržitelnost: Rozvoj venkova a environmentální spravedlnost?

Vedoucí skupiny: Maria Kousis (University of Crete, Rethimno, Greece)

10. Nová agrární otázka: Sociální zápasy na venkově

Vedoucí skupiny: Jan Douwe van der Ploeg (Wageningen Agricultural University, Nizozemí)

11. Sociální, kulturní a psychologické dopady ekonomické transformace venkova ve střední a východní Evropě

Vedoucí skupiny: Zdeňka Pechačová (Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika)

12. Trvalá udržitelnost a třetí svět: Rurální a urbánní zemědělství včetně jejich kulturních aspektů

Vedoucí skupiny: Friedhelm Streiffeler (Humboldt-Universität zu Berlin, Německo) a Bernhard Glaeser

13. Věda, příroda a kultura: Lokální složení rurality

Vedoucí skupiny: Jonathan Murdoch (University of Newcastle upon Tyne, Velká Británie)

14. Venkovská kultura v urbánním světě: Tradice opatrování půdy a obchodních zájmů v měnící se venkovské krajině

Vedoucí skupiny: Simon Miller (University of Manchester, Velká Británie)

15. Rolnické organizace tváří v tvář změně od produkcionismu k obratnému zacházení s krajinou a zavádění trvale udržitelného rozvoje venkova v evropském zemědělství

Vedoucí skupiny: Eduardo Moyano (Edificio Universitario de Servicios Múltiples, Córdoba, Španělsko) a Bertrand Hervieu

16. Ženy, trh a zemědělství: Způsoby hospodaření a životní styly

Vedoucí skupiny: Maria Fonte (Università di Napoli „Federico II“, Itálie) a Elisabetta Basile

17. Agroturistika – strategie trvale udržitelné diversifikace venkovských oblastí?

Vedoucí skupiny: Dezső Kovács (Gödöllő Agricultural University, Gödöllő, Maďarsko) a Jan W. te Kloeze

*Doc. Josef Špaček, CSc.,
za přípravný výbor XVI. kongresu ESRS*

Ústav vědeckých a potravinářských informací Praha

vydává

z pověření České akademie zemědělských věd celkem 10 vědeckých časopisů, které uveřejňují původní vědecké práce o výzkumných úkolech v odvětví zemědělství, potravinářství a lesnictví, vědecká pojednání, studie a přehledy zahraniční literatury o vědeckých problémech. Časopisy jsou určeny především pracovníkům výzkumné základny, vysokých škol, vedoucím pracovníkům, odborníkům ve šlechtitelství a semenářství, plemenářství, ochraně rostlin, veterinářství, vývojových pracovištích zemědělské techniky, zemědělských staveb aj.

Rostlinná výroba (*Plant Production*)

Měsíčník, formát A4, počet stran 48, předplatné: celoroční Kč 468,-, jednotlivá čísla Kč 39,-

Živočišná výroba (*Animal Production*)

Měsíčník, formát A4, počet stran 48, předplatné: celoroční Kč 468,-, jednotlivá čísla Kč 39,-

Zemědělská ekonomika (*Agricultural Economics*)

Měsíčník, formát A4, počet stran 48, předplatné: celoroční Kč 468,-, jednotlivá čísla Kč 39,-

Lesnictví – Forestry

Měsíčník, formát A4, počet stran 48, předplatné: celoroční Kč 468,-, jednotlivá čísla Kč 39,-

Veterinární medicína (*Veterinary Medicine – Czech*)

Měsíčník, formát A4, počet stran 32, předplatné: celoroční Kč 396,-, jednotlivá čísla Kč 33,-

Potravinářské vědy (*Food Sciences*)

Dvuměsíčník, formát A5, počet stran 80, předplatné: celoroční Kč 220,-, jednotlivá čísla Kč 35,-

Zemědělská technika (*Agricultural Engineering*)

Čtvrťletník, formát A4, počet stran 40, předplatné: celoroční Kč 140,-, jednotlivá čísla Kč 35,-

Ochrana rostlin (*Plant Protection*)

Čtvrťletník, formát A5, počet stran 80, předplatné: celoroční Kč 140,-, jednotlivá čísla Kč 35,-

Genetika a šlechtění (*Genetics and Plant Breeding*)

Čtvrťletník, formát A5, počet stran 80, předplatné: celoroční Kč 140,-, jednotlivá čísla Kč 35,-

Zahradnictví (*Horticultural Science*)

Čtvrťletník, formát A4, počet stran 32, předplatné: celoroční Kč 128,-, jednotlivá čísla Kč 33,-

Objednávku zašlete na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací

Slezská 7

120 56 Praha 2

VZDĚLÁVÁNÍ ZEMĚDĚLCE V NIZOZEMÍ

Z celkové půdní výměry v Nizozemí je 67 % využíváno pro zemědělství, přes 20 % pro lesnictví a účely přírodního managementu. Zbylých 10 % pro městské účely (sídlíště, průmyslové areály, silnice atd.).

Podobně jako ve všech západoevropských zemích, je podíl zemědělství v Nizozemí na ekonomice malý; tento sektor tvoří 4 % hrubého domácího produktu a 4,9 % všech pracovních sil je zaměstnáno v zemědělství. Tyto podíly mají trvale sestupnou tendenci. Agrární průmysl je rozšířen po celé zemi a relativní důležitost zemědělství pro ekonomiku se liší mezi regiony, ačkoli v Nizozemí není větší jednotlivý region, kde by zemědělství tvořilo nejdůležitější produkční sektor.

Nizozemí má přímořské klima a jeho půda se skládá z úrodného jílu, rašeliny a písku s dobrou vodní vyvážeností, což umožňuje produkovat různorodou škálu agrárních produktů. Dobytkářství je nejdůležitější, jeho hlavní částí je mlékařství; druhé co do velikosti je zahradnictví, zvláště skleníkové. Třetí v pořadí je farmaření na orné půdě a čtvrtý je intenzivní chov domácích zvířat (prasata a drůbež) (tab. I).

I. Rozsah jednotlivých sektorů a počet pracovníků

	Podniky	Pracovníci	Hektary z. p.
Farmy specializované na skot	57 000	115 000	1 109 000
Zahradnictví	23 000	92 000	95 000
Orné farmy	15 000	29 000	516 000
Intenzivní živočišná výroba	12 000	26 000	48 000
Smíšené podniky	14 000	30 000	218 000
Celkem	121 000	292 000	1 986 000

Velká část (okolo 60 % celkového výtežku nizozemského agrárního průmyslu) se vyváží, 80 % do zemí EU (především Německa) a 20 % do ostatních zemí. Agrární export je pro nizozemskou ekonomiku velmi důležitý, protože 25 % objemu exportu se skládá právě ze zemědělsko-potravinářských produktů.

Domácí spotřeba agrárních produktů roste jen velmi pomalu; během posledních 10 let objem populace rostl ročně o 0,05 %, zatímco vzrůstající prosperita nevedla k žádnému růstu požadavků na agrární produkty. Růst produkce může být dosažen pouze vytlačení jiných producentů z trhu, dobrá kvalita, soutěživé ceny a dobrá struktura trhu jsou podstatně důležitějšími faktory.

Během minulých deseti let tempo růstu nizozemského zemědělské produkce bylo 1,2–2 % ročně. Velký růst prokázal zahradnický sektor, zvláště skleníková květinová produkce a produkce hrnkových rostlin; samotné zahradnictví dosáhlo objemového růstu až 10 % ročně. V dobytkařském sektoru objem produkce zůstal konstantní; produkce prasat a drůbeže vzrostla, ale mlékařství v objemu produkce prokázalo podstatný pokles

jako výsledek redukce mléčných kvót uvnitř EU. Mezi roky 1983 a 1992 mléčná produkce klesla o 20 %.

U farmaření na orné půdě je také objem produkce na stejné úrovni a podle pokynů EU zůstává jen malá část orné půdy ležet ladem.

Možnosti náhrady agrárního dovozu jsou velmi malé, část dovozu se skládá z produktů, které nemohou být pěstovány v nizozemském klimatu. Další část dovozu tvoří produkty, které v jiných zemích mohou být vyráběny značně levněji (jako jsou krmiva, resp. jejich komponenty). Náhrada dovozu je částečně také nemožná pro limity, vložené na národní produkci EU (limity pro obilí, hovězí a skopové).

V uváděných sektorech nizozemského zemědělství je pouze několik, pokud vůbec jsou, perspektivních pro rozšíření produkce. Většina produkčních sektorů nemá žádné expanzní možnosti, protože produkce je podřízena kvótám EU. Jiným významným faktorem je to, že Nizozemí již má relativně vysokou produkční úroveň v intenzivní produkci dobytka, kde producenti čelí vysokým nákladům na životní prostředí a restrikcím ohledně dalšího rozšiřování produkce.

V zahradnictví, zvláště v produkci dekorativních rostlin (květin, hrnkových rostlin, cibulí, stromů), jsou perspektivy pro další růst. Dále je možnost růstu ve službách (tj. agroturistice a v managementu přírody).

Pracovní síla v zemědělství

Struktura pracovní síly v nizozemském zemědělství prošla v posledních dekadách velmi malou změnou. Rodinná držba je nejobvyklejší formou podnikání: farmař, jeho žena a děti tvoří pracovní sílu. Padesátá a šedesátá léta byla charakteristická emigrací rolníků a spolupracujících členů rodiny ze zemědělství pod tlakem vzrůstajících pracovních příležitostí v průmyslu a zavedením nových strojů a technik do zemědělství.

Po roce 1970 počet zemědělských dělníků s rozvojem zahradnického sektoru začal opět vzrůstat. Omezené možnosti aplikace práce šetřících technik v tomto sektoru spolu s růstem produkce vedly ke zvýšení počtu zaměstnaných osob. Protože tato práce je relativně lehká a sociálně přijatelná žen pracujících mimo domov vzrůstá, nastal silný růst počtu ženských pracovních sil. Z celkového počtu pracovních sil v zemědělství však i dnes ženy tvoří jen 31 %. V počtu rodinných pracovníků v nizozemském zemědělství se projevuje stálý klesající trend (tab. II).

Stále více zahradnických zařízení ztrácí charakter rodinných podniků, ovšem obdobný trend nenastává v mlékařství, farmaření na orné půdě a v intenzivní dobytkařské produkci, kde tyto sektory všeobecně vykazují klesající trend v objemu zaměstnanosti. Počet vznikajících podniků je tak malý, že mají nedostatečný potenciál pro nabídku zaměstnání. Vzrůstající počet

	1975	1980	1985	1989	1992
Rodinní pracovníci					
muži	187	171	170	165	157
ženy	88	75	75	74	74
Zaměstnanci					
muži	33	34	37	41	45
ženy	3	4	7	11	17
Celkem	311	284	289	290	292

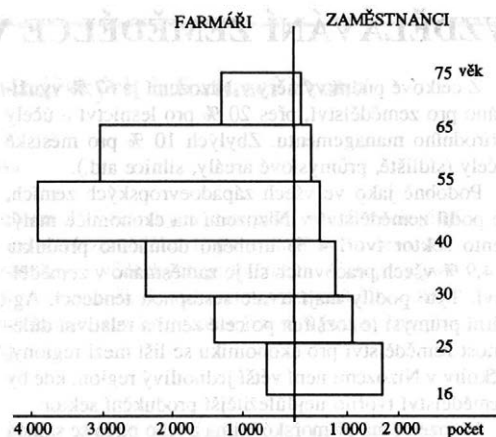
podniků je veden jako vedlejší zaměstnání, zvláště v orném sektoru. Z celkového množství podniků, řízených osobami pod 65 let, je 79 % vedeno jako hlavní pracovní činnost a 21 % jako vedlejší.

Některé zemědělské sektory mají vysoce nepravidelný požadavek na pracovní sílu, což se týká zvláště venkovského zahradnického sektoru, kde se pěstuje chřest, jahody, ovoce a cibule. Sklizená a následně aktivy vyžadují ohromné množství manuální práce během krátkého ročního období; proto je nutné zapojit ženy z domácností, školní děti, nezaměstnané s někdy i zahraniční dělníky. Tyto sezonní výkyvy v požadavcích na pracovní sílu v zemědělském sektoru se podstatně změnily v posledních dekáдах jako důsledek zavedení strojů a také rozšířením skleníkového zahradnictví a prodloužením sezóny pomocí vytápěných skleníků. Zavedení nových technik je příčinou velkého poklesu spotřeby lidské práce na jednotku produkce v různých zemědělských odvětvích. Během posledních 10 let růst v produktivitě pracovní síly dosáhl 4 % ročně; odhad pro nadcházejících pět se pohybuje mezi 2,5 % až 4,5 % ročně.

Jestliže nebude žádná možnost pro rozšíření produkce, vznikne nevyhnutelně silné omezení počtu dělníků nebo počtu hodin na jednoho pracovníka. Flexibilita pracovní síly je daleko nižší mezi farmáři než mezi zaměstnanci a spolupracujícími členy rodiny.

Je velmi neobvyklé pro mladé farmáře, konfrontované s technikami šetřícími lidskou práci, rozhodnout se přejít k jinému zaměstnání. Ve filozofii farmářů je změna zaměstnání tou poslední věcí; spíše budou preferovat pokračování v práci s nižším příjmem než měnit zaměstnání. V důsledku toho je stále více pracovníků než je technicky nezbytné. Kdyby produktivita byla tak vysoká, jako je ve 30 % podniků s nejvyšší pracovní produktivitou, stačilo by o 40 % pracovníků méně. To také vede k relativně vyššímu počtu starších farmářů: 57 % je ve věku nad 50 let (obr. 1).

Zcela rozdílný stav je u zaměstnanců v zemědělství, kde je poměrně silné zastoupení mladých; mohou mít relativně vysoké mzdy (dokud jsou mladí). Jak stárnou, častěji si vybírají zaměstnání s lepšími pracovními podmínkami a s lepší pracovní dobou. Sektor zemědělství vykazuje v tomto smyslu vysoký zaměstnanecský pohyb.

1. Věková struktura farmářů a zaměstnanců

Jiným charakteristickým rysem v zemědělství, co se týče pracovní síly, je velký počet zahraničních pracovníků, zejména ze zemí – nečlenů EU (včetně Maroka a Turecka). Ačkoliv v Nizozemí je velký počet nezaměstnaných, rozdíl mezi mzdou v zemědělství a podporou v nezaměstnanosti je pro motivaci hledání práce v zemědělství nedostatečný. Navíc mnoho nezaměstnaných nemá vhodnou kvalifikaci pro práci v zemědělství. Protože je těžké najít vhodné kvalifikované síly, i farmáři někdy zaměstnávají cizince ilegálně.

Specifickým problémem zemědělství jsou sezonní požadavky na pracovní sílu. Sezonní práce vyhovuje ženám v domácnosti, studentům a školním dětem. Vláda se snaží vytvořit pro tyto pracovníky stejné podmínky (tj. sociální dávky a sociální pojištění), jaké jsou u stálých pracovníků, což činí tuto práci relativně proti ostatním zemím nákladnou. V dalších letech to pravděpodobně povede k opatření, že platby sociálního pojištění a daň ze mzdy se nebudou vztahovat na zaměstnání trvající méně než 4 týdny.

Pro zprostředkování nabídky a poptávky pracovní síly má Nizozemí síť regionálních pracovních úřadů: nezaměstnaní a zaměstnavatelé se registrují u úřadů, který je vzájemně kontaktuje. Důležité jsou také inzertní v tisku a agentury, nabízející sezonní pracovníky.

Práce u dodavatelských a zpracovatelských podniků

Velký počet osob je zaměstnán službami pro zemědělské podniky, jak dodáváním různých materiálů, tak odebíráním a zpracováním zemědělských produktů (tab. III).

Struktura pracovní síly v dodavatelském a zpracovatelském sektoru je od struktury v primárním sektoru úplně odlišná. Poměrně malá škála primárního zemědělství kontrastuje s ohromnou škálou dodavatelů a zpracovatelů, což umožňuje firmám využít strojů optimálním způsobem a využívání trhu (reklamní kampaň

Zaměstnanci	1970	1975	1980	1985	1988
Zemědělství, zahradnictví, lesnictví	299	274	256	248	244
Potravinářský průmysl	85	74	61	61	61
Dodavatelé	100	96	98	96	94
Celkem	484	444	415	405	399
Podíl na celkové zaměstnanosti, %	10,3	9,5	8,6	8,8	8,3

apod.). Potenciální slabost spočívá v tom, že takové formy se snadno zbyrokratizují a nejsou dostatečně pružné v inovacích.

Z velké části jsou dodavatelé a zpracovatelé strukturováni na bázi kooperativ: farmáři nakupují výrobky z jejich kooperativ nebo dávají svou produkci na trh pomocí těchto kooperativ, opatřují si zde nutný kapitál a také management. Z malé části jsou dodávky a zpracování zemědělských produktů prováděny soukromými firmami. Mnoho soukromých firem přijímá politiku ochrany svých dodávek smluvními dohodami.

Největší možností pro farmáře a pěstitele, jak získat dobré ceny za svou produkci, je dodávat dobrou kvalitu. V mnoha případech zpracovatelé určují ceny, které platí podle různých kvalitativních kategorií.

Farmáři a pěstitelé mají obecně jen malou znalost trhu: jsou omezeni cenami, které zákazníci chtějí zaplatit za různé kvalitativní kategorie jejich produktů. To se týká zvláště mléčné produkce, prasat a drůbeže, brambor a cukrové řepy. V zahradnictví převládá systém tržních aukcí a ceny jsou stanovovány ze dne na den na základě nabídky a poptávky. V určitých sektorech, jako jsou stromkové kultury, mají pěstitelé při prodeji důležitou pozici a je pro ně podstatné mít dobrou znalost trhu.

Pracovit v zemědělství znamená stále dělat výběr, resp. činit rozhodnutí. Tento výběr bývá různé povahy; na jedné straně je dlouhodobý: na jaké odvětví produkce se má podnik zaměřit, jaké výrobní metody mají být vybrány, jaké budovy a stroje mají být kupovány atd. Pak je výběr na kratší období: kolik hektarů různých plodin má být oseto v nastávajícím roce, jaké odrůdy vybrat, jak opatřit krmivo pro dobytek atd. Výběr na nejkratší období: jaké práce se mají provést v několika příštích dnech, jaké produkty mají být prodávány apod.

Při rozhodování je důležité uvědomit si různé možnosti a jejich následky, což požaduje v prvé řadě množství základních znalostí a profesionálních dovedností. Vzdělávání v oboru zemědělství a zemědělský výzkum v nizozemské vládě po mnoha let má prioritu. Přes 50 % ročních výdajů ministerstva zemědělství jde na rozšíření vzdělání a výzkum. Tyto aktivity nemohou být snadno organizovány samostatnými individuálními podniky, příliš malými a také proto, že zisky ze vzdělání a výzkumu mají širší dosah než pouze k jednotlivým individuálním farmám. V kontrastu k mnoha ostatním západoevropským zemím nizozemská vláda

dává malou prioritu podpoře individuálních podniků v formě investičních dotací nebo podpoře příjmů.

Zemědělské školství

V nizozemském vzdělávacím systému mají děti povinnou denní školní docházku do 16 let. Do 12 let navštěvují základní (primární školu); potom si vybírají jednu z různých forem odborného sekundárního vzdělání nebo všeobecnou školu. V post-primárním školství v Nizozemí nyní probíhá reorganizace. Do nedávna si žáci nemohli ihned po absolvování základní školy vybrat mezi všeobecným sekundárním kursem nebo odborným vzdělávacím kursem. Do odborného byl zařazen nižší zemědělský kurs; ten byl čtyřletý, a po něm žáci mohli navštěvovat sekundární zemědělskou kolej: čtyřletý denní kurs, který je naučil dovednostem a profesionálním znalostem, požadovaným pro postavení nezávislého zemědělského odborníka.

Od roku 1993 post-primární odborný kurs byl zrušen. Všichni žáci nyní musí navštěvovat tříletý kurs sekundárního vzdělávání. Po absolvování tohoto všeobecného kursu si mohou vybrat odborný kurs nebo pokračovat ve všeobecném jako přípravě na vyšší odbornou kolej. Po absolvování tříletého sekundárního kursu je možno si vybrat dvou-, tří- nebo čtyřletý odborný kurs zemědělství. Ten dává sekundární zemědělské vzdělání.

Sekundární zemědělský běh je rozdělen do osmi speciálních subjektů. Základním jsou chov dobytka, rostlinná výroba, technologie potravin, lesnictví a inženýrství životního prostředí.

Primární a sekundární zemědělské vzdělání jsou nejobvyklejšími formami školení pro ty, kdo plánují pracovat v zemědělství nebo v dodavatelském a zpracovatelském průmyslu. V Nizozemí není potřeba kvalifikační vysvědčení pro práci v zemědělských podnicích, neexistují žádné oficiální předpisy, které by zvyšovaly držitele zemědělských certifikátů.

Nizozemí má také vyšší zemědělské školy – vyšší zemědělské koleje a zemědělskou univerzitu. Obě formy mají čtyř- až pětileté studium, univerzita je zaměřena na vědeckou činnost, kolej na činnost praktickou.

Vedle řádného studia jsou také různé formy vedlejšího studia. Na jedné straně mladí šestnácti a sedmnáctiletí lidé mají ještě povinnost navštěvovat denní studium jeden nebo dva dny v týdnu, na druhé straně je zde široká paleta kursů pro dospělé v rozsahu od 20 do 360 hodin. Po dokončení kursů dostává absolvent vysvědčení nebo diplom. Také existují specializované kursy, praktické koleje, kde frekventanti mají příležitost získat znalosti a zkušenosti se stroji a technikou.

Organizace zemědělského vzdělávání

Zodpovědnost za zemědělské vzdělání – od základní školy po univerzitu – nemá ministerstvo školství, nýbrž ministerstvo zemědělství. Zemědělský výzkum má také

úzkou vazbu na ministerstvo, což usnadňuje dobrou kombinaci a dostupnost informací pro celý zemědělský sektor.

Primární a sekundární zemědělské vzdělávání je hlavně organizováno zemědělskými vzdělávacími centry, ta také zařizují velkou část výcvikových kursů a podle zájmu určují počet kursů. Zemědělské podniky mohou také uzavírat smlouvy s centrem na uspořádání zvláštních kursů, tzv. smluvních kursů.

V celé zemi je těchto center asi 20 a každé centrum přijímá požadavky na kursy ve svém regionu. Centra jsou značně nezávislá, každé má svého vlastního ředitele a učitele, vedení a učitelé si sami určují centra. Dotace dává ústřední vláda, celková suma závisí na počtu zapsaných žáků; v budoucnu by měla být také určována studijními úspěchy žáků (tab. IV).

IV. Počet studentů v zemědělském vzdělávání

	1988/89	1992/93
A. Plné zemědělské vzdělání		
primární zemědělské vzdělání	24 372	18 991
sekundární zemědělské vzdělání	19 457	14 945
vyšší zemědělské vzdělání	8 480	9 253
zemědělská univerzita	6 171	5 665
B. Částečné vzdělání		
jeden nebo dva dny týdně	8 400	8 768
výukové kursy	18 164	16 490
praktické koleje	71	573

Počet žáků evidentně klesá částečně proto, že počet mladých lidí se snižuje všeobecně. Také je to způsobeno nepříznivým dojmem, jaký zemědělství vyvolává u veřejnosti (problémy životního prostředí, pracovní podmínky apod.).

V posledních několika dekadách se zemědělské vzdělávání zaměřovalo především na výuku profesionálních dovedností a znalostí se značným důrazem na vzrůstající produktivitu na produkční jednotku (tj. více kilogramů na hektar, více litrů mléka na krávu, více selat od prasnic, více kilogramů zeleniny na m², atd.). Mezitím však nabývaly na intenzitě jiné faktory:

- zlepšení udržitelnosti rozvoje,
- redukce vnějšího negativního vlivu zemědělské produkce na půdu, vodu a vzduch,

- multifunkčnost zemědělské půdy (dobré životní prostředí, přírodní management, možnost agroturistiky, resp. turistiky),
- větší pozornost kvalitě produkčního procesu (dobrý stav zvířat, udržování genetické různosti, tj. biodiverzity rostlin a zvířat).

Potřebný typ školení je studován specializovaným úřadem pro výzkum pracovního trhu. Tento úřad předává své poznatky zemědělským vzdělávacím centrům, aby jim umožnil rozvinout vhodné nové kursy. Zároveň sama centra zjišťují stav na pracovním trhu ve své specifické oblasti a jaké kursy by měly uskutečnit pro zajištění dostatku vhodných osob pro žádané dovednosti.

Nepolevující pozornost patří výsledkům výuky zemědělských pracovních sil (tab. V). Počet farmářů s vyšším sekundárním zemědělským vzděláním je daleko vyšší mezi mladší věkovou skupinou než mezi staršími. Také je zřejmé, že velký počet farmářů nenavštěvoval žádnou denní zemědělskou školu, ale školu nezaměřenou na zemědělství. Odbornost farmářů není předepsána a i lidé bez příslušného vzdělání mohou pracovat v zemědělských podnicích.

V nizozemském zemědělství existuje značná potřeba nových znalostí. V provozu zemědělského podniku výsledky práce mají základní důležitost; jestliže vzniká dostatečný zisk, existují i možnosti investic na zlepšování nebo zvětšení podniku. Jestliže zisk je nedostatečný, je třeba redukovat kapitál a dříve nebo později likvidovat podnik. Podnik podléhá nepřetržitým změnám: změnám techniky, strojů, tržním podmínkám a vládní politice.

Informace a zdroje znalostí užívané v primárním zemědělství

Studie provedená v Nizozemí roku 1991 ukazuje následující spontánní odpovědi farmářů, když byli dotázáni na zdroj svých informací:

- obchodní časopisy 35 %
- státní poradenská služba 35 %
- ostatní farmáři 27 %
- dodavatelé a zpracovatelé 26 %
- zemědělské organizace 14 %
- studijní skupiny 11 %
- veletrhy a výstavy 8 %
- brožury 6 %

V. Věk a kvalifikace farmářů

Věk	Úroveň dosaženého vzdělání									
	vysokoškolské zemědělské		sekundární		primární		nezemědělské		celkově	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
do 40 let	569	2,5	7 300	31,7	9 671	42,0	5 486	23,8	2 026	100
40–50 let	290	1,0	7 058	25,0	15 153	53,6	5 728	20,3	28 229	100
50 a více let	422	0,7	10 267	17,5	24 388	41,6	23 488	40,1	58 565	100

- denní noviny 5 %
- rozhlas a televize 2 %

Ve skutečnosti podle šetření 77 % farmářů a pěstitelů užívá pro svou informaci zemědělské obchodní časopisy a tráví průměrně tři hodiny týdně jejich studiem. Existují časopisy, které poskytují veškeré informace a časopisy, které jsou zaměřeny na různé sektory. Před několika lety začaly vycházet také specializované denní noviny, vydávané nezávislými vydavateli.

Zemědělství a poradenství

Základ zemědělského poradenství byl položen v minulém století, kdy při krizi v nizozemském zemědělství vláda určila konzultanty, kteří měli za úkol poskytovat rady a informace farmářům a pěstitelům. To vyústilo v současnou poradenskou infrastrukturu v nizozemském zemědělství, tvořící výzkum, vzdělání a poradenské služby. Mnoho let byla tato organizace vládní, ale od roku 1993 je zprivatizovaná; před privatizací byly náklady na službu plně hrazeny vládou, privatizační proces způsobil, že budou průmyslovými podniky založeny podpůrné fondy a rovněž farmáři a pěstitelé, kteří budou žádat o tuto službu, budou za ni platit. Kromě úspory vládních výdajů velkým argumentem ve prospěch privatizace je to, že zde nebyla shoda mezi aktivitami předchozí služby a potřebami zemědělských zařízení. Požadavky byly vzneseny farmářskými a pěstitelskými organizacemi, dodavateli a zpracovateli a privátními firmami navzdory faktu, že vláda nabízela své služby bez poplatků; nabídka neuspokojila poptávku.

Privatizovaná poradenská služba má 600 pracovníků, existují čtyři divize (orné farmářství, dobytkařství, zahrádnictví a prasata a drůbež). Každá divize je tvořena z týmů, sestávajících z 10 až 15 osob. Každý tým je odpovědný za uspokojení požadavků v určitém regionu. Každá divize má svou radu, která určuje tematické priority, každý tým má poradní výbor, skládající se z farmářů a pěstitelů příslušného regionu.

Poradenství individuálním farmářům je věnováno 75 % času (ve formě návštěv a diskusí s farmáři nebo telefonických hovorů), čtvrtina času je věnována skupinovému poradenství, tj. dohlížení na farmářské studijní skupiny, na předvádění projektů, na různé kurzy a psaní článků.

Vedle toho nezávisle existuje síť sociálně-ekonomických služeb s 50 % dotováním státem. Poskytují podporu v záležitostech týkajících se obchodní posloupnosti, likvidace podniků, daňových záležitostí, právních záležitostí a otázek půdy a drby.

Kromě uvedených organizací je zde ještě široká škála jiných organizací, poskytujících informační servis farmářům a pěstitelům. Na příklad nadace a privátní firmy, které poskytují služby pro podporu produkce. Tyto podpůrné organizace uzavírají smlouvy s farmáři o pravidelných návštěvách na farmách (jednou za dva týdny), kdy se prohlídka stav plodin nebo dobytka a s farmáři se probírají jejich problémy. Zemědělské

organizace také zaměstnávají specialisty, jejichž služba je dostupná členům organizací, jako jsou právníci, odhadci a konzultanti, kteří mohou poradit ohledně výstavby nových budov. Agentury, které dohlížejí v zastoupení farmářů na účetnictví, zaměstnávají fiskální a finanční specialisty, schopné poradit. Obdobně dodavatelé pesticidů a krmiv mají své specialisty pro poradenskou činnost. Také firmy, které nakupují produkty, zaměstnávají odborníky, kteří mohou poradit metody na zlepšení kvality produktů. Celkové množství lidí, zaměstnaných dodavateli a zpracovateli, kteří se zabývají poradenstvím, je odhadnuto asi na 2 000.

Přístup informací k jednotlivým poradenským konsultantům

Lidé poskytující poradenské služby zemědělství dostávají své informace z různých zdrojů. Mnozí farmáři a pěstitelé jsou sami zdrojem zkušeností a informací, zvláště jednali-li se o technické inovace; často farmáři a pěstitelé sami nebo ve spojení s experty zlepšují nové stroje, budovy a pracovní metody. Navíc získávají znalosti z výzkumných ústavů jak v Nizozemí, tak v jiných zemích. Nizozemská vláda založila centra, odpovědná za shromáždění, strukturování a rozšiřování znalostí; jsou známa jako referenční centra. Mají za úkol přenášet znalosti na tyto poradce a učitele. Tato centra neprovádějí svůj nezávislý výzkum a nejsou odpovědná za poskytování vzdělávacích služeb osobám, pracujícím v zemědělství.

Zkušenost získaná z těchto referenčních center je různá: někdy plní svou úlohu velmi dobře, zatímco v některých případech pracují příliš pomalu a poradci se obracejí na referenční centra přímo.

Závěr

Nizozemské zemědělství je rozsahem nevelké, ale významem nezanedbatelným úsekem národního hospodářství. Sektor je konkurenceschopný a má velký význam pro nizozemskou rovnováhu v zahraničním obchodu.

Počet lidí zaměstnaných v zemědělství lehce stoupá, počet rodinných příslušníků však klesá, ale je vyrovnán růstem zaměstnanců. Zahrádnictví je dynamický sektor a velkým zdrojem zaměstnanosti zejména pro mladé lidi. Na druhé straně počet pracujících v mlékárenství a v orném farmářství klesá. Tento sektor je charakteristický větším počtem starších lidí.

Vyrovnat poptávku s nabídkou po pracovní síle je proces probíhající flexibilně. V sektorech, kde se produkce zmenšuje, počet zaměstnaných osob klesá pomaleji než je objektivní potřeba pracovních sil. Teoreticky by produkce mohla být dosažena se značně menším počtem pracovních sil.

Zemědělský pracovník získává základní znalosti návštěvou zemědělských výukových zařízení. V nizo-

zemském vzdělávacím systému děti do 12 let navštěvují základní školu. Potom následuje tříletý kurs sekundárního vzdělávání (II. stupeň). Po tomto II. stupni mohou nastoupit do odborného kursu speciálně zaměřeného na zemědělství: zde si mohou vybrat mezi dvou, tří a čtyřletým kursem. K těmto kursům přistupuje ještě široká paleta mimořádných kursů speciálně určených pro zemědělství.

Zemědělské vzdělávání je organizováno ve speciálních centrech. Náklady na denní studia jsou hrazeny centrální vládou. Kromě důrazu na produkční fakta se stále více zdůrazňují aspekty udržitelnosti a přírodního prostředí. Výsledkem velké pozornosti věnované země-

dělskému vzdělávání v Nizozemí je současná vysoce kvalifikovaná pracovní zemědělská síla.

Velká část moderních informací přichází k zemědělcům v obchodních časopisech a pomocí poradenských služeb, jimiž se zabývají různé organizace. Největší z těchto organizací se sestává z dřívějšího vládního servisu privatizovaného v roce 1993; koncentruje především technické a ekonomické poradenství. Dále existuje široká škála obdobných služeb a firem schopných poradenství. Vláda podporuje tuto činnost financováním referenčních center, která jsou zodpovědná za shromažďování a rozšiřování znalostí, které pak používají jednotliví pracovníci poradenství přímo v jednotlivých zemědělských podnicích.

Doc. ing. Vladimír J e n í č e k, DrSc., Česká zemědělská univerzita, Praha, Česká republika

SOCIOLOGY, ENVIRONMENT, AND MODERNITY: ECOLOGICAL MODERNIZATION AS A THEORY OF SOCIAL CHANGE

SOCIOLOGIE, ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ A MODERNITA:
EKOLOGICKÁ MODERNIZACE A TEORIE SOCIÁLNÍCH ZMĚN

Spaargaren, G. – Mol, A. P. J.

Society and Natural Resources, 1992, Vol. 5, pp. 323–344

Arthur P. J. Mol a Gert Spaargaren se zabývají sociologií prostředí na Zemědělské univerzitě ve Wageningen v Nizozemsku. Jejich práce se soustřeďují na otázky sociální změny ve vztahu ke globální ekologické krizi, na pojetí modernity ve vztahu k prostředí a společnosti rizika, na otázky technologie, ekologické modernizace a environmentálního managementu. Sřadem jejich pozornosti je i ekologičtější způsob produkce i spotřeby a jeho šance, potřeba institucionální změny společnosti i studium způsobů života ve vztahu k prostředí, stejně jako národní i mezinárodní environmentální politika. Oba pracují v redakci časopisu *Society and Natural Resources*, který je vydáván ve Velké Británii. Tento časopis také přinesl dvacetistránkovou studii o ekologické modernizaci jako teorii sociální změny (Spaargaren, G. – Mol, A. P. J.: *Sociology, Environment, and Modernity: Ecological Modernization as a Theory of Social Change*. *Society and Natural Resources*, 1992, Vol. 5, pp. 323–344).

Článek podává přehled a kritiku dosavadních teorií o vztahu mezi prostředím a institucionálním vývojem moderní společnosti. Autoři člení *sociologické řešení environmentální problematiky* na tři základní školy. První z nich vychází z marxistické perspektivy nepřetržitého růstu produkce jako hlavní příčiny narušení přírodních základů. Další směr při analýze poškození prostředí zdůrazňuje industriální rozměr modernity a konečně třetí škola upozorňuje na neproduktivnost vývoje moderní společnosti. Mol a Spaargaren žádnou z těchto myšlenkových škol nepovažují za dostatečně vystihující vztah mezi institucionálním vývojem moderní společnosti – ať už kapitalistické, industriální nebo jiného typu – a v tomto smyslu tvrdí, že environmentální sociologie je teprve na svém teoretickém počátku.

Při definování modernity se autoři shodují s Giddensovým pojetím a chápou industrialismus a kapitalismus jako dvě ze čtyř institucionálních dimenzí nebo organizačních seskupení, která můžeme zkoumat i odděleně a jsou významnými znaky modernity. Zbývajících dimenzí modernity jsou pak „Kontrola“ (informací a sociální kontrola) a „Vojenská síla“ (Kontrola prostředků násilí).

Za jednu z teorií, která se přímo zabývá vztahem prostředí a moderní společnosti, považují autoři teorii ekologické modernizace, která je podle nich populární hlavně pro své úzké spojení s myšlenkou udržitelného rozvoje a se současnými změnami v ekologické politice i hnutích některých západoevropských zemí. Politické pojetí udržitelnosti současné ekologické situace vychází z řešení vztahu mezi institucionálním vývojem moderní společnosti a zachováním její existenční základny neobnovitelných zdrojů.

Autoři tvrdí, že poměrně široká shoda o trvale udržitelném rozvoji jako koncepci překonání ekologické krize má příčiny jednak v tom, že koncepce je poměrně mlhavá a tak dovoluje řadu interpretací, jednak v tom, že Komise H. Brundtlandové pojala udržitelný rozvoj jako integrování ekologické kvality s ekonomickým růstem. Ekonomický růst a technický rozvoj, které patří k důležitým znakům modernity, jsou zde chápány jako slučitelné podmínky pro udržení trvalé základny a ne jako hlavní příčina destrukce životního prostředí.

Koncepce trvale udržitelného rozvoje zatím není vědecky propracována do té míry, aby nebylo možné různé chápání základních pojmů. Proto Mol a Spaargaren z ní vycházejí pouze rámcově a zabývají se ekologickou modernizací z analytického a sociologického hlediska jako pojmem, který politicky souzní s prvotním politickým konceptem trvale udržitelného rozvoje.

Při své analýze a hodnocení teorie ekologické modernizace vycházejí autoři z prací řady autorů, nejdetailněji z díla německého sociologa Josepha Hubera. Huber považuje ekologickou modernizaci za historickou fázi vývoje moderní industriální společnosti a zdůrazňuje přitom logiku industrialismu jako centrální pro vývoj této společnosti. Při ekosociálním obratu jde podle Hubera o modernizaci produkčních a spotřebních cyklů pomocí nových, inteligentnějších a prostředků prospívajících technologií. Tak jako v první fázi byl klíčovou technologií parní stroj, při této superindustrializaci je technologie čipů prostředkem ekologického obratu, stejně jako další čisté technologie.

Huber rozlišuje tři analytické kategorie moderní společnosti: industriální systém (technosféru), živý

svět (sociosféru) a přírodu (biosféru). Podle něj je hlavním problémem současné společnosti kolonizování sociosféry a biosféry industriálním systémem (technosférou), což lze překonat ekosociální přestavbou technosféry a tu právě Huber nazývá ekologickou modernizací.

Mol a Spaargaren hodnotí Huberovu teorii jako cenné východisko pro analýzu s ohledem jak na modernitu, tak na hlavní rozměry ekologické krize, které jsou v zatížení základny udržitelné existence.

Ve své kritice vytýkají této koncepci *technologicky a evolučně deterministický pohled* na sociální vývoj, charakteristický pro teorie industriální společnosti. Ekologický obrat je podán jako nevyhnutelné, automatické stadium – systém sám sebe opraví, aby byl ekologicky vhodný. Technologické inovace jsou v tomto chápání motorem pro socioekologickou změnu a dochází k nim automaticky. Determinují jak změny uvnitř industriálního systému, tak změny v jeho vztahu k sociálnímu a přírodnímu prostředí. Lze tedy mluvit o určitém technologicky deterministickém charakteru teorie ekologické modernizace.

Centrální zájem ekologické modernizace se soustřeďuje na vyčerpání přírodních zdrojů a znečištění prostředí ve vztahu k udržitelné bázi existence. Vztahem mezi sociosférou a ničením přírody se Huber nezabývá. Autoři naopak zdůrazňují, že přírodu chápou v její dualitě: nejen ve vědeckém smyslu slova jako teoretický koncept udržitelné báze existence („abstraktně-univerzální matematizovaná příroda fyzikálních věd“), ale také jako „vnímanou“, tušenou a každodenně prožívanou přírodu.

Podle Mola a Spaargarena právě tato *druhá dimenze přírody* je také *druhou dimenzí environmentální krize*, souvisí s každodenní činností člověka jako aktéra zacházejícího s touto přírodou, s její integritou, jejími vnitřními hodnotami i její hodnotou pro lidi. Analyzovat tento pohled by měli podle autorů právě environmentální sociologové. Ti by však měli přitom věnovat velkou pozornost současné podobě a profilu společnosti jako společnosti rizika. Vidí těsnou souvislost mezi rizikem a vyrovnáváním se lidí s ekologickou krizí v každodenním životě.

Konečně třetí z podstatných slabín vidí autoři v tom, že teorie ekologické modernizace je *přehnaně optimistická* ohledně možností dynamiky trhu a příliš málo pozornosti přikládá roli státních institucí. To už souvisí s tím, že zmíněná teorie přesáhla teoretický rámec a má těsnou souvislost s politickými programy, které různými způsoby přistupují k řešení ekologické krize.

Mol a Spaargaren rozdělují tyto *politické programy* do dvou základních a třetího typu, který se objevoval spíše mimo oficiální politické pole.

První typ environmentálního politického programu se soustředil na kompenzaci způsobených škod na životním prostředí a minimalizování účinků rostoucí produkce a spotřeby použitím dodatečných technologií. Tato „stará strategie“ *dodatečně napravování škod*, použití nových technologií bez zásahu do celkové

struktury procesů výroby a spotřeby, byla již v Nizozemsku opuštěna na konci 80. let.

Druhý politický program v souladu s teorií ekologické modernizace a ve snaze o položení základu pro trvale udržitelný rozvoj se soustřeďuje na změnu procesů výroby a spotřeby. Obsahuje použití čistých technologií, ekonomické zhodnocení přírodních zdrojů, změnu spotřebních vzorů – celkově je jeho principem *prevence*. Pochopitelně existuje uvnitř tohoto bloku řada nevyřešených problémů a neukončených diskusí o konkrétních postupech, rychlosti procesu, pořadí důležitosti i potřebě jednotlivých opatření, ale existuje – alespoň v Nizozemsku – poměrně široká shoda o tom, že ekologická modernizace je považována za cestu z ekologické krize. Proto lze podle autorů mluvit o tom, že oficiální politika přechází od prvního typu ke druhému typu programu.

Současné k druhému typu politického programu přechází i velká část ekologického hnutí, která dosud zastávala *třetí typ programu řešení ekologické krize*: jeho obsahem byla ekologická a sociální reforma orientovaná na demodernizaci, na postupnou deindustrializaci ekonomie, na výrobu v menším měřítku (malé je krásné), na jednotky s úzkým spojením mezi výrobou a spotřebou. Tato strategie ze začátku 70. let ztrácí postupně svou značnou atraktivnost.

V 80. letech dochází v Nizozemsku k obratu jak v postoji k hlavním institucím moderní společnosti, tak v ideologii *antimodernity* v environmentálním hnutí. Hlavními důvody jsou socioekonomická stagnace a krize, rostoucí akceptování environmentálního hnutí státními institucemi i konkrétní úspěchy skromnějších ekologických strategií ve srovnání s bídnými výsledky třetího typu programu.

Nový přístup k těmto problémům, který je již charakterizován jako ekologická modernizace (nebo zmíněný druhý typ politických programů), vychází z potřeby zajistit trvale udržitelný rozvoj. Jeho hlavní rysy jsou podle Spaargarena a Mola: uzavření základních cyklů (řetěz od suroviny přes výrobu k výrobku, odpadům a recyklaci musí obsahovat co nejméně mezer), šetření energií a zlepšené využití obnovitelných zdrojů energie, zlepšení kvality výrobních procesů a výrobků. Důraz na šetření a kvalitu může být tím mostem, který převádí některé ekologické aktivisty z původního třetího typu programu řešení ekologické krize do blízkosti tábora přívrženců ekologické modernizace, podporovaného nyní v Nizozemsku oficiálními institucemi i při nepopíratelné existenci značných názorových rozdílů.

V 90. letech chce vláda uplatnit finanční stimuly k tomu, aby výrobci i spotřebitelé pocítili svou odpovědnost vzhledem k prostředí a aby zahrnuli do ekonomického rozhodování i náklady na dopady do prostředí. Průmysl, zemědělství i ostatní zájmové skupiny, celý soukromý sektor je veden ekologickým managementem a ekologickým auditem k tomu, aby ekologizoval produkci a postupně měnil vzory chování. Celý proces je na počátku.

Příznačné pro něj je, že vzniká na základě širokého konsensu, zahrnujícího i původně opoziční *ekologická hnutí*. Ta již nejsou ze zásady proti technologickým inovacím a velké průmyslové produkci, ale proti těm, které škodí prostředí. Procesy modernizace se musí podrobit ekologickým limitům a s touto podmínkou je přijímána ekologická modernizace. Toto paradigma však obsahuje nevyhnutelně i určité limitování ekonomického růstu.

Mol a Spaargaren tvrdí, že idea trvale udržitelného rozvoje v kombinaci se změnami politiky vůči životnímu prostředí i se změnami v postojích a cílech ekologických hnutí v západoevropských zemích jsou hlavním základem pro široce přijímanou *teorii ekologické modernizace jako východiska ze současné ekologické krize*.

Její obsáhlá stať je zajímavým podnětem k teoretickým úvahám a ke komparaci s našimi podmínkami. Poskytuje kritický přehled relevantní literatury i aplikaci na nizozemské podmínky a situaci. Ve svém úsilí teoreticky analyzovat problémy současné ekologické krize, možných environmentálních reforem a moderní společnosti i jejích institucí pokračují oba sociologové v dalších studiích (např. *Environment, Modernity and the Risk-Society: The Apocalyptic Horizon of Environmental Reform*. *International Sociology*, 1993, Vol. 8, No. 4, pp. 431–459).

V neposlední řadě je studie A. Mola a G. Spaargarena dokladem potřeby a vhodnosti sociologického přístupu k analyzování obecných problémů prostředí v kontextu vývoje společnosti, stejně jako nemožnosti koncipovat obecné teorie společnosti bez teoretického konceptu prostředí.

PhDr. Jana Šindlářová, Ústav práva a sociologie, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita,
Brno, Česká republika

**Subscription list
of scientific journals published
in the Institute of Agricultural and Food Information, Prague**

In this institute scientific journals dealing with the problems of agriculture and related sciences are published on behalf of the Czech Academy of Agricultural Sciences and Slovak Academy of Agricultural Sciences. The periodicals are published in the Czech or Slovak languages with summaries in English or in English with summaries in Czech or Slovak.

Journal	Number	Yearly subscription in USD (including postage)	
		Europe	overseas
Rostlinná výroba (Plant Production)	12	118,-	123,-
Živočišná výroba (Animal Production)	12	118,-	123,-
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	12	118,-	123,-
Lesnictví – Forestry	12	118,-	123,-
Veterinární medicína (Veterinary Medicine – Czech)	12	92,-	96,-
Potravinářské vědy (Food Sciences)	6	48,-	56,-
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	4	35,-	37,-
Ochrana rostlin (Plant Protection)	4	35,-	37,-
Genetika a šlechtění (Genetics and Plant Breeding)	4	35,-	37,-
Zahradnictví (Horticultural Science)	4	35,-	37,-

Please send your order to the address: Editorial Office of scientific journals
Ústav zemědělských a potravinářských informací
(Institute of Agricultural and Food Information)

Slezská 7
120 56 Praha 2
Czech Republic

Subscription fees send to account No. 86335-011/0100, Komerční banka, Praha 1 (CR)

VYBRANÉ PŘÍKLADY PŘÍPADOVÝCH STUDIÍ ZE ZÁPISNÍKU PODNIKATELSKÝCH INICIATIV ORGANIZACE PRO EKONOMICKOU SPOLUPRÁCI A ROZVOJ

Tato příloha uvádí další z případových studií o klíčové úloze místních iniciativ pro rozvoj zaměstnanosti v různých státech světa. Zemědělská ekonomika, 40, 1994, č. 11 ve své příloze uvedla cíle, postupové kroky a součásti místních iniciativ na podporu zaměstnanosti a dokreslila je jednou z mnoha případových studií o řešení problematiky venkova v Belgii. V této příloze uvádíme další dvě případové studie, ve kterých je možné hledat nápady a zkušenosti jak předcházet růstu nezaměstnanosti u nás.

Předem je nutné upozornit na to, že zde uvedené případové studie nemusí vycházet z podmínek, kterými náš čtenář žije. Právě proto autoři sborníku rozlišili případové studie podle podmínek jejich vzniku na ty, kde iniciativa vychází od oblastí (shora), a na ty, kde jsou prioritní místní iniciativy (zdola).

Oblastní iniciativy jsou dále rozlišeny, podle příčiny jejich vzniku, na:

- oblastní strategie rozvoje,
- reakce na uzavírání továren,
- důsledky omezování zbrojní výroby.

Místní iniciativy jsou rozlišeny podle toho, komu pomáhají zvyšovat zaměstnanost, na:

- pomoc podnikatelům,
- výcvik a rekvalifikaci.

Porovná-li si čtenář výše uvedené příčiny nezaměstnanosti a zdroje jejího omezování se svými zkušenostmi, může považovat snahy i podporu zdrojů předcházejících růstu nezaměstnanosti v ČR za nedostatečné. Je možné diskutovat i o tom, zda je prevence růstu nezaměstnanosti nutná, předčasná nebo opožděná. V každém případě je vhodné se seznámit s případovou

studií o úspěšné práci střediska rozvoje podnikání v Greenestone v Kanadě.

Ačkoliv se v názvu případové studie hovoří o oblastním středisku rozvoje a o jeho financování z Národního programu termínovaných obchodů pro obce, spočívalo těžiště řešení problému na místních podnikatelích. Řešení tedy vycházelo zdola a podmínky byly upraveny shora.

V současné době se v našich sdělovacích prostředcích diskutuje o použití termínovaných obchodů při řešení znečištění životního prostředí a do značné míry je problematika termínovaných obchodů vyřešena v zemědělství, kde je připravena k realizaci. To znamená, že i když tato případová studie může mít pro pesimisty nádech futurismu, může právě toto řešení být schůdné pro naše podmínky.

Druhá případová studie má za úkol ukázat přízemní, laciné a velmi pracné řešení místní strategie rozvoje. Příklad pochází opět z Kanady s názvem Yukon 2000. V této případové studii je kladen důraz na hledání společných potřeb na bázi kompromisu. Stanovením společných potřeb skutečně došlo k nalezení odpovídajících zdrojů k financování místního rozvoje, avšak zcela se již nepodařilo udržet názory lidí na společné potřeby po celou dobu realizace projektu. Pokud by se u nás udržení souhlasu správným informačním systémem podařilo vyřešit, možná by se dosáhlo trvalejšího zlepšení situace v různých oblastech.

Doufáme, že si při seznámení s oběma případovými studiemi uvědomíte jemné odstíny, které rozhodují o tom, co je možné použít a jak, abychom se při prosazování dobra nedopustili nejhorších kompromisů.

Ing. Zdeněk Linhart, CSC., katedra řízení PEF ČZU Praha, Česká republika

STŘEDISKO ROZVOJE PODNIKÁNÍ V GREENSTONE: KANADA

Oblast a problém

Místo: Oblast Greenstone v severní Manitobě, která je součástí západní Kanady, je složena z obcí: Flin Flon, Cranberry Portage a Snow Lake.

Tradiční činnosti: V Cranberry Portage lesnictví, ve Flin Flon a Snow Lake je to Hudson Bay Mining and Smelting Company (Důlní a hutní společnost v Hudsonově zálivu).

Problém: Hudsonská důlní a hutní společnost vložila 188 milionů dolarů do projektu omezení emisí kyslíčnicku siričitého z továrny ve Flin Flon. Na doplnění: Tento projekt by podstatně snížil potřebu pracovních sil uzavřením dolu Rod Mine v listopadu 1991 a uzavření dalšího důležitějšího dolu bylo plánováno na květen 1992. Pokles poptávky po výrobcích ze dřeva vedl v Cranberry Portage k propouštění. Všechny tři obce takto potkal vážný hospodářský pokles a nezaměstnanost.

Iniciativa

Středisko rozvoje podnikání v Greenstone nabízí finanční výpomoc, technické a poradenské služby malým, začínajícím podnikatelům.

Cíl: Vytvořit pracovní příležitosti povzbuzením malých, začínajících podnikatelů.

Právní forma: Nezisková organizace.

Partneři: Kanadský úřad pro zaměstnanost a přistěhovalectví (federální agentura), Komora střediska rozvoje podnikání, složená z představitelů místních podniků, bank a pojišťoven a Místní výbor pro termínované obchody v Greenstone sestávající z podnikatelů, bankéřů, učitelů a místních autorit ve Flin Flon, Cranberry Portage a ve Snow Lake (termínovaným obchodem se rozumí prodej nebo nákup ještě nevyrobeného nebo nenakoupeného zboží za oboustranně přijatou cenu, za účelem vyvážení se kolísání cen, placených v hotovosti za již existující výrobky).

Financování: Prostřednictvím Národního programu termínovaných obchodů pro obce, vedeného kanadským úřadem pro zaměstnanost a přistěhovalectví.

SRP (Středisko rozvoje podnikání) v Greenstone vzniklo jako jeden z prvků širší národní snahy v rámci programu termínovaných obchodů v obcích, který je sponzorován národní vládou a řízen kanadským úřadem pro zaměstnanost a přistěhovalectví (KÚZP). Program termínovaných obchodů pro obce je částí kanadské strategie zaměstnanosti, která byla oznámena v roce 1985, aby vyzvala ke změně a regulaci trhu práce. Program termínovaných obchodů pro obce usiluje o pomoc oblastem, trpícím nezaměstnaností z důvodu uzavření továren nebo z důvodu všeobecné hospodář-

ské změny. Tři výše zmíněné obce v roce 1986 spojily síly, aby se zaměřily na všeobecné ekonomické problémy oblasti (pokles populace, nadměrná závislost na jednom odvětví a nedostatek nových pracovních příležitostí) zažádáním o finanční pomoc v rámci programu obecních termínovaných obchodů (POTK).

Po přijetí žádosti spolupracovaly všechny tři obce s KÚZP s cílem vytvořit výbor pro termínované obchody v obci, odpovědný za vytvoření vhodné strategie rozvoje pro oblast Greenstone. Výbor sestával ze širokého spektra lidí z obce a z byznysu, bankéřů, učitelů a z místních autorit. Každá ze třech obcí měla ve výboru tři zástupce. Vnější konzultanti byli pověřeni pracovat se zástupcem KÚZP při přípravě dlouhodobé strategie rozvoje oblasti, která měla vytvořit vhodný poměr iniciativ na podporu zaměstnanosti a alternativ financování v rámci programu obecních termínovaných obchodů.

V roce 1987 bylo vytvořeno středisko rozvoje podnikání jako jedna z pěti možností, pro které bylo dostupné financování z POTK. (Ke zbývajícím čtyřem možnostem patřily: iniciativa k sebezaměstnávání, příjmy nákup školení, přenesení využitelné pomoci a fond obecních iniciativ, který podporuje inovační návrhy, které vytváří dlouhodobou zaměstnanost a nejsou schopné získat financování z jiných zdrojů).

K cílům greenstonského SRP patří: vybavovat rozvoj malého podnikání (udržování/rozšiřování existujících podniků a rozvoj nových), podporovat místní podniky formou úvěrování, ručení úvěrů a majetková účast jako pomoc k vytvoření dodatečných pracovních příležitostí v soukromém sektoru a konečně opatřit technické a konzultační poradenství pro malé podniky.

Správní rada SRP sestává z devíti členů. Z každé ze tří obcí jsou v ní přítomni dva zástupci a tři členové zastupují výbor POTK. Správní rada si založila výkonný výbor, složený z předsedy, místopředsedy a tajemníka/pokladníka. Předseda, volený členy správní rady, zajišťuje, že SRP plní své cíle a úkoly. Místopředseda zastupuje předsedu v jeho nepřítomnosti. Tajemník/pokladník je odpovědný za veškerou obchodní dokumentaci, evidenci a finanční účty a také za přípravu na výroční audit SRP.

Vedle správní rady má SRP čtyři stálé výbory. Role finančního výboru spočívá ve zjišťování, zda je k dispozici dostatek dlouhodobých i krátkodobých finančních zdrojů. Výbor inventarizace investic sestavuje žádosti o úvěry a správní radě doporučuje jejich schválení nebo odmítnutí. Plánovací a personální výbor kontroluje cíle a úkoly SRP, monitoruje postup a doporučuje nové iniciativy. Výbor k vytváření veřejného povědomí jedná s obcí tak, aby se ujistil, že všichni obyvatelé oblasti vědí o službách, které SRP nabízí, že vědí o je-

ho funkci i o jeho celkovém účelu vytvářet stále pracovní příležitosti pro rozvoj oblasti.

SRP má generálního manažera, který přímo odpovídá předsedovi správní rady a odpovídá za celkovou funkci střediska. K jeho odpovědnosti náleží řízení a hodnocení administrativních a funkčních činností (technická a finanční pomoc) SRP ve světle cílů a úkolů určených této organizací. Plánuje, řídí a kontroluje provozní a investiční fondy a účty, připravuje měsíční plán činnosti a finanční zprávy. Generálnímu manažerovi jsou podřízeni obchodní analytici a tajemník/účetní.

Funkce SRP lze rozdělit do dvou hlavních kategorií: finanční pomoc v rámci investičního fondu a technická pomoc v rámci technických a poradenských služeb. V rámci první kategorie SRP nabízí úvěry, ručení úvěrů nebo majetkovou spoluúčasť podnikatelům s úmyslem založit firmu nebo existujícím podnikům, které si přejí expandovat a vytvářet nové pracovní příležitosti. Výbor inventarizace investic vyžaduje od každého klienta, který chce získat přístup k fondům, připravit detailní podnikatelský plán, obsahující:

- popis trhu: potenciál, demografická charakteristika a existující konkurence,
- popis podniku: areál, zaměstnanci, provozní metody, strategie a propagace,
- finance: finanční prohlášení, odpisy a zisk, zdroje a žádosti o dotace fondů, majetek vlastníků a prohlášení o osobních vztazích,
- soubor životopisů podnikatele a jeho zaměstnanců.

Schází-li žadateli znalost k sestavení takového plánu, pomáhá mu obchodní analytik SRP v každé z výše uvedených oblastí. Obchodní analytik navíc opatřuje podnikům a podnikatelům detailní konzultace a informace, pomáhá jim s přípravou žádostí o financování ze SRP a radí jim ohledně dalších finančních zdrojů. Již existující podniky obdrží pomoc v zájmu své transformace nebo expanze.

Když podnikatel předloží svůj plán, výbor inventarizace investic použije tuto informaci k tomu, aby určil, zda navržený podnik bude vytvářet dostatek zisku ke splacení úvěru, zda-li má management dostatek zkušeností, aby provozoval úspěšný podnik, zda-li podnikatel investoval dostatečný majetek, aby byl zavázán a zda-li jsou k dispozici dostatečné záruky pro případ likvidace. Na základě této vnitřní analýzy výbor formuluje své doporučení a sdělí je správní radě, která rozhodne s konečnou platností.

V oblasti technických a poradenských služeb SRP v Greenstone nabízí podnikatelům a existujícím firmám konzultace, technickou a výcvikovou pomoc. Ve finančním roce 1990/91 organizovalo SRP čtyři workshopy (tvůrčí dílny) a školení na témata účetnictví, daňení zboží a služeb, školení ředitelů a „Jak založit malý podnik“. SRP v Greenstone navíc udržuje obchodní knihovnu se současnými publikacemi o podnikání, s 52 videokazetami na témata řízení podniku, které mohou být prohlíženy buď v místnosti SRP s videem, nebo doma. Za poplatek 15–17 dolarů za hodinu vede SRP denně

účetnictví, včetně psaní šeků, styku s bankou, výplatní listiny a bilance hlavní knihy.

SRP v Greenstone, ve spolupráci se vzdělávacími ústavy, sponzorovalo mezinárodní neziskové obchodně ekonomické vzdělávání pod názvem „Program mladého činu“. Programu se účastní 12 až 20 studentů vyšších škol, kteří s pomocí obchodních poradců (dobrovolníci) založí společnost, vytvoří výrobek nebo službu a provozují společnost po dobu fiskálního cyklu. Ve svém podniku vycházejí ze vzorů skutečných obchodních společností a jsou schopni získat pozornost „skutečného světa“, která se zaměřuje na prosperitu jejich podniku. Generální manažer SRP v Greenstone navíc spolupracuje s obecní College v Keewatin na vyhodnocování podnikatelských plánů studentů a také přednáší třídy orientované na řízení podnikání o tom, jak připravit účelný podnikatelský plán tak, aby bylo možno získat financování.

Vyhodnocení

Je jasné, že SRP v Greenstone je výsledkem spolupráce na mnoha úrovních. Rámec národně sponzorovaného Community Futures Program (POTK) umožnil třem obcím Flin Flon, Cranberry Portage a Snow Lake formovat partnerství mezi jejich výbory pro rozvoj a tak vytvořit výbor pro obecní termínované obchody. Vytváření celkové hospodářské strategie oblasti se účastnil i Employment and Immigration Canada (KÚZP), vnější konzultanti a zástupci každé z místních obcí. Toto partnerství, nadšený a spolupráce, umožnily vytvoření Business Development Center (SRP).

SRP v Greenstone vytvořil hustou síť z místních podnikatelů, z členů rady a bank všech třech obcí, kteří se účastnili ve správní radě i v práci výborů. Do spolupráce byly vtaženy i vzdělávací ústavy. Generální manažer SRP se účastní práce „agenturně propojovacího“ výboru KÚZP, který udržuje hladinu informovanosti o činnosti SRP v Greenstone o plánech ostatních místních institucí.

V roce 1990–1991 bylo SRP v Greenstone schopno pomoci při přípravě 21 podnikatelských plánů, které vyústily do 15 založených podniků. Výsledkem bylo vytvoření 44 stálých pracovních příležitostí a 180 klientů získalo pomoc ve věcech obchodu, vázání se na zakládání podniku, expanzi, financování, výzkum trhu, výzkum výrobku a vládní podporované programy. SRP udělilo 15 úvěrů a dalším sedmi pomohlo získat vnější financování. Splátkové kalendáře těchto úvěrů byly vypracovány podle typu dlužnického podniku s úrokem na úrovni minimální úrokové sazby primární banky plus 1 %.

Hlavním problémem SRP v Greenstone v roce 1990/91 bylo nalézt schopného analytika obchodu, což vyústilo ve zpoždění vydávání zpravodaje a přehledu strategií a postupů, nezbytných pro vyhodnocení práce SRP v Greenstone. Z praktického pohledu je nejslabší stránkou programu nedostatek autonomního financová-

ni: financování SRP i dalších programů obecních termínovaných obchodů pochází téměř výlučně od národní vlády. Provozní náklady střediska jsou dotovány z úvěru a investičních fondů.

Síť SRP, vzniklá v Kanadě, je velmi úspěšná v postupu směrem k oživení místního hospodářství v oblastech s poklesem tradičních sektorů. Úspěch byl měřen počtem založených a expandujících podniků, diversifikací sektorů, udržováním počtu a vytvářením nových pracovních příležitostí a rozvojem podnikání. Paramet-

ry programu s širokým záběrem, umožňující každé organizaci postupovat podle místních podmínek, byly základem příčinou tohoto úspěchu. Každé SRP je navíc kontrolováno a řízeno v místě a úředníci z národní úrovně, kteří program zavádí, sami na sebe pohlíží jako na poradce, ne kontroly. Hlavní důraz spočívá na budování místních kapacit. A na konec: SRP jsou součástí širšího úsilí, zaměřeného na dlouhodobý setrvalý rozvoj, nikoliv jen na krátkodobé rychlé vyléčení.

YUKON 2000, STANOVENÍ POTŘEB: KANADA

Oblast a problém

Geografické souvislosti: Oblast Yukonu je na dalekém severozápadě Kanady o rozloze 480 000 km² a představuje 4,8 % celkové rozlohy Kanady. Svými 27 300 obyvatel (z nich dvě třetiny žijí v hlavním městě Whitehorse) je oblast řídce osídlena.

Tradiční činnosti: Hornictví (hlavní je Cyprus Anvil Mine a další dva lomy).

Problém: Vážný ekonomický zvrat k horšímu začátkem osmdesátých let a příkrý pád cen surovin vedl k uzavření všech tří dolů a železnice v roce 1986. Zaměstnanost poklesla jako důsledek hromadného odstěhování a pokračujícího nedostatku poptávky po zdrojích z tohoto teritoria. Oblastní zastupitelstvo našlo zaměstnání jen pro 40 % pracovníků na plný úvazek a celá oblast měla nižší úroveň příjmů na domácnost než zbytek Kanady.

Iniciativa

Yukon 2000 je místní strategie rozvoje, založená na stanovování potřeb.

Cíl: Založit životaschopné a diversifikované ekonomické činnosti, které vytvoří pracovní příležitosti pro uvolněné horníky. Dlouhodobým cílem je periodicky kontrolovat ekonomiku Yukonu, aby se předcházelo vysídlování již i tak řídké populace.

Právní forma: Vůdčí organizací je Yukon Economic Council, to znamená oblastní agentura vlády.

Partneři: The Yukon Territorial Government, the Yukon Economic Council, místní činitelé, obchodní komora, místní odbory, místní podnikatelé, jednotlivci, zájmové skupiny obyvatelstva a konzultanti.

Financování: Yukon Territorial Government.

Představitel oblastní agentury vlády Tony Penikett zjistil, že jakýkoliv plán na diversifikaci hospodářství

Yukonu by musel vyjít z místní spoluúčasti a stanovení potřeb. Oblast měla již zkušenosti s úsilím o ekonomický rozvoj v podobě fondů od národní vlády, směřujícím shora dolů, které naneštěstí nedosáhly trvalejšího účinku ve smyslu dosažení skutečné změny a ekonomické nezávislosti Yukonu. Penikett zdůvodnil nutnost něco udělat, tedy iniciativu, takto: „Špatný den na londýnském trhu kovů nebo asijský tavič může zruinovat naše životy... potřebujeme posílit naši základnu a zdokonalit místní řízení. Neuděláme-li to sami, cizinci to udělají za nás. Tak malá komunita v tak velké oblasti by měla táhnout společně za jeden provaz nebo by se měla rozdělit“.

Strategie plánování: Stanovení potřeb

Projekt Yukon 2000 byl odstartován s pomocí společného úsilí vládního představitele a organizací soukromého sektoru. Lze to charakterizovat jako strategické plánování rozsáhlé komunity, které vyhledávalo místa s ekonomickou závislostí na vnějších silách, aby potom usnadnilo život obyvatelům. Na projekt by mělo být pohlíženo jako na pokračující proces spíše než jako na jednorázovou, k životu postačující snahu o všeobecné oživení po negativních příznacích vyvolaných spolehlivým se na jedno průmyslové odvětví.

Postup sestával z řady schůzí a tvůrčích diskusí, zahrnujících široké spektrum jednotlivců a skupin z celého Yukonu. První vlna tvůrčích diskusí byla pořádána v městě Faro, které bylo symbolem ekonomického poklesu Yukonu, protože bylo místem sídla uzavřeného dolu Cyprus Anvil Mine. Počet obyvatel města poklesl z 2 300 v roce 1982, po uzavření dolu, na 80 v roce 1985. Tvůrčích diskusí se zúčastnilo šedesát delegátů z mnoha organizací. Byli mezi nimi odboroví předáci, starostové, zástupci původního obyvatelstva Yukonu. Všichni tyto účastníci vyjádřili potřebu přesunout vládní

ní zdroje do yukonských komunit a podpořit výzkum v oblastech jako je severní farmaření, lesnictví a lokální těžba.

Delegáti tvůrčích diskusí ve Faro určili čtyři dlouhodobé cíle a cílové záměry:

- potřeba vytvoření činností, které umožní lidem žít na Yukonu,
- opatření ke zlepšení kvality života, založená na místně určených potřebách ekonomického rozvoje,
- obrátit se na problém chudoby, sociální nerovnosti a rovného přístupu k příležitostem,
- nakonec vyjádřili obecný záměr členů komunity na převzetí kontroly základních zdrojů prostřednictvím aktivního omezování ekonomické závislosti na vnějším světě.

Oblastní zastupitelstvo návazně založilo Yukon Economic Council, tedy agenturu, která slouží jako kontrolní orgán pro projekt Yukon 2000. Tento orgán by měl pozorovat a konzultovat činnosti a nechat formovat vzájemné vztahy sil v komunitě. Jako odpověď na potřeby, vyjádřené ve Faro, Economic Council zprostředkoval výzkum, směřující do čtyřech oblastí. Týkal se obnovitelných zdrojů, neobnovitelných zdrojů a průmyslu, hledisek komunity a lidských zdrojů. Souběžně bylo zprostředkováno šestnáct podkladových studií, které analyzovaly možné budoucí spojení finančních ústav s rozvojem dolů, lesů a podobně.

Následující rok pokračovala série menších setkání, které určily zvláštní potřeby komunity. Například byly svolány dvě série setkání s představiteli různých odvětví průmyslu, aby diskutovaly strategie podpory ekonomického rozvoje v rámci každého sektoru. Řada sestavených podkladových materiálů o průmyslu obsahovala obecné i zvláštní doporučení pro rozvoj průmyslu. Schůze na podzim a v zimě roku 1986 a na jaře 1987 byly zaměřeny na konzultace se starosty venkovských obcí i z měst, s domorodými náčelníky i s obyčejnými obyvateli, aby byly poznány potřeby různých komunit Yukonu. Následovaly dvě tvůrčí diskuse, které řešily postavení žen a mládeže v ekonomice. Jiné tvůrčí diskuse analyzovaly možnosti omezení nákladné závislosti oblastí na dovážených petrochemických výrobcích, která představuje ročně 100 miliónů dolarů.

Dalším krokem v celkovém postupu byla velká konference se 2 000 delegáty ve Whitehorse, která projednala závěry a stanovila priority pro budoucnost. Na konferenci se účastnil široký vzorek komunity včetně průmyslu, sociálních organizací, zájmových skupin a jednotlivců s různým vzděláním a praxí. Šestnáct do různých sektorů orientovaných zpráv bylo analyzováno a spojeno do šesti kategorií ekonomického prostředí. Tyto zprávy vytvořily rámec pro publikaci, určenou komunitě, s názvem „Podstatné věci: Zpráva obyvatel Yukonu“, která obsahovala náčrt stovek nápadů na ekonomickou diversifikaci, například vytvoření severní banky a propagaci základního výzkumu na Yukonu.

Závěrečná konference pro 120 delegátů se sešla v Dawson City, aby vyhodnotila a určila priority s ohledem na doporučení ze zprávy „Podstatné věci“.

Výsledky této konference byly použity k vytvoření prováděcí strategie Yukon 2000. Před napsáním této strategie angažované osoby konzultovaly na odborech oblastního zastupitelstva vlády, aby realisticky porozuměli těmto doporučením a mohli je přeložit pro konkrétní politiku. Tento proces byl prostředkem pro místní angažované osoby, umožnil jim porozumět přesně tomu, jak mohou být jejich snahy uskutečněny v praxi.

Prováděcí strategie Yukon 2000 byla nakonec publikována na jaře 1988. Byly v ní patrné omezené zdroje místního zastupitelstva vlády a odrazila se v ní i pokračující podpora z komunity a jejích zdrojů. Výsledkem strategie byl oblastní rozpočet na roky 1989–1990 vyzývající k vytvoření fondu rozvoje komunity a fondu rozvoje obchodu. Za zavádění ekonomické strategie a zajištění, že rozpočet bude respektovat priority Yukonu 2000, byla učiněna zodpovědnou vláda.

Tento celý proces byl založen na filosofii místního zastupitelstva, které předpokládalo že: „ekonomický rozvoj vychází od lidí zdola, kteří vytváří i těžší z ekonomické činnosti, nikoliv shora dolů od vlády, která jen podporuje jejich úsilí. Rozhodnutí musí být přijímána, pokud je to možné, na úrovni komunity, kde můžeme vidět své potřeby nejjasněji“. Vláda se potom distancovala od řízení postupu pokud to jen bylo možné a dovolila tak delegovaným autoritám z komunity, aby si vytvořili své vlastní priority.

Tento proces dal vzniknout více jak 30 zprávám, analyzujícím hospodářství Yukonu. Podobně jako i v jiných oblastních programech i Yukon 2000 potřeboval okamžitou akci, aby změnil přístupy místních obyvatel a činitelů a vytvořil prostředí vedoucí ke změně.

Analytické studie hrály kritickou roli v dotváření prováděcí strategie Yukon 2000. Ukázalo se, že ty sektory, kde byl proces spojen s analytickým dokumentem, získaly větší užitek. Například fond pro rozvoj obchodu a fond pro rozvoj komunity byly vytvořeny jako přímý výsledek podkladové analytické práce.

Zavádění Yukonu 2000

Po zmíněném ocenění potřeb načrtlo oblastní zastupitelstvo vlády na Yukonu zvláštní politická opatření:

- finanční a obchodní služby (vytvořit fond rozvoje obchodu s jednoduchým postupem používání, aby se zpřístupnily finance pro podporu místního obchodu),
- příležitosti pro znevýhodněné skupiny (zlepšit přístup ke školení a založit fond rozvoje komunity),
- infrastruktura a doprava (stanovit program na snížení závislosti na dovážené energii a zlepšit cesty),
- sektory informací a technologie (založit Službu a strategii rozvoje technologií na Yukonu a Studijní fond na Yukonu, aby koordinoval a financoval činnosti vedoucí ke zlepšení telekomunikační a řídicí osídlené území Yukonu),
- zemědělství (vyvinout marketingové strategie),

- kulturní a přírodní zdroje (podpořit zpracovatelská družstva a distribuci objednávkových katalogů, marketing yukonského umění a přírodního zboží),
- zpracování (založit podnikatelský inkubátor, program na substituci dovozu, krátkodobou finanční pomoc zpracovatelům a založit výrobu vysoce kvalitního yukonského zboží na export),
- důlní sektor (podpořit další zhodnocení minerálních surovin),
- turistika (vypracovat a propagovat programy pro lovecké průvodce a průvodce divočinou).

Období strategického plánování yukonského projektu vstoupilo do partnerství místní podnikatele, obchodní komoru, místní činitele, konzultanty z oblastního zastupitelstva vlády, odborová sdružení na horizontální i na vertikální úrovni včetně partnerství mezi těmito skupinami a oblastní a národní vládou. Yukon Economic Council sloužil jako oblastní představitel vlády, který zprostředkoval spoluúčast všech těchto skupin spolu s experty zvenčí při přípravě studií a zpráv.

Vyhodnocení

Celkové očekávání projektu Yukon 2000 bylo zcela jasně spojeno s jeho schopností mobilizovat každý sektor k tomu, aby převzal odpovědnost za zlepšení svého života i odpovědnost za ekonomickou životaschopnost oblasti. Přístup k vytváření shody v průběhu řady konzultací a setkání posloužil svému účelu dobře. Projekt

však vytvořil velké očekávání a bude obtížné udržet závazek všech, kteří se na něm podíleli. Také strategie (zahrnující federální vládu, oblastní zastupitelstva a mnoho činitelů ze soukromého sektoru) znamenala výzvu. Oblastní zastupitelstvo na Yukonu se snažilo jednat s federální vládou o postupném předání jistých oblastí jejich zákonodárné pravomoci, ale výsledek není jistý.

Yukon 2000 je dlouhodobý proces, nikoliv lék, který přes noc vyléčí nemoci ekonomiky. Jeho strategie byla šitá na míru oblasti, ale toto nemusí být typické pro každou komunitu. Ve skutečnosti jde o nejslabší stránku každého přístupu: přehnané spoléhání se při realizaci na oblastní zastupitelstvo. Možná, že větší pozornost na místní úrovni mohla být věnována formování nových orgánů, které by se staly průběžnými realizátory yukonského programu. Soukromý sektor by se k tomuto účelu hodil asi nejlépe.

Nízké náklady na organizaci schůzí a konzultací však činí tento postup stanovení potřeb vřele doporučitelným. Tvůrčí diskuse, kde se setkávali místní činitelé, obchodníci a organizace k projednání ekonomického plánování, vytvořily síť. Partnerství, které vyplynulo z tvůrčích diskusí, může být využito ve prospěch plnění cílů komunity. Takový postup by také mohl prokázat svou hodnotu v zemích střední a východní Evropy, které doposud byly centrálně řízeny. Projekt stanovení potřeb, ačkoliv je časově náročný a často složitý, podporuje osobní iniciativu a urychluje řešení.

POKYNY PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem.

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nemá přesáhnout 10 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné používat jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu má odpovídat státní normě ČSN 88 0220 (formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojitě mezery). Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechny přílohy musí být odkazy v textu.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Je nutné vyvarovat se v něm obecných názvů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstrakt) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstract) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je nutné jej (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému. Doporučuje se co nejnižší počet citovaných autorů.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostacích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení jedné kapitoly spolu s výsledky.

Literatura musí odpovídat státní normě ČSN 01 0197. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSČ, číslo telefonu a faxu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratky nepoužívat.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selectively reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary.

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed ten typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout shall correspond to the State Standard ČSN 88 0220 (quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript). Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

The **title** of the paper shall not exceed 85 strokes. It is necessary to avoid in the title the usage of common expressions. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the contents and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise base numerical data including statistical data. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem. It is recommended to cite the lowest possible number of authors.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code.

OBSAH – CONTENT

Hudečková H.: Úvod.....	145
Hudečková H.: Reprezentace zemědělství v sociální změně českého venkova – Representation of agriculture in the social change of czech countryside.....	147
Michálek A.: Transformácia hospodárskych funkcií sídiel v rurálnej krajine – Transformation of the dwellings in the rural countryside economic functions.....	153
Rikoon S.: Konflikty vědění a kulturních významů životního prostředí: důsledky pro uspořádání vztahu ekologie a demokracie – Conflicts of knowledge and the cultural construction of the environment: implications for the mediation of ecology and a demokracie.....	161
Šindlářová J.: Sociologie na Zemědělské univerzitě ve Wageningen – Sociology at Wageningen Agricultural University.....	167
Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA – FROM THE SPHERE OF SCIENCE	
Blaas G.: Životné jubileum doc. Juraja Cvečka.....	160
Hudečková H.: Agrarian changes in the context of renewal and development of rural areas.....	171
ZE ZAHRANIČÍ – FROM ABROAD	
Kosieradzki M.: Zemědělský trh, sociálně ekonomická skutečnost či iluze?.....	175
INFORMACE – INFORMATION	
Špaček J.: Připravujeme XVI. kongres Evropské společnosti pro rurální sociologii v Praze, 31. 7.–4. 8. 1995.....	177
Jeníček V.: Vzdělávání zemědělce v Nizozemí.....	181
RECENZE – REVISION	
Šindlářová J.: Spaargaren, G.– Mol, A. P. J.: Sociology, Environment, and Modernity: Ecological Modernization as a Theory of Social Change. Society and Natural Resources	187
PŘÍLOHA – SUPPLEMENT	
Vybrané příklady případových studií ze Zapisníku podnikatelských iniciativ Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj.....	191
Středisko rozvoje podnikání v Greenstone: Kanada.....	192
Yukon 2000, stanovení potřeb: Kanada.....	194